

SLAVICA

SLOVACA

ROČNÍK 47 • 2012 **1**

SLAVISTIKA

SLAVICA SLOVACA

ORGÁN SLAVISTICKÉHO ÚSTAVU JÁNA STANISLAVA SAV
A SLOVENSKÉHO KOMITÉTU SLAVISTOV

Hlavný redaktor: Ján Doruľa

Redakčná rada:

Desislava Michajlova Atanasova, Mojmir Benža, Vincent Blanár,
Václav Čermák, Mária Dobříková, Ján Doruľa, Júlia Dudášová-Kriššáková,
Adriana Ferenčíková, Emil Horák, Martin Hurbanič, Ján Lukačka,
Zuzana Profantová, Imrich Sedlák, Cyril Vasil', Peter Žeňuch

Výkonná redaktorka: Katarína Žeňuchová

Technický redaktor: Juraj Molčányi

Adresa redakcie:

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava

OBSAH

ŠTÚDIE

J. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: Fonologický systém spisovnej češtiny z typologického hľadiska v širšom kontexte západoslovanských jazykov	3
M. KOŠKOVÁ: Prefixálna morféma <i>ъз-</i> v bulharčine a jej slovenské pendanty	19
M. LACKOVÁ: Osobitosti substantív anglického pôvodu v súčasnom ruskom a slovenskom slangu	30
S. VOJTECHOVÁ POKLAČ: Dolenjska nárečná skupina v jekizoslovni literaturi	36
J. SIPKO: Asocičné testy ako lingvokultúrny kognitívny zdroj	50

ROZHLADY

S. ZAVARSKÝ: Voces locutionesque Latinitatis Slovaciae e litterarum monumentis excerptae II (Príspevok k mapovaniu slovnéj zásoby latinskej literatúry slovenskej proveniencie)	63
M. ВАШЧЕНКО: Российские периодические издания 30-50-х гг. XIX в. об иллирийском движении в Хорватии	72
J. MOJDIS: Slovenská otázka v dielach francúzskych slavistov na konci 19. a začiatkom 20. storočia	76

SPRÁVY A RECENZIE

I. RIPKA: Zdravica docentke Jane Skladanej	80
J. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: Životné jubileum prof. PhDr. Mikuláša Šteca, DrSc.	82
I. RIPKA: Súradnice súčasnej slovanskej dialektológie	83
K. ŽEŇUCHOVÁ: KOVÁČOVÁ, V.: Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie.	86
A. RAMŠÁKOVÁ: Knižný prírastok slovanskej dialektológie	87
E. KRÁLIK: Этнолингвистика. Ономастика. Этимология	90
P. ŽEŇUCH: Zo správy o činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV v roku 2011	92
P. ŽEŇUCH: Zasadnutie Slovenského komitétu slavistov	96

S L A V I C A

S L O V A C A

ŠTÚDIE

JÚLIA DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ*

**Fonologický systém spisovnej češtiny z typologického hľadiska
v širšom kontexte západoslovanských jazykov****

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: The Phonological System of standard Czech from Typological Aspect in broader Context of Western-slavonic languages. *Slavica Slovaca*, 47, 2012, No.1, pp. 3-18 (Bratislava).

Theoretical basics of typological classification of phonological systems of Slavonic languages were translated by A. Isačenko at the end of thirties of 20th century. It is a pity that in next years his ideas were not developed, which was maybe caused by the fact that phonological typology was always marginal interest for linguists, while dominant position in language typology had morphological typology. Our confrontational description is concentrated on similar analyses of relations between vocalic and consonantic phonemes of Czech and Slovak languages but is based on broader Slavonic background. In our text we are continuing our research work devoted to confrontational study of phonological systems of standard Slovak, Polish, Upper Sorbian, Lower Sorbian, Byelorussian, Ukrainian and Russian languages.

Linguistics, phonological system, standard Czech and Slovak languages, the typological analyses of Slavonic phonological systems.

1.1. Napriek tomu, že konfrontačnému výskumu spisovnej slovenčiny a češtiny sa v slovenskej i českej lingvistiky venovalo veľa pozornosti, opis fonologického systému týchto dvoch blízko príbuzných jazykov ostáva mimo pozornosti slovenských a českých bádateľov. Je to téma veľmi aktuálna, pretože v českej fonetike aj fonológii (podobne ako aj v gramatike súčasnej češtiny) sa v posledných rokoch zásadne prehodnotil teoretický prístup k hodnoteniu viacerých javov na zvukovej rovine. V ostatnom období badáme snahu českých jazykovedcov zamerať pozornosť na výskum vzťahu hovorenej a písanej formy jazyka, s čím súvisí aj akceptácia zmien vo fonologickom systéme spisovnej češtiny, motivovaných vplyvom hovorenej formy na formu písanú.

Toto zosúladenie jazykovej teórie s jazykovou praxou pri opise fonologického systému češtiny súvisí so zmenou v teoreticko-metodologickom východisku pri výskume súčasnej češtiny. Zjednodušene povedané, ustupuje sa od preskripcie, čiže od regulácie jazyka na základe stanoveného úzu, a jazykovedci dávajú prednosť deskripcii skutočného stavu jazyka, čiže jazyk študujú a opisujú taký, aký je, ako ho možno pozorovať v reálnych textoch. Tento zásadný rozdiel v teoreticko-metodologickom prístupe možno pozorovať pri porovnaní dvoch gramatík spisovnej češtiny, ktoré vyšli v posledných desaťročiach. Kým vo vysokoškolskej učebnici *Mluvnice*

* Prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, DrSc., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra č. 1, 080 78 Prešov.

**This publication is the result of the project implementation: *Retrofitting and Extension of the Center of Excellence for Linguaculturology, Translation and Interpreting* supported by the Research & Development Operational Programme funded by the ERDF.

češtiny [1] (1986), ktorú pripravil kolektív autorov pod vedením J. Petra, sa uplatňuje preskripcia, v najnovšej gramatike češtiny *Mluvnice současné češtiny* (2010) sa autorský kolektív pod vedením Václava Cvrčka opiera o výsledky výskumu z aspektu deskriptívneho prístupu.¹

„Mluvnice současné češtiny je prvním gramatickým popisem naší mateřčiny, který není založen jenom na povědomí autorů o jazyce kolem nás, ale na studiu rozsáhlých souborů reálných promluv a textů. Tyto texty – uspořádané Ústavem Českého národního korpusu – odrážejí skutečnou podobu současného mluveného a psaného jazyka. Výsledkem je materiálově založená moderní publikace, která nepodává obraz o tom, jak by jazyk vypadat měl, ale o tom, jak skutečně mluvíme a píšeme.“ (V. Cvrček, 2010, s. 354).

1.2. V texte nadväzujeme na náš doterajší výskum fonologického systému spisovnej slovenčiny, poľštiny, hornej a dolnej lužickej srbčiny, bieloruštiny, ukrajinčiny a ruštiny, ktorému sa venujeme v posledných rokoch.² Tým sme vlastne skompletizovali charakteristiku fonologických systémov všetkých západoslovanských a východoslovanských jazykov z typologického hľadiska.

Teoretické základy typologickej klasifikácie fonologických systémov slovanských jazykov položil A. Isačenko v štúdiu *Versuch einer Typologie der slavischen Sprachen* (1939-1940), ktorá o dvadsaťtri rokov neskôr vyšla aj v ruskom preklade.³ A. Isačenko zameriaval svoju pozornosť iba na jednu jazykovú vetvu – na slovanské jazyky a v intenciách fonologického zákona R. Jakobsona o inkompatibilite polytonie a konsonantickej mäkkostnej korelácie⁴ rozdelil slovanské jazyky na tri typy: *krajný konsonantický typ*, *krajný vokálny typ* a *prechodný typ*. Jeho fonologická typológia sa opiera o hlbokú teoretickú analýzu zvukového systému slovanských jazykov. Žiaľ, v neskorších rokoch sa nepokračovalo v rozvíjaní jeho myšlienok, čo bolo spôsobené asi tým, že dominantné postavenie v typológii mala morfológická typológia a fonologická ostávala na okraji záujmu jazykovedcov.

Typologická klasifikácia A. Isačenka sa opiera o údaje z tridsiatych rokov 20. storočia, keď sa fonológia konštituovala ako osobitná jazykovedná disciplína a keď v jednotlivých slovanských krajinách prebiehali diskusie o fonologickej štruktúre slovanských jazykov. Preto aj počty vokálnych a konsonantických foném, ktoré autor uvádza vo svojej štúdiu, vo viacerých prípadoch nezodpovedajú dnešnému stavu, pričom niektoré jazyky, ako je bieloruština a macedónčina, ani nezahrnul do svojej klasifikácie. Asi nedopatrením sa stalo, že A. Isačenko nezaradil ani k jednému z troch typov češtinu a poľštinu, hoci v štatistickej tabuľke (s. 115) uvádza údaje o počte českých (26 K : 11 V) a poľských foném (35 K : 5 V).

¹ PETR, Jan a kol.: *Mluvnice češtiny* [1]. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika. Tvoření slov. Praha : Academia 1986. 568 s.; CVRČEK, Václav a kol.: *Mluvnice současné češtiny* 1/. Jak se píše a jak se mluví. Praha : Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum 2010. 354 s.

² DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Kapitoly zo slavistiky. II. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia 95. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2008. 312 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Fonologický systém hornej lužickej srbčiny a dolnej lužickej srbčiny z typologického hľadiska v širšom (západo)slovanskom kontexte. In: *Slavica Slovaca*, 2010, roč. 45, s. 115-123.

³ ISAČENKO, A.: Versuch einer Typologie der slavischen Sprachen. In: *Linguistica Slovaca*, 1939-1940, 1, s. 64-76.

ИСАЧЕНКО, Александр: Опыт типологического анализа славянских языков. In: Новое в лингвистике. III. Составление, редакция и вступительные статьи В. А. Звегинцева. Москва : Издательство иностранной литературы 1963, s. 106-121

⁴ JAKOBSON, R.: Ueber die phonologische Sprachbünde. In: *Travaux du Cercle linguistique de Prague*. 4. 1931, s. 238. V štúdiu autor vymedzil ešte jeden fonologický zákon o inkompatibilite voľnej kvantita a voľného prízvuku, ktorý sa opiera o fakt, že zvukový systém tých slovanských jazykov, v ktorých kvantita má dištinktnú platnosť (v češtine, slovenčine, srbčine, chorváčtine a slovinčine), neumožňuje využiť v totožnej fonologickej funkcii aj voľný prízvuk. A naopak, v jazykoch, v ktorých má dištinktnú platnosť voľný prízvuk (v ruštine, ukrajinčine, bieloruštine, bulharčine), neuplatňuje sa v totožnej funkcii voľná kvantita. (Porov. KRÁL, Ā. – SABOL, J.: Fonetika a fonológia. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989, s. 352).

1.2.1. Ku krajnému vokalickeému typu zaraďuje A. Isačenko popri srbčine, chorvátčine a slovinčine aj kašubčinu, keďže predpokladal, že aj v tomto severolechickom jazyku sa podobne ako v uvedených južnoslovanských jazykoch vyskytuje polytónia, čiže melodická korelácia pozostávajúca z opozície slabík so stúpacou a klesavou intonáciou buď na krátkych aj dlhých vokáloch (v srbčine a chorvátčine), alebo iba na dlhých vokáloch (v slovinčine). Podľa najnovších výskumov poľských dialektológov sa však v severnej kašubčine vyskytuje voľný a pohyblivý prízvuk, ktorý je výrazne zasiahnutý tvaroslovnou analógiou. Smerom zo severu na juh stopy voľného prízvuku zanikajú, čo vedie k jeho stabilizácii buď na prvej, alebo na predposlednej slabike.⁵ Z povedaného vyplýva, že kašubčinu nemožno zaraďovať ku vokalickeému typu, keďže sa v nej polytónia nevyskytuje. Kašubčina (kašubský dialekt) patrí buď k monotonickým jazykom s dynamickým prízvukom, ktorý vyvoláva v neprízvučných pozíciách redukciu vokálov (severná časť), buď k monotonickým jazykom bez fonologických dištinkatívnych príznakov (južná oblasť). Podobne aj poľština, horná lužická srbčina a dolná lužická srbčina patria k monotonickým jazykom, v ktorých nemá dištinkatívnu platnosť ani prízvuk, ani kvantita.⁶

2.1. Podľa prvej klasifikácie, ktorá zohľadňuje prítomnosť / neprítomnosť prozodických fonologických dištinkatívnych príznakov, patrí spisovná čeština podobne ako spisovná slovenčina k **monotonickým jazykom s tzv. voľnou kvantitou**. Zásadný rozdiel medzi obidvoma jazykmi je v tom, že v češtine kvantita nemá obmedzenú platnosť, preto v slove bezprostredne za sebou môže nasledovať aj viac slabík s dlhou samohláskou, napríklad *kázání, volání, on váhá, krátký, žádoucí*. V spisovnej slovenčine je výskyt kvantity regulovaný zákonom o rytmickom krátení, čiže o krátení druhej dĺžky, napríklad *krátky, žiaduci, on váha, bábkar, mika, múčiar*.⁷ Kvantita v obidvoch jazykoch má významovo-rozlišovaciu funkciu, preto v výslovnosti treba odlišovať krátke a dlhé slabiky, napríklad *zprava – zpráva, vila – víla, mladí – mládí, léta – (on) lérá* (čes.), *muka – mika, babka – báбка, raz – ráz, vila – víla, (ona) pila – píla, sprava – správa* (slov.). Vo výslovnosti sa riadime podľa písanej podoby slov.

Vokalickej systém spisovnej češtiny podľa tradičného chápania pozostáva z troch podsystémov a celkovo obsahuje 11 vokálov: päť krátkych /i, e, a, o, u/, päť dlhých /i:, e:, a:, o:, u:/ a klesavý diftong /ou/. (Porov. B. Havránek – A. Jedlička, 1960, s. 19-22; 1966, s. 14-16; E. Pauliny, 1972, 13-15). Všetky uvedené hlásky majú štatút fonémy, hoci sú rozdiely z hľadiska funkčného zaťaženia foném. Periférne postavenie v podsystéme českých vokálov má hláska /o:/, ktorá v dôsledku staročeskej diftongizácie a monoftongizácie zo 14. storočia podľahla zmene *ō > ȳ > ů* [ú] v domácich slovách, napr.: *mŭj – (moje), (mohu) – mŭžeš, stŭl – (stola)*.⁸ Preto sa bežne

⁵ Podrobnejšie POPOWSKA-TABORSKA, Hanna: Kaszubszczyzna. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1980, s. 80. V súčasnosti má kašubčina štatút spisovného jazyka, o čom autorka prednášala na 14. medzinárodnom zjazde slavistov v Ochride v referáte *Leksyka powstającego kaszubskiego języka literackiego* (2008). Poľskí bádatelia hovoria o revitalizácii kašubského jazyka. Podľa údajov z Wikipédie po kašubsky dnes hovorí asi 200 000 - 500 000 osôb v Poľsku a 10 000 - 20 000 osôb v emigrácii (najmä v Kanade). 12. decembra 2009 Poľsko ratifikovalo Európsku chartu jazykov, ktorou sa zaviazalo chrániť kašubčinu ako minoritný jazyk.

⁶ Prítomnosť fonologických intonácií a kvantity predpokladal v severokašubských dialektoch nemecký bádateľ Friedrich Lorentz. Pravdepodobne o tento zdroj informácií sa opieral aj A. Isačenko. Ako konštatuje H. Popowska-Taborska, melodická korelácia zanikla v kašubčine oveľa skôr než kvantitatívna korelácia, ktorá sa vyskytovala ešte koncom 19. storočia v nárečí obce Jastarná na polostrove Hel (1980, s. 31). V monografii nájdeme aj podrobnú bibliografiu literatúry o výskume kašubčiny.

⁷ O výnimkách z rytmického zákona pozri Pravidlá slovenského pravopisu. 3., upravené a doplnené vydanie. Ed. Matej Považaj. Bratislava : Veda 2000, s. 125.

⁸ KOMÁREK, M.: Historická mluvnice česká. I. Hláskosloví. Praha : Státní pedagogické nakladatelství 1969, s. 118-120, 169-170.

vyskytuje iba v citoslovciach, v expresívnych a prevzatých slovách a má nízku frekvenciu, napr.: *ó, tólik, balkón, balón, vagón, ozón*. V slovách typu *agronom, zoolog* sa dĺžka neoznačuje, ale v spisovnej češtine sa vyžaduje dlhá výslovnosť.

Oslabené postavenie vo vokalickej systéme má aj fonéma /e:/. Podľa autorov *Mluvnice češtiny* [1] to súvisí s tým, že vo väčšine nárečí a v obecnej češtine podľahlo dlhé /e:/ zmene na /i:/ (J. Petr a kol., 1986, s. 128-130). Tvary s /i:/ prenikajú z obecnej češtiny do hovorovej, resp. do spisovnej češtiny, napr.: *kolínko, polínko, vřetýnko*. Tento pohyb podporujú aj priezviská typu *Po-lívka, Konývka*. Autori zdôrazňujú, že k systémovému postaveniu fonémy /e:/ v spisovnej češtine okrem toho prispievajú aj početné slová cudzieho pôvodu, napr.: *médium – mediální, téma – tematický, schéma – schematický, klérus – klerik, plénium – plenární*, resp. vznik minimálnych dvojíc *ven* (adv.) – *vén* (gen. pl. od *véna*), *fén* (gen. pl. subst. *fena*) – *fén* (suchý južný vietor v Alpách).

Z fonologického hľadiska nie je v starších učebniciach češtiny jednoznačne vymedzené postavenie klesavých diftongov **ou**, **au**, **eu**.⁹ V uvedených gramatikách sa zvyčajne zdôrazňuje, že diftong **ou** sa vyskytuje iba v domácich slovách štylisticky neutrálnych a je striednicou za stč. *ũ > ou* z konca 14. storočia, napr.: *lúka > louka, vedú > vedou, úřad > ouřad*.¹⁰ Pri diftongoch **au**, **eu** sa poznamenáva, že sa vyskytujú iba v slovách cudzieho pôvodu, preto sa zvyčajne nezarátavajú do celkového počtu vokalickej foném. Túto nepresnosť v terminologickom vymedzení uvedených troch diftongov vo fonologickom systéme češtiny vyriešil slovenský bádateľ E. Pauliny, ktorý vo vysokoškolskej učebnici *Čeština* (1972) rozlišuje **diftong /ou/** (*lou-ka, bou-da, trá-vou, ne-sou*) a **diftongické spojenia au, eu** (*auto, mňau, eufonie, pneumatika*).¹¹ Z toho vyplýva, že štatút osobitnej fonémy podľa E. Paulinyho má iba diftong **/ou/**, kým diftongické spojenia **au, eu** pre svoje periférne postavenie a pre nízku frekvenciu nespĺňajú podmienky na ich zaradenie medzi osobitné vokalickej fonémy.

2.1.1.0 štrnásť rokov neskôr vychádza v Prahe vo vydavateľstve Academia vysokoškolská učebnica *Mluvnice češtiny* [1] (1986), v ktorej sa rozlišujú dva typy diftongov a v ktorej sa mení aj grafický zápis diftongov. V podkapitole 2.3. *Systémové uspořádání samohláskových fonémů* sa uvádza údaj, podľa ktorého sa v spisovnej češtine vyskytuje desať foném (okrem dvojhlásky **/ou/**).¹² Pri dvojhláskach **au, eu** sa zdôrazňuje, že sa vyskytujú iba v prevzatých slovách a z domácich slov iba v tých, ktoré majú platnosť interjekcií. Zároveň sa všetky tri diftongy v uvedenej učebnici zapisujú tak, ako sa bežne postupuje pri zápise osobitných foném, čiže sa uvádzajú v lomkách. Autori ich pokladajú za dvojhlásky, ktoré majú platnosť dlhých samohlások.

Badateľ tu isté váhanie v tom, či klesavé dvojhlásky **au, eu** spĺňajú alebo nespĺňajú kritériá, na základe ktorých ich možno pokladať za osobitné fonémy. Preto sa na viacerých miestach v učebnici zdôrazňuje, že tieto diftongy sa vyskytujú iba v slovách cudzieho pôvodu, prípadne v citoslovciach, akoby toto kritérium, čiže pôvod slova a nízka funkčná zaťaženosť, boli rozhodujúce pri určení štatútu fonémy. Rozdiel v hodnotení postavenia jednak diftongu **/ou/** a jednak digtongov **/au, eu/** badáme aj v terminológii, pretože dvojhlásku **/ou/** autori pokladajú za samostatný doplnok k systému českých samohlások, kým dvojhlásky **/au/, /eu/** chápu ako voľne prídružené diftongy, majúce podobne ako **/o:/** periférne postavenie (J. Petr a kol., 1986, s. 34, 128,

⁹ HAVRÁNEK, B.–JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice. Praha : Státní pedagogické nakladatelství 1960, s. 16-27. HAVRÁNEK, B.–JEDLIČKA, A.: Stručná mluvnice česká. Praha : Státní pedagogické nakladatelství 1966, s. 13-17.

¹⁰ V spisovnej češtine diftongizácia *ũ > ou* nie je možná v postavení na začiatku slova (*úřad, ústa, únor, úbočí*), ale dvojtvary *uřad – ouřad* sa vyskytovali ešte v období národného obrodzenia ako štylisticky nepríznakové (M. Komárek, 1969, s. 165 -167).

¹¹ PAULINY, E.: Čeština. Vysokoškolská učebnica. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972, s. 13-19.

¹² J. Petr a kol., 1986, s. 128.

131). Toto nejednoznačné stanovisko, či dvojhĺasky **au**, **eu** majú alebo nemajú štatút osobitných foném, podľa nášho názoru súvisí s tým, že sa pri vymedzovaní ich štatútu dôsledne neuplatňuje fonologické hľadisko.

2.1.2. V slovenskej fonológii sa pri identifikácii dvojhĺasok používajú dve kritériá: (1) tautosylabickosť a (2) vlastnosť dlhého nositeľa slabičnosti (kvantitatívnosť Lg). Podľa J. Sabola „dvojhĺasky v slovenčine fungujú pri výstavbe významových jednotiek ako dlhé nositele slabičnosti so všetkými dôsledkami pre neutralizáciu kvantity; pokladáme ich preto za funkčné monofonematické jednotky, hoci ich štruktúra je zložitejšia než pri ostatných vokálnych prvkoch.“ (J. Sabol, 1981, s. 87).¹³

Prvé kritérium, tautosylabickosť, zdôrazňujú autori Mluvnice češtiny v 1. kapitole *Fonetika*. (C. Hĺasky. 3.2. *Popis českých samohlásek*). „Jako dvojhĺaska (difong) se označuje spojení dvou samohláskových prvků v jedné slabice.“¹⁴ Druhé kritérium, podľa ktorého české dvojhĺasky **/ou, eu, au/** majú platnosť dlhých vokálov, je formulované v II. kapitole *Fonologie* (2.3. *Systémové uspořádání samohláskových fonemů*), podľa ktorého „dlouhé samohlásky určují délku celé slabiky. V jazykovém povědomí se rozeznávají dlouhé slabiky jen na základě dlouhých samohlásek (a na základě dvojhĺasky **/ou/**, popř. také **/au/** a **/eu/**, jež se však v domácích slovech, jež nemají platnost interjekcí, nevyskytují.“ V podkapitole druhej kapitoly 2.3.2. *Matrice dištinktivních rysů samohlásek* (s. 130) je uverejnená tabuľka predstavujúca systémové usporiadanie českých samohlások na základe prítomnosti / neprítomnosti troch dvojíc dištinktivných vlastností: ostré – tupé, vysoké – nízke, krátke – dlhé. Z hľadiska našej témy je dôležité, že autori nezahrnuli do tabuľky dvojhĺasky, čím sa vyhlí odpovedi na otázku, aké je postavenie dvojhĺasok vo fonologickom systéme spisovnej češtiny. V texte nasledujúcom za tabuľkou sa uvádza, že dvojhĺaska **/ou/** tvorí samostatný doplnok k systému českých samohlások, kým dvojhĺasky **/au/**, **/eu/** sa vymedzujú ako voľne prídružené diftongy majúce periférne postavenie. V texte však chýba určenie dištinktivných príznakov českých dvojhĺasok. Ako vidno, autori Mluvnice češtiny [1] (1986) sú nedôslední, lebo aj chápu, aj nechápu dvojhĺasky ako súčasť systému samohláskových foném.

Iná je situácia vo fonologickom opise spisovnej slovenčiny, v ktorom sa za súčasť vokálneho podsystému pokladajú tri podmnožiny hĺasok: krátke samohlásky **/i,e,ä,a,o,u/**, dlhé samohlásky **/i:,e:,a:,o:,u:/** a dvojhĺasky **/ie, ia, iu, ô [uo]/**. Ako vidno, v slovenskej fonológii sa za súčasť vokálneho podsystému pokladajú aj dvojhĺasky. Tento komplexný prístup opierajúci sa o fonologické kritériá pri určovaní dvojhĺasok je vyjadrený aj v matici dištinktivných príznakov slovenských vokálnych foném, v ktorej sú zahrnuté tak samohlásky, ako aj dvojhĺasky.¹⁵

Na základe grafického zápisu dvojhĺasok **/au/**, **/eu/**, ktorý uplatňujú autori Mluvnice češtiny, ako aj na základe neprítomnosti príznaku fonologickej cudzosti slov s týmito dvojhĺaskami usudzujeme, že v spisovnej češtine sa celkovo vyskytuje 13 vokálnych foném, pričom viaceré z nich – **/é/**, **/ó/**, **/au/**, **/eu/** – majú periférne postavenie a nízke funkčné zaťaženie. Explicitne sa však počet vokálnych foném v učebnici neuvádza ani v kapitole *Fonologie spisovné češtiny* (s. 122-141).

2.1.3. Oceniť treba, že v porovnaní so staršími učebnicami češtiny [B. Havránek – A. Jedlička (1960, 1966), E. Pauliny (1972)] sa v tejto vysokoškolskej učebnici po prvý raz nastolila otázka postavenia dvojhĺasok **/au/**, **/eu/** v českom fonologickom systéme. Okrem toho autori podali pomerne podrobný opis z artikulácie a akustického hľadiska novej hĺasky, tzv. neutrálneho **[ə]**.

¹³ ONDRUŠ, Š.–SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 320 s.

¹⁴ J. Petr a kol., 1986, s. 34, 128.

¹⁵ J. Sabol, 1981, s. 89.

V dôsledku tohto metodického postupu bol obohatený vokálny podsystem spisovnej češtiny o dva diftongy a jednu alofónu a zvýšil sa počet vokálnych foném na 13: krátke /i, e, a, o, u/ a tzv. neutrálne [ə], dlhé /i:, e:, a:, o:, u:/, klesavé diftongy /ou, au, eu/. Podľa pohybu jazyka v ústnej dutine v horizontálnej a vertikálnej polohe tvoria české vokály samohláskový trojuholník: **predné** /i, i:, e, e:/, **stredné** /a, a:/, **zadné** /u, u:, o, o:/, **vysoké** /i, i:, u, u:/, **prostredné** (čes. středové) /e, e:, o, o:/ a **nízke** /a, a:/, ktorý je zobrazený na obrázku č. 8 (s. 31). Autori zároveň vymedzujú pozíciu tzv. neutrálneho [ə], ktoré sa ako stredná a prostredná hláska nachádza vnútri trojuholníka (J. Petr, 1986, s. 31). V tejto koncepcii učebnice z osemdesiatych rokov 20. storočia v porovnaní s tradičnou koncepciou opisu českého fonologického systému to bola pomerne radikálna zmena, lebo autori pomenovali vo vokálnom podsysteme nové javy, ktoré prenikli do spisovnej češtiny jednak z obcej češtiny (tzv. neutrálne [ə]), jednak poukázali na to, že vplyvom zvýšeného počtu prevzatých slov sa v spisovnej češtine upevňuje systémové postavenie diftongov /au, eu/. Preto otázku postavenia diftongov vo vokálnom podsysteme spisovnej češtiny nastoľujú na viacerých miestach učebnice. Autori si túto náročnú úlohu sťažili tým, že pri vymedzovaní diftongov nepoužili systematickú dištingtívnych príznakov, ktorá sa už dávno predtým využívala vo fonológii spisovnej slovenčiny (J. Sabol 1981, 1989) a ktorú neskôr uplatnili autori Mluvnice súčasnej češtiny (V. Cvrček a kol., 2010). Všetky argumenty, ktoré autori Mluvnice češtiny [1] (1986) formulovali pri charakteristike diftongov **au, eu**, sú v prospech toho, aby sa tieto diftongy spolu s diftongom **ou** začlenili do subsystému vokálnych foném spisovnej češtiny.

2.1.4. Poukázali sme na nejednoznačný postup autorov učebnice pri zaradovaní českých dvojhlasok /au/, /eu/ do subsystému samohláskových foném, ale rovnako treba uviesť, že slová s dvojhlasikami /au/, /eu/ neuvádzajú medzi slovami s príznakom tzv. fonologickej cudzosti. Podľa tohto chápania si príznak fonologickej cudzosti z hľadiska synchronného zachovávať slová typu *idea, poezie, rezervoár, kuloár*, v ktorých si každá z dvojice samohlások udržiava slabičnú platnosť a členy týchto samohláskových dvojíc nie sú oddelené rázom (J. Petr a kol., 1986, s. 123). Pre toto chápanie rozdielov medzi dvojhlasikou /ou/ na jednej strane a dvojhlasikami /au/, /eu/ na druhej strane je dôležitý fakt, že diftong /ou/ sa vyskytuje iba v slovách domáceho pôvodu, patrí teda k systémovým centrálnym prvkom, kým diftongy /au/, /eu/ sa vyskytujú v slovách cudzieho pôvodu a z domácich slov iba v citoslovciciach.¹⁶ Z uvedeného vyplýva, že diftongy /au/, /eu/ patria k periférnym, okrajovým prvkom samohláskového systému češtiny s obmedzenou distribúciou a nízkou funkčnou zaťaženosťou. Podľa názoru autorov práve postavenie periférnych prvkov, ktoré je nejednoznačné a neurčité, je zdrojom vývojovej dynamiky. [Porov. podkapitolu 1.8. *Dynamika fonologických systémů* (s. 118)]. Autori tejto koncepcie opisu vokálného podsystemu češtiny venovali veľa pozornosti otázkam vzťahu centrálnych a periférnych prvkov a nedocenili postup, opierajúci sa o vymedzenie dištingtívnych príznakov českých diftongov. Tento postup im neumožnil dať jednoznačnú odpoveď na otázku, či diftongy /au/, /eu/ sú osobitné fonémy alebo nie. Dobré to vidno v tabuľke č. 1 *Celkové systémové usporiadání českých samohlásek* (s. 131), v ktorej sú vymedzené samohlásky bez diftongov na základe troch dvojíc dištingtívnych príznakov (1) **ostré** /i, i:, e, e:/ × **tupé (neostré)** /o, (o:), u, u:/, (2) **vysoké** /i, i:, u, u:/ × **nízke** /e, e:, o, (o:)/, (3) **krátke** /i, e, a, o, u/ × **dlhé** /i:, e:, a:, (o:), u:/. Fonémy /a, a:/ sa nezúčastňujú na prvých dvoch protikladoch, čo sa vyjadruje symbolom **O**. Fonéma /o:/ sa uvádza v zátvorke, čím sa vyjadruje nízka frekvencia výskytu a periférne postavenie tohto vokálu. (J. Petr, 1986, s. 130)

¹⁶ Dvojhlasiky /au/, /eu/ sa vyslovujú jednoslabične v slovách typu: *auto, restaurace, neurotik, leukocyt*, kým v slovách typu *meandr, aeronaut, aorta, koala* ide o spojenie dvoch samohlások **ea, ae, ao, oa**, ktoré sa vyslovujú dvojslabične (J. Petr, 1986, s. 103).

2.1.5. V roku 2004 vyšla v pedagogickom nakladateľstve SPN učebnica češtiny pre základné a stredné školy pod názvom *Základní mluvnice českého jazyka*.¹⁷ V kapitole *Zvuková stránka jazyka (a pravopis)* sa uvádza, že v češtine sa vyskytuje desať samohlások, a túto sústavu dopĺňa dvojhláska **ou**, napr.: *lou-ka, ne-sou, na-kou-pit*. V slovách cudzieho pôvodu sa vyskytujú dvojhlásky **au**, **eu**, napr.: *au-to, pau-za, eu-ro, pneu-ma-ti-ka*. Keďže učebnica je určená pre žiakov základných a stredných škôl, autori dávajú prednosť deleniu slov na slabiky a otázka štatútu niektorých nových hlások alebo diftongov ich nezaujíma. Z týchto údajov možno vydedukovať, že štatút osobitnej fonémy má v češtine jedenásť vokálov: päť krátkych, päť dlhých vokálov a jeden diftong **/ou/**. V tom vidíme istú nadväznosť na koncepciu učebnice *Česká mluvnice* od B. Havráňka A. Jedličku (1960, 1966), resp. vysokoškolskej učebnice češtiny pre slovenských študentov od E. Paulinyho (1972). Ale na rozdiel od týchto starších učebníc češtiny a v nadväznosti na vysokoškolskú učebnicu *Mluvnice češtiny* [1] autori gramatiky *Základní mluvnice českého jazyka* (2004) v kapitole *Spisovná výslovnost* uvádzajú, že v nespisovnej reči sa v Čechách mení výslovnosť vokálov **/e, o/** na **[a]**, napr.: *co chcete* [ca chcata], resp. samohlásky **/i/** na **[e]**, napr.: *maminka* [mamenka]. Na území Moravy sa samohláska **e** v nespisovnej výslovnosti blíži k samohláske **i**, napr. *vezeme* [vizimi]. Preto autori zdôrazňujú, že v spisovnej výslovnosti je dôležitá popri dĺžke aj náležitá zvuková podoba samohlások a spoluhlások (V. Styblík, 2004, s. 27-28).

Od tejto koncepcie opisu češtiny z roku 2004 bol už iba krok k prehodnoteniu javov kvalifikovaných doposiaľ ako nespisovné, na javy, ktoré treba akceptovať v hovorenej podobe češtiny a ktoré treba vymedziť vo fonetickom i fonologickom systéme súčasnej češtiny aj z teoretického hľadiska.

2.2. Napokon sa dostávame k najnovšej gramatike *Mluvnice současné češtiny*, ktorá vyšla v Prahe v roku 2010 v univerzitnom vydavateľstve UK Karolinum z pera autorského kolektívu pod vedením Václava Cvrčka. Metodický i metodologický rozdiel medzi staršími učebnicami, o ktoré sme sa opierali v predchádzajúcej časti, a touto učebnicou výstižne charakterizovali autori v úvode: „Rozdíl mezi touto mluvnici a předchozími popisy by se dal vyjádřit tím, že tato mluvnice se nesnaží popisovat jazyk, jak **by měl vypadat**, ale jak **skutečně vypadá**. Východiskem pro tento postup je praktická úvaha, podle níž se orientace v tak složitém systému, jako je jazyk, získává nejlíp prostřednictvím jeho dobré a nezkraslené znalosti. ...Materiálovou základnou pro vytváření této příručky byly (vůbec poprvé v historii popisu češtiny) jazykové korpusy, což jsou rozsáhlé a reprezentativní počítačově zpracované soubory jazykových dat, které poskytují široké spektrum informací o tom, jak se dané prostředky užívají.“ (V. Cvrček a kol., 2010, s. 13)

2.2.1.V podkapitole *Jednotky zvukového plánu češtiny* je znázornený vokaliký lichobežník, v ktorom sú zaznamenané priestorové vzťahy medzi samohláskami.¹⁸ V tomto vokalikom priestore sa vyskytuje 14 samohlások, ale štatút fonémy má iba 13 vokálov: **predné**: /i:/, I, e:/, e, **eū**¹⁹; /

¹⁷ In: STYBLÍK, V. a kol.: *Základní mluvnice českého jazyka*. Praha : SPN 2004, s. 25.

¹⁸ Autori sa opierajú o metodiku Medzinárodnej fonetickej asociácie (IPA – International Phonetic Association), podľa ktorej manévrovací priestor pri tvorení samohlások má tvar lichobežníka. (V.Cvrček a kol. 2010, s. 43)

¹⁹ Na českom jazykovom území nastáva pri artikulácii krátkého vokálu **i** [I] posun artikulácie smerom k hláskam stredného radu **/a/**, resp. prostredného radu **/e/**, napr.: **bič, film, vysoko** [bIč, fIlm, vIsoko]. Tento posun spôsobuje zmena v artikuláčnom postavení rečových orgánov pri realizácii **i**, v dôsledku čoho sa mení aj timbre (farba) zvuku. Na moravskom jazykovom území sa krátke aj dlhé **/i/**, **/i:/** realizujú rovnako, rozdiel je iba v trvaní výslovnosti hlásky, ale artikuláčny posun nenastáva. Tento rozdiel medzi artikuláciou obidvoch vokálov **/i: - i/** je natoľko výrazný, že autori učebnice používajú na zápis krátkého **i** osobitný znak, ktorý sa bežne využíva pri transkripcii textov: **/i: - /I/**. Vo vokalikom priestore majúcom tvar lichobežníka možno určiť krátke **/I/** ako predný a vysoký vokál, ktorý smeruje do pásma stredných a prostredných hlások. [Porov. V. Cvrček a kol., 2010, s. 43-44. (Obr. 4.2. Vokalický priestor s českými samohláskami)].

Dvojhláska **/eu/** je podľa autorov predný a prostredný (čes. středový) diftong, ktorý leží v pásme predných a prostredných vokálov. Pri jeho artikulácii ide o pohyb jazyka z pásma predného a prostredného do pásma zadného a vysokého. V niektorých slovách sa uvedená dvojhláska realizuje ako dva monoftongy, preto popri náležitej výslovnosti slova *pneu-*

stredné: [ə]²⁰, /a, a:, aũ/²¹, **zadné** /o, o:, oũ/²², u, u:/; **vysoké** /i:, I, u, u:/, **prostredné** /e, e:, eũ, [ə], aũ, o, o:, oũ /, **nízke** /a:, a/. Za dvojhlásky v spisovnej češtine podobne ako v spisovnej slovenčine sa pokladajú diftongické spojenia v tautosylabickej pozícii, pričom diftongy majú platnosť dlhého vokálu. Autori tejto najnovšej učebnice češtiny sa na rozdiel od predchádzajúcej koncepcie pri vymedzovaní samohláskových foném opierajú o obidve fonologické kritériá, na základe čoho dospeli k záveru, že všetky tri dvojhlásky /oũ/, /aũ/, /eũ/ tvoria súčasť systému českých samohláskových foném. V češtine sa vyskytujú iba klesavé diftongy, v ktorých sa vrchol zvučnosti nachádza v počiatočnej fáze a po ňom nasleduje polovokál u.²³ Táto najnovšia koncepcia postavenia diftongov vo fonologickom systéme súčasnej češtiny sa opiera o systematicku dištinktiívnych príznakov, v ktorej sa vymedzujú všetky samohláskové vokály vrátane diftongov. To znamená, že vokalicový podsystem súčasnej češtiny pozostáva z troch podmnožín: (1) krátke samohlásky /i, e, a, o, u, ə/, (2) dlhé samohlásky /i:, e:, a:, o:, u:/, (3) dvojhlásky /aũ, eũ, oũ/. Ten istý metodický a metodologický postup opierajúci sa o konfiguráciu dištinktiívnych príznakov pri určovaní vokalicových a konsonantických foném spisovnej slovenčiny uplatňuje vo svojich prácach J. Sabol (porov. 2.1.2.).²⁴

České vokály sa charakterizujú pomocou piatich dištinktiívnych príznakov: (1) vlastnosť **+dĺžka** majú všetky dlhé vokály a digtongy /i:, e:, a:, o:, u:, aũ, eũ, oũ/, kým vlastnosť **-dĺžka** majú krátke vokály /i, e, a, o, u/; (2) vlastnosť **+diftongickosť** majú dvojhlásky /aũ, eũ, oũ/, kým vlastnosť **-diftongickosť** majú vokály /i, i:, e, e:, a, a:, o, o:, u, u:/; (3) vlastnosť **+disperznosť** majú vokály a diftongy /i, i:, e, e:, eũ/ (z artikulačného hľadiska ide o samohlásky predného radu); vlastnosť **-disperznosť** majú vokály a diftongy /a, a:, o, o:, u, u:, aũ, oũ/; (4) vlastnosť **+kompaktnosť** sú charakteristické pre vokály /a, a:, aũ/ (z artikulačného hľadiska ide o nízke hlásky); vlastnosť **-kompaktnosť** je charakteristická pre vokály a diftongy /i, i:, e, e:, o, o:, u, u:, eũ, oũ/; (5) vlastnosť **+gravisovosť** majú vokály /i, i:, u, u:/ (z artikulačného hľadiska

matika [pne.ma.ti.ka] sa stretávame aj s nenáležitou výslovnosťou [pne.u.ma.ti.ka]. Pri artikulačnej charakteristike českých dvojhlások sa opierame o postup, ktorý uplatnil pri opise slovenských dvojhlások J. Sabol. (Porov. 1981, s. 87-89)

²⁰ Stredná a stredová samohláska [ə] sa nazýva tiež neutrálnou samohláskou, ktorá nemá štatút fonémy. V češtine sa vyskytuje napríklad v pozíciách po spoluhláskách **b** [ba], **k** [ka], **s** [sa] pri vymenúvaní abecedy, ďalej v redukovanej výslovnosti sa objavuje namiesto iných samohlások, napr. **protože** [prətože]. Táto výslovnosť, ako zdôrazňujú autori, je charakteristická pre dôverný hovorový štýl a rýchle artikulačné tempo. Niekedy sa tento tzv. hezitačný zvuk [ə] vyskytuje v komunikácii pri hľadaní vhodných vyjadrovacích prostriedkov, čím hovoriaci vyjadruje želanie, aby nebol prerušovaný (V. Cvrček a kol., 2010, s. 44).

Presnejšie informácie o neutrálnom [ə] z fonetického hľadiska nájdeme v Mluvnici češtiny [1] (1986, s. 34) [3.2. *Popis českých samohlásek*], v ktorej ju autori charakterizujú ako strednú a prostrednú hlásku, pričom pery sú pri jej artikulácii v neutrálnej polohe (nie sú zaokrúhlené, ani zaostrené, ani pretiahnuté, preto artikulačné úsilie je minimálne). V súvislej reči sa vyskytuje ako vokalicový prvok so slabou intenzitou a jej trvanie je o polovicu slabšie než výslovnosť krátkych samohlások.

V kapitole *Spisovná výslovnosť* sa uvádzajú aj zmeny v mieste artikulácie, ktorým podliehajú viaceré vokály v nespisovnej výslovnosti najmä v stredočeskej oblasti. Vokál /i, i:/ sa vyslovuje ako [e, e:] (*lid, kytk, divadlo* [let, ketka, d'evadlo]), /o/ sa mení na [a] (*pokoj, prosím, stroj* [pakoj, prasi:m, straj]), /e/ sa vyslovuje ako [a] (*otevři* [otavři]), prípadne sa tento vokál aj predlžuje (*slunce, hele* [slunca:, hela:]). Zmenám podlieha aj samohláska zadného radu /u/ [ə] (*budu, kupec* [bada, kapec]). (Podrobnejšie J. Petr a kol., 1986, s. 93-95)

²¹ Dvojhláska /au/ je stredný a prostredný diftong a pri jeho artikulácii ide o pohyb jazyka z pásma a-ového do pásma u-ového, čiže zo stredného a prostredného pásma a do pásma zadného a prostredného. Diftong /au/ sa v lichobežníku nachádza na dolnom okraji pásma stredných a prostredných a je priam na prechode k vokálom nízkého radu. Je to diftong stredného radu, ktorý prechádza z pásma prostredných hlások do pásma hlások zadného radu.

²² Diftong /ou/ je zadná a prostredná dvojhláska a pri jej realizácii ide o pohyb jazyka z pásma o-ového do pásma u-ového. Je to teda diftong zadného radu, ktorý smeruje z pásma prostredných hlások do pásma vysokých vokálov.

²³ Porov. V. Cvrček a kol., 2010, s. 44; J. Petr a kol., 1986, s. 34.

²⁴ Š. Ondruš-J. Sabol, 1981, s. 87-94; Á. Král-J. Sabol, 1989, s. 291-295.

ide o samohlásky vysoké); vlastnosť **-gravisovosť** majú vokály a diftongy /e, e:, a, a:, o, o:, au, eu, ou/. (V. Cvrček a kol., 2010, s. 49, tab. 4.3.).²⁵

2.2.2. Na vymedzenie slovenských vokálov a dvojhlások sa využíva trochu zložitejšia systematika dištinkatívnych príznakov, lebo ako prvé dve vlastnosti sa používajú vlastnosť vokalickosť – nevokalickosť (**V – V°**) a vlastnosť konsonantnosť – nekonsonantnosť (**C – C°**) ako dve naj všeobecnejšie dištinkatívne vlastnosti, na základe ktorých sa delí fonologický systém slovenčiny na vokálny a konsonantický subsystém a konsonantický subsystém na množinu sonór a množinu šumových spoluhlások.²⁶ Dištinkatívne príznaky (1) **V** (vokalickosť) a (2) **C°** (nekonsonantnosť) v slovenčine majú všetky vokály a dvojhlásky /i, i:, e, e:, ie, ä, a, a:, ia, o, o:, ô [uo], u, u:, iu/; (3) vlastnosť **D** (difúznosť) majú vokály a diftongy /i, i:, e, e:, ie, ä/, kým pre vokály /a, o, u/ je charakteristická vlastnosť **D°** [nedifúznosť (kompaktnosť)]; (4) vlastnosť **Cc** (koncentrovanosť) vymedzuje vokály a diftongy /ä, a, a:, ia, o, o:, ô [uo], u, u:, iu/; vlastnosť **Cc°** (nekoncentrovanosť) vymedzuje vokály /i, i:, e, e:/; (5) vlastnosť **N** (úzkosť, angl. narrow) majú vokály a jeden diftong /i, i:, u, u:, iu/, zápornú hodnotu vlastnosti **N°** (neúzkosť) majú vokály a diftongy /e, e:, ie, ä, a, a:, ia, o, [uo]/; (6) vlastnosť **Lb** (labializovanosť) je charakteristická pre vokály a jeden diftong /o, o:, u, u:, iu/, vlastnosť **Lb°** (nelabializovanosť) vymedzuje vokály a jeden diftong /i, i:, e, e:, ie, ä, a, a:/; (7) vlastnosť **Lg** (kvantitatívnosť, angl. long) je charakteristická pre dlhé vokály a diftongy /i:, e:, ie, a:, ia, o:, ô [uo], u:, iu/, neprítomnosť tejto vlastnosti **Lg°** (nekvantitatívnosť) je charakteristická pre krátke vokály /i, e, ä, a, o, u/; (8) vlastnosť **G** (klzávosť, angl. glide) je charakteristická pre diftongy /ie, ia, ô [uo], iu/, kým vlastnosť nekĺzávosť **G°** určuje krátke a dlhé vokály /i, i:, e, e:, ä, a, a:, o, o:, u, u:/.

Túto konfiguráciu dištinkatívnych príznakov pozostávajúcu z ôsmich dvojíc uplatňuje v slovenskej fonológii J. Sabol (1981, 1989). Podobne aj v matici slovenských sonór a slovenských konsonantov sa na prvých dvoch miestach uvádzajú dve základné dvojice dištinkatívnych príznakov: *vokalickosť* – *nevokalickosť* (**V – V°**) a *konsonantnosť* – *nekonsonantnosť* (**C – C°**). V českej fonológii sa vychádza z názoru, že v celkovom prehľade základných vlastností českých samohlások a sonórnych spoluhlások nie je potrebné uvádzať *tónovosť*, pretože je vlastná všetkým samohláskovým fonémam (aj neslabičným) [J. Petr a kol., 1986, s. 130-133]. Ako vyplýva z opisu českého samohláskového systému uplatneného v Mluvnici súčasné češtiny, vlastnosť sonórnosti sa nevyužíva. Ale v systematike českých spoluhláskových foném sa príznak sonórnosti uvádza na prvom mieste. Totiž táto vlastnosť umožňuje rozčleniť konsonantický systém češtiny na podmnožinu sonór (+sonornosť) a podmnožinu šumových konsonantov (-sonórnosti). [Porov. V. Cvrček a kol., 2010, s. 48-50]

²⁵ V matici dištinkatívnych príznakov českých vokálov a dvojhlások je fonéma /o/ vymedzená piatimi zápornými príznakmi: -disperznosť, -kompaktnosť, -gravisovosť, -dĺžka, -diftongickosť. V slovenčine nemôže nastať prípad, aby sa fonéma definovala zápornými dištinkatívnymi príznakmi. Podobný prípad je v poľštine, kde je fonéma /u/ (tzv. polosamohláska) určená tromi zápornými dištinkatívnymi príznakmi: -konsonantnosť (-spółgłoskowość), -slabičnosť (syłabiczność), -difúznosť (-przednia) [z artikuláčného hľadiska ide o hlásky predného radu]. (R. Laskowski, System fonologiczny języka polskiego. In: URBAŃCZYK, S. et al: Encyklopedia wiedzy o języku polskim. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1978, s. 343). Fonéma /u/ vznikla v poľštine po zmene tvrdého zubného l > u. (Podrobnejšie J. Dudášová-Kriššáková, 2008, s. 136.) V slovenčine sa fonéma /o/ vymedzuje týmito dištinkatívnymi príznakmi: +vokalickosť, -konsonantnosť, -difúznosť, +koncentrovanosť, -úzkosť (narrow), +labializovanosť, -kvantitatívnosť (long), -klzávosť (glide). (Porov. J. Sabol, 1981, s. 89).

²⁶ Podľa J. Sabola „Fonologické vlastnosti **V** a **C°** nediferencujú fonémy vnútri vokálneho podsystému, ale ich vymedzujú proti ostatným fonémam (sonórnym a šumovým spoluhláskam). Opozície **V – V°** a **C – C°** sú teda najuniverzálnejšie; odrážajú aj základný kontrast – nesonanta + sonanta.“ (1981, s. 89).

3.1. Druhá typologická klasifikácia vychádza z charakteristiky konsonantických systémov slovanských jazykov a opiera sa o prítomnosť / neprítomnosť konsonantickej mäkkostnej korelácie. Spisovná čeština spolu so spisovnou slovenčinou patrí k tým slovanským jazykom, v ktorých sa rozlišujú tvrdé a mäkké protiklady iba v rade dentál. V češtine sa zachovali tri dvojice dentál (**t – t', d – d', n – ň**), pretože z pôvodného trojčlenného systému laterál /l – l – l'/ sa po zmenách v starej češtine v 15. storočí zachovalo jedno /l/, tzv. stredná laterála.²⁷ V spisovnej slovenčine sa tvrdé a mäkké protiklady rozlišujú vo všetkých štyroch dvojiciach (**t – t', d – d', n – ň, l – l'**), keďže z pôvodného trojčlenného systému laterál sa v starej slovenčine vyvinul dvojčlenný systém /l – l'/. Tieto tri dvojice dentál v češtine a štyri dvojice v slovenčine sú pozostatkom konsonantickej mäkkostnej korelácie, ktorá zanikla v oboch jazykoch v 14.-15. storočí. Preto vlastnosť mäkkosti – tvrdosti nie je pre tieto konsonanty fonologicky relevantná, hoci foneticky rozdiel sa zachoval. Vlastnosť palatálnosti – nepalatálnosti ani nepatrí medzi fonologické dištingtívne príznaky českých a slovenských konsonantických foném.

Podobne ako sa menil počet samohláskových foném v učebniciach a gramatikách spisovnej češtiny vydaných v rozpätí posledných päťdesiatich rokov (1960-2010), menil sa aj počet konsonantických foném, čo bolo podmienené zmenami v teoreticko-metodologickom prístupe vo fonetike a fonológii spisovnej češtiny, resp. súčasnej češtiny. Podľa pôvodnej koncepcie opisu zvukového systému, s ktorým sa stretávame v učebniciach od B. Havránka – A. Jedličku (1960, 1966) alebo E. Paulinyho (1972), v spisovnej češtine sa vyskytuje celkovo tridsaťšesť foném, z toho jedenásť vokálov (porov. 2.1.) a dvadsaťpäť konsonantov: /**p, b, (f), v, t, d, t', d', c, č, s, z, š, ž, k, (g), ch, h; m, n, ň, j, l, r, ř**/. V zátvorkách sú uvedené tzv. okrajové, periférne spoluhlásky, ktoré sa vyskytujú prevažne v prevzatých slovách, v onomatopoických a expresívnych výrazoch, resp. ako kombinatórne varianty (alofóny), napr.: *doufat, zoufat, foukat, fičet, fuj, stovka [stofka], mrkev [mrkef]; gesto, gigant, gotický, tak zítra [tag zi:tra], kde [gde]*. Medzi nepárové neznelé patria konsonanty /**c, č**/ a ich znelé protiklady [ʒ], [ʒ] majú platnosť pozičných variantov (alofón) v postavení pred znelou spoluhláskou, napr.: *leckko [leʒgdo], léčba [le:žba]*. Vyskytujú sa iba v niektorých domácich slovách (*džbán, džber*), citoslovcích (*dzin*) a častejšie v prevzatých slovách (*džem, džez, maharadža*). Konsonant /**ř**/ sa podľa tohto chápania zaraďuje medzi sonóry, hoci s poznámkou, že táto frikativná hláska podlieha znelostnej neutralizácii v pozícii na konci slova a v pozícii pred neznelou alebo po neznelej, napr.: *zár [za:ř], tříť [tř°i:t], hospodářský [hospoda:ř°ski:]*.²⁸ Napriek tomu však spomínaní autori zaraďujú konsonant /**ř**/ medzi sonóry /**m, n, ň, j, l, r, ř**/, pre ktoré je fonologická vlastnosť vokálnosti (čes. sonornost) vlastnosťou porovnávacieho základu, je teda neneutralizovateľná. Preto sonóry v češtine (okrem fonémy /**ř**/) nepodliehajú neutralizácii a ani nevyvolávajú neutralizáciu. Podobná situácia je v slovenčine.

3.2. Túto nedôslednosť pri vymedzovaní miesta fonémy /**ř**/ v konsonantickom systéme češtiny si všimli až autori Mluvnice češtiny [1], ktorí na viacerých miestach uvádzajú, že táto frikativná hláska nepatrí medzi sonóry, ale medzi šumové konsonanty. V podkapitole *Sonorní spoluhlásky* vymedzujú fonému /**ř**/ najmä na základe vzťahu s fonémou /**r**/. „K markantným zvláštnostem fonému /**r**/ patří i to, že má svůj protějšek mezi souhláskami nesonorními (šumovými). Tímto protějškem je foném /**ř**/, který vznikl ze staršího fonému /**r'**/, t. j. palatálního a palatalizovaného /**r**/.“ (J. Petr, 1986, 132) Príslušnosť fonémy /**ř**/ k triede nesonorných spoluhlások,

²⁷ Podľa údajov J. Husa sa už začiatkom 15. storočia strácali rozdiely vo výslovnosti medzi tvrdým /l/ a stredným /l/ podobne ako medzi vokálmi /i/ a /y/. Vo Výklade desatora napomína Pražanov, že „mluvie odpoly česky a odpoly německy, říkajíc **tobolka za tobolka, liko za lyko**...“ (Porov. CURÍN, F. a kol.: Vývoj českého jazyka a dialektologie. 2. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství 1971, s. 108).

²⁸E. Pauliny, 1972, s. 15-17.

ako sa uvádza v ďalšej časti, je dobre viditeľná z toho, že prítomnosť / neprítomnosť jej tónovej zložky je podmienená hláskovým okolím. Kým v postavení na začiatku slova pred samohláskou a medzi samohláskami, resp. medzi znelými spoluhláskami vibranta /ř/ nepodlieha znelostnej neutralizácii (*starý* – *staří* [stari: – staři:]), *moře* [moře], *hřbitov* [hřbitof], *dřevo* [dřevo]), v pozícii pred pauzou, resp. pred alebo po neznelé sa vibranta /ř/ mení na svoj neznelý protiklad [ř°], napr.: *tvář* [tva:ř°], *zář* [za:ř°], *bouřka* [bouř°ka], *křičet* [kř°ičet] *třepat* [tř°epat]. Aj v prípade znelostnej neutralizácie fonémy /ř/ ide o regresívnu alebo progresívnu asimiláciu.

Z diachrónneho hľadiska je fonéma /ř/ striednicou za stč. mäkké **r'**. Táto depalatalizačná zmena **r'** > **ř** prebehla v 13. storočí spolu s asibiláciou, čiže so zmenou mäkkých dentál na polozáverové **c**, **z** (**t'** > **c**, **d'** > **z**). Preto sa niekedy zmena **r'** > **ř** nazýva asibiláciou. Podľa M. Komárka /ř/ na rozdiel od /r/ nie je likvida. Od /r/ sa líši vlastnosťou sykavkového šumu (v súčasnej českej jazykovede nazývanej vlastnosťou drsnosti), čo ju približuje k artikulačnému radu tupých sykaviek /š, ž, č/.²⁹ Fonologizácia vlastnosti sykavosti (sykavkového šumu) nastáva až po zániku konsonantickej mäkkostnej korelácie. Až vtedy možno hovoriť o vzniku fonémy /ř/, keď sa prestáva chápať ako mäkký protiklad tvrdého /r/. Obidve tieto fonémy /r/ a /ř/ alternujú v etymologicky príbuzných slovách, napr.: *para*, *paře* (gen. sg.), *mor*, *mřít*, *starý* (nom. sg.), *starí* (nom. pl.), *bratr*, *bratře* (vok. sg.), *stařec*, *starce* (gen. sg.).

3.3. Pri vymedzovaní foném /r/ a /ř/ a základných rozdielov medzi nimi je podľa nášho názoru najvhodnejší najnovší opis českých spoluhláskových foném, ktorý sa vo fonológii súčasnej češtiny opiera o systematiku dištingtívnych príznakov sonórnosti, znelosť, koronálnosť, anteriórnosť, kontinuálnosť, drsnosť, vibrantnosť. Vlastnosť sonórnosti slúži ako základ pri delení spoluhlások na sonóry a šumové konsonanty (obštruenty). Pre fonému /ř/ je charakteristická neprítomnosť dištingtívneho príznaku -sonórnosti (podobne ako pre šumové konsonanty), čím sa vyčlenila z podmnožiny sonór /m, n, ň, l, r, j/, pre ktoré je charakteristická prítomnosť tohto dištingtívneho príznaku +sonórnosti. Spoločnou vlastnosťou sonórnych a šumových znelých konsonantov je vlastnosť +znelosť, ktorá označuje prítomnosť základného hlasivkového tónu pri realizácii spoluhlásky. Neprítomnosť dištingtívnej vlastnosti -znelosť je charakteristická pre šumové neznelé konsonanty. Z tabuľky českých spoluhláskových foném určených hodnotami dištingtívnych príznakov, ktorá sa uplatňuje v Mluvnici súčasnej češtiny (V. Cvrček a kol., 2010, s. 49), vyplýva, že dištingtívna vlastnosť +znelosť je charakteristická aj pre vibrantu /ř/ podobne ako pre všetky znelé šumové spoluhlásky a sonóry. V neutralizačných pozíciách fonéma /ř/ podlieha znelostnej neutralizácii, ale rozdiel medzi znelým /r/ a neznelým [ř°] nemá funkčnú platnosť, lebo nespôsobuje zmeny vo význame.

3.3.1. Podľa tejto najnovšej koncepcie sa v súčasnej češtine vyskytuje deväť znelostných dvojíc, ale protiklad /ř/ – [ř°] medzi ne nepatrí (porov. 3.4.). Tým sa fonéma /ř/ líši od ostatných znelých a neznelých spoluhlások, pre ktoré je charakteristická znelostná korelácia. „Mnoho českých mluvčích si existenci neznelého [ř°] ani neuvedomuje, neboť je pouhým alofonem fonému /ř/.“³⁰ V tomto kontexte je zaujímavé porovnanie všetkých dištingtívnych príznakov obidvoch foném /r/, /ř/, na základe ktorých sa určuje ich hodnota v konsonantickom podsysteme v súčasnej češtine. Likvida /r/ je určená prítomnosťou šiestich dištingtívnych vlastností: +sonórnosť, +znelosť, +koronálnosť (odkazuje na miesto artikulácie spoluhlásky), +anteriórnosť (vydeľuje bilabiálne, labiodentálne a alveodentálne spoluhlásky),³¹ +kontinuálnosť (signalizuje prechod

²⁹M. Komárek, 1969, s. 101.

³⁰V. Cvrček a kol., 2010, s. 47, 51.

³¹Frikatívne /ř/ je postalveolárna (zadod'asnová) spoluhláska.

výdychového prúdu cez ústnu dutinu), -drsnosť (odkazuje na výraznú šumovú zložku), +vibrantnosť (označuje kmitanie končeka jazyka pri artikulácii).³² Fonému /ř/ určuje prítomnosť piatich dištingtívnych vlastností: -sonórnosť, +znelosť, +koronálnosť, -anteriálnosť, +kontinuálnosť, +drsnosť, +vibrantnosť. Vibranty /r/ a /ř/ sa navzájom líšia: (1) prítomnosťou vlastnosti +sonórnosť (s prevahou tónovej zložky v akustickom spektre) sa vyznačuje fonéma /r/, neprítomnosť tejto vlastnosti -sonórnosť vyznačuje fonému /ř/; (2) prítomnosťou vlastnosti +drsnosť (prevažuje výrazná šumová zložka) sa vyznačuje frikatívne /ř/, neprítomnosťou vlastnosti -drsnosť sa vymedzuje fonéma /r/. Dištingtívna vlastnosť +sonórnosť je charakteristická pre všetky sonóry /m, n, ň, l, r, j/ a je to vlastnosť porovnávacieho základu, ktorá je neneutralizovateľná. Dištingtívna vlastnosť +drsnosť je okrem fonémy /ř/ charakteristická pre artikulačný rad sykaviek /c, č, dž, s, z, š, ž/. Inými slovami povedané, na základe prítomnosti vlastnosti +sonórnosť sa z konsonantického systému vydeľuje podmnožina sonór, na základe vlastnosti +drsnosť sa z podsystému šumových konsonantov vyčleňuje podmnožina sykaviek. Fonéma /ř/ sa nemôže zaraďovať medzi sonóry, lebo pre ňu podobne ako pre ostatné šumové konsonanty je charakteristická záporná hodnota tejto dištingtívnej vlastnosti (-sonórnosť).

3.3.2. Podľa tradičného chápania, o ktoré sa opierať aj A. Isačenko, sa v češtine vyskytuje sedem sonór /m, n, ň, j, l, r, ř/. Podľa novšieho prístupu, z ktorého vychádzajú autori vysokoškolskej učebnice *Mluvnice češtiny* [1] (1986) a *Mluvnice současné češtiny* (2010), v spisovnej češtine je šesť sonór /m, n, ň, j, l, r/. V tomto prípade ide o prehodnotenie postavenia fonémy /ř/ v konsonantickom systéme, čiže o preradenie /ř/ z podsystému sonórnych spoluhlások do podsystému šumových konsonantov.

Pre vysoký stupeň tónovej zložky vlastnosti sonórnosti sa v spisovnej češtine podobne ako v spisovnej slovenčine likvidy **r, l** uplatňujú aj ako nositeľa slabičnosti. V češtine slabikotvornú funkciu môžu plniť krátke likvidy **r, l** v pozícii medzi spoluhláskami a na konci slova po spoluhláske, v ojedinelých prípadoch túto funkciu plní aj nazála **m**, napr.: *trn, vlk, Br-no, sl-za, ví-tr; ne-sl, se-dm, o-sm* (v spisovnej výslovnosti je prípustná aj výslovnosť [sedum], [osum]).³³ Na rozdiel od češtiny sa v spisovnej slovenčine v slabikotvornej pozícii vyskytuje krátke i dlhé **r, ř, l, ľ** v postavení medzi dvoma spoluhláskami, napr.: *sr-na, vr-ba, sl-za, slz*. V slovenčine sa sonóry na absolútnom konci slova po spoluhláske nevyskytujú, pretože tzv. pobočné slabiky typu ***padl, *sedm, *pěšň** boli v priebehu historického vývoja odstránené vsúvaním vkladného vokálu alebo predsúvaním vokálu alebo konsonantu, ktorý sa stal nositeľom slabičnosti, prípadne sonóra sa dostala do slabičnej pozície, napr.: *padol, sedem, pieseň, hrdza, ortuť*.

3.4. Na základe prítomnosti / neprítomnosti dištingtívneho príznaku +znelosť/-neznelosť sa české šumové konsonanty delia na znelé a neznelé, ktoré spolu tvoria znelostnú koreláciu. Podľa tradičného chápania (B. Havránek–A. Jedlička, 1960, 1966; E. Pauliny, 1972; J. Petr a kol., 1986) znelostnú koreláciu tvorí osem párov šumových konsonantov /f – v, p – b, s – z, c – [ʒ], t – d, š – ž, č – [ʃ], ʈ – dʰ, x – h, k – g/. Fonémy /c, č/ sú nepárové neznelé a ich znelé protiklady [ʒ], [ʃ] sa vyskytujú v domácich slovách ako pozičné varianty (alofóny), napr.: *leckdo* [leʒgdo], *leckde* [leʒgde], *lěčba* [le:žba]. Z hľadiska vzťahu medzi jazykovou teóriou a jazykovou praxou stojí za povšimnutie fakt, že v učebnici *Základní mluvnice českého jazyka* (2004), ktorá je určená pre žiakov a študentov základných a stredných škôl, sa vychádza z tohto tradičného chápania. To

³²V spisovnej slovenčine sa sonóry vymedzujú prítomnosťou / neprítomnosťou šiestich dištingtívnych príznakov: vokálnosť, konsonantnosť, difúznosť, ostrosť, laterálnosť, nazálnosť. V akustickom spektre sonór prevažuje tónová zložka nad zložkou šumovou. (J. Sabol, 1981, s. 109-110)

³³ B. Havránek – A. Jedlička, 1960, s. 18; E. Pauliny, 1972, s. 14; J. Sabol, 1981, s. 101-102.

znamená, že spoluhláska **ř** sa naďalej zaraďuje medzi podmnožinu sonór, hoci autori v akademickom vydaní *Mluvnice češtiny* [1] (1986) už dávno predtým náležite zdôvodnili, prečo vibranta **ř** nemôže patriť medzi sonóry a prečo patrí medzi šumové konsonanty. To len poukazuje na to, s akým oneskorením sa dostávajú výsledky vedeckého výskumu do praxe, v tomto prípade do školských učebníc (3.2., 3.3.).

3.4.1. Podľa najnovšej koncepcie opisu fonologického systému češtiny prezentovanej v učebnici *Mluvnice současné češtiny* (2010) znelostnú koreláciu tvorí deväť párov /**p – b**, **t – d**, **tʰ – dʰ**, **k – g**, **c – [ʒ]**, **č – ž**, **f – v**, **s – z**, **š – ž**, **x – h**/. V porovnaní so staršou koncepciou bola v súčasnej češtine prehodnotená pozícia hlásky **dž**, ktorá na základe výskytu minimálnych párov *čemu × džemu*, *čin × džin* stratila štatút pozičného variantu [ʒ] neznelého /č/ a nadobudla štatút osobitnej fonémy /ž/. Výskyt slov, v ktorých konsonanty **č** a **dž** tvoria znelostný protiklad, potvrdzuje, že hlásku /**dž**/ treba pokladať za osobitnú fonému, ktorá má dištinktivnú, význam rozlišujúcu funkciu. Systémové postavenie hlásky /**dž**/ v konsonantickom podsysteme súčasnej češtiny a zvýšenie funkčnej zaťaženia fonémy okrem toho podporuje stále sa rozrastajúca vrstva slov cudzieho pôvodu, napr.: *džem*, *džus*, *džez*, *Maharádža*, *džbán*, *džber* a pod.³⁴

Podľa súčasnej koncepcie opisu fonologického systému češtiny medzi nepárové spoluhlásky patrí iba neznelý polozáverový konsonant /**c**/, ktorý v neutralizačných pozíciách podlieha znelostnej neutralizácii a mení sa na znelý protiklad. Spoluhláska [ʒ] má však v súčasnej češtine štatút pozičného variantu fonémy /**c**/. Proti systémovému slovenskému (psl. **dj** > **dz** >) **dz** stojí v češtine fonéma (psl. **dj** > **dz** >) **z**, napr.: *hrádza – hráz*, *hádzať – házet*, *medzi – mezi*, *sadza – saze*, *medza – mez*. Ide o veľmi starú diferenčnú črtu medzi slovenčinou a češtinou z obdobia tesne pred zánikom a vokalizáciou jerov.

3.4.2. Fonéma /**f**/ má v konsonantickom subsysteme češtiny štatút fonémy, ktorá má okrajové postavenie. V posledných desaťročiach sa posilňuje jej systémové postavenie, čo súvisí s tým, že narastá počet slov, v ktorých sa vyskytuje. Sú to najmä slová cudzieho pôvodu, napr.: *filozofie*, *filantropie*, *fanfára*, *futbal*, *fúrie*, *defraudace*, *film*, *profesionál*, *telefon*. Z domácich slov sa vyskytuje iba v slovách *fuť*, *doufat*, *zoufat*, *foukat*. Fonémy /**f**/ – /**v**/ sú párové spoluhlásky a zaraďujú sa medzi podmnožinu šumových konsonantov. Navzájom sa líšia prítomnosťou / neprítomnosťou dištinktivnej vlastnosti znelosti: /**v**/ (+znelosť), /**f**/ (-znelosť). Vlastnosť znelosti je vlastnosťou korelačného príznaku, preto je neutralizovateľná, napr.: *stovka* [stofka], *vtom* [ftom], *rakev* [rakef], *mrkev* [mřkef]. V uvedených pozíciách je výskyt /**f**/ podmienený hláskovým okolím: asimilácia **v/f** nastáva v pozícii pred neznelou spoluhláskou, resp. na konci slova pred pauzou, pričom neznelé **f** sa v týchto neutralizačných pozíciách hodnotí ako pozičný variant (alofóna) znelého /**v**/.

Odlišné postavenie má konsonant /**v**/ v češtine a slovenčine. V spisovnej češtine sa fonéma **v** zaraďuje medzi šumové konsonanty a jej neznelým protikladom je /**f**/, s ktorým tvorí znelostný protiklad. V spisovnej slovenčine fonéma /**v**/ je na prechode medzi sonórmi a šumovými konsonantmi, preto sa zaraďuje jednak medzi sonórne spoluhlásky, jednak medzi šumové konsonanty.³⁵ V pozícii na začiatku slova alebo slabiky pred neznelou fonémou /**v**/ má štatút šumového konsonantu, ktorý podlieha znelostnej neutralizácii **v/f**, napr.: *v škole* [f_škoľe], *v Prešove* [f_prešove], *vtedy* [ftedi], *včera* [fčera]. Ale v pozícii na konci slova, resp. na konci slabiky sa konsonant /**v**/

³⁴ Dištinktivnosť nových jednotiek je podľa autorov obmedzená na niekoľko málo prípadov, ktoré sa importujú do súčasnej češtiny v procese preberania slov. Minimálne páry sa vyskytujú aj v prípade dlhého /**o:**/, napr.: *boje × boje*, *lože × lože*. (V. Cvrček, 2010, s. 43).

³⁵ Podrobnejšie J. Sabol, 1981, s. 101-105.

realizuje ako sonóra [u], čiže nepodlieha neutralizácii, lebo vlastnosť vokálnosti je vlastnosťou porovnávacieho základu, preto je neneutralizovateľná, napr.: *dievka* [dʲiɛuka], *stav* [stau], *pravda* [prauða], *kavka* [kauka]. Príčina tohto stavu spočíva v odlišnom vývine pôvodného bilabiálneho **w** v starej češtine a slovenčine: **w** > **v** (stará čeština), **w** > **v**, **w** [u] (stará slovenčina).

3.4.3. Fonéma /g/ patrí k periférnym spoluhláskam s nízkou funkčnou zaťaženosťou a v češtine sa vyskytuje iba v slovách cudzieho pôvodu, resp. ako pozičný variant hlásky /k/ v neutralizačných pozíciách, napr.: *gesto*, *gigant*, *galvanický*, *gotický*, *guma*, *glycerín*, *leckdo* [leʒgdo], *leckde* [leʒgde], *tak zítra* [tagʒzi:tra]. Toto okrajové postavenie fonémy /g/ je historicky podmienené tým, že v starej češtine sa v 13. storočí uskutočnila dôsledná zmena **g** > **h**, napr.: Graecus > Hřek > Řek (slovo prevzaté pred zmenou **g** > **h**). V prípadoch, keď ide o prevzatie po zmene **g** > **h**, hláska **g** sa nahrádza konsonantom **k**, napr.: (Margarette >) Markéta, kavalír, cikán, kaštan, koule, akát.³⁶ V dôsledku zvýšeného počtu slov cudzieho pôvodu sa posilňuje systémové postavenie tejto záverovej hlásky. Dokonca sa v súčasnej češtine vyskytujú dva minimálne páry: *krok* × *grog*, *kolem* × *Golem*, čo je jedno zo základných kritérií pri určovaní štatútu fonémy. Podľa výskumu súčasnej češtiny opierajúceho sa o texty z Českého národného korpusu, v súčasnosti sa zastavil proces nahrádzania konsonantu /g/ hláskou /k/ v slovách cudzieho pôvodu. V Mluvnici súčasnej češtiny sa zdôrazňuje, že pri upevňovaní systémového postavenia foném v češtine, ktoré sa vyskytujú prevažne v slovách cudzieho pôvodu, je dôležité aj povedomie používateľa jazyka. Ak „běžný uživatel češtiny nepovažuje /g/ za pouhou variantu /k/ a není ochoten vyslovovat slovo *guma* jako [kuma], nebo *garáž* jako [karáš]“,“ je to vážny signál pre jazykovedcov, aby prehodnotili svoje pôvodné stanovisko. (V. Cvrček a kol., 2010, s. 43) V dôsledku toho sa teda posilňuje pozícia fonémy /g/ v spisovnej češtine.

4.1. Tieto odlišnosti v charakteristike vokalickej a konsonantického podsystemu podľa tradičného prístupu a podľa súčasného chápania predstavujú vlastne dve odlišné koncepcie výskumu jazyka. Ide o tzv. preskriptívny postup (jazyk treba regulovať, vylepšovať a odstraňovať nevhodné javy) a deskriptívny postup (jazyk sa študuje a opisuje taký, aký je). Najnovšia gramatika češtiny *Mluvnice současné češtiny* (2010) sa pokúša o deskripciu súčasného stavu jazyka. Metodologickým rámcom je koncept minimálnej intervencie, ktorý stanovuje podmienky pre nerušený (nikým neusmerňovaný) jazykový vývoj, ktorý zabezpečuje prirodzenú orientáciu hovoriacich v jazyku a naplňovanie ich vyjadrovacích potrieb. (Podrobnejšie CVRČEK, V. a kol., 2010, s. 16-19.) Inými slovami povedané, pri opise fonologického systému súčasnej spisovnej češtiny sa zosúladzuje jazyková teória s jazykovou praxou.

4.2. V texte sme predstavili fonologický systém češtiny z typologického hľadiska v širšom kontexte západoslovanských jazykov. Analýza potvrdila, že čeština a slovenčina sú blízko príbuzné jazyky aj z hľadiska fonologickej typológie. V češtine a slovenčine sa vyskytuje kvantita ako prozodická fonologická vlastnosť, preto je vokalickej podsystem rozvinutý: v češtine sa vyskytuje 13 vokálov (z toho 3 diftongy a 1 alofóna [ɶ]) a v slovenčine 15 vokálov (z toho 4 diftongy). Ako vidno, štruktúra vokalickej podsystemu je v češtine a slovenčine zložitejšia než v iných slovanských jazykoch, lebo popri krátkych a dlhých vokáloch sa vo vokalizme oboch skúmaných jazykov vyskytujú aj diftongy, ktoré pozostávajú zo slabičného a neslabičného prvku: /ou [ou], au [au], eu [eu]/ (v češtine) alebo z neslabičného a slabičného prvku: /ie [ie], ia [ia], iu [iu], ô [uɔ]/ (v slovenčine). V oboch jazykoch majú diftongy platnosť monofonematických jednotiek a dlhých nositeľov slabičnosti. Kým v češtine sa vlastnosť dlhého nositeľa slabičnos-

³⁶ F. Cuřín a kol., 1971, s. 52.

ti nemôže neutralizovať, pretože výskyt kvantity je neobmedzený, v slovenčine diftongy ako dlhé nositele slabičnosti podliehajú rytmickému zákonu podobne ako dlhé vokály. V češtine sa vyskytujú klesavé diftongy, lebo slabičný prvok je v počiatočnej fáze, kým neslabičný prvok sa nachádza v záverečnej fáze. Preto ich zvučnosť má klesavý charakter. V slovenčine sa vyskytujú stúpavé diftongy, v ktorých sa neslabičný prvok nachádza na prvom mieste, kým slabičný prvok sa nachádza na druhom mieste. Preto ich zvučnosť stúpa.

4.3. Konsonantický systém v češtine i slovenčine sa člení na sonóry a šumové konsonanty a šumové konsonanty sa členia na znelé a neznelé spoluhlásky, pričom znelé a neznelé protiklady tvoria znelostnú koreláciu. Rozdiely sú v počte sonór, ale aj v zložení týchto nepárových zvučných konsonantov, ktoré sú podmienené odlišným historickým vývinom: v češtine sa vyskytuje 6 sonór, v slovenčine 7 sonór a hláska [u] ako kombinatórny variant fonémy /v/. V češtine tvorí znelostnú koreláciu 9 párov, dve spoluhlásky /c, ř/ majú štatút nepárových foném. V slovenčine znelostná korelácia pozostáva z 10 dvojíc a na rozdiel od češtiny sa nevyskytujú nepárové spoluhlásky. V oboch jazykoch majú fonémy /f/ a /g/ okrajové postavenie, ale v češtine sa ich periférnosť prejavuje v oveľa väčšej miere než v slovenčine. V slovenčine k okrajovým fonémam patrí aj konsonant /dz/, ktorý má v češtine platnosť alofóny nezneléj fonémy /c/. Mohli by sme povedať, že v slovenčine sa vo väčšej miere uplatňuje tendencia k systémovému postaveniu týchto periférnych spoluhláskových foném než v češtine, čo je opäť podmienené odlišným vývinom skúmaných jazykov. Tieto odlišnosti a podobnosti zo synchronného i diachronného vývinu sú prejavom dynamického vývinu fonologických systémov oboch jazykov, ktorý sa prejavuje najmä vo vzťahu centrálnych a periférnych prvkov.

4.4. Celkový počet vokálov a konsonantov a ich percentuálne vyjadrenie sú základom pre zaradenie češtiny i slovenčiny k jednému z troch fonologických typov. V češtine sa podľa najnovšej koncepcie výskumu súčasného jazyka vyskytuje 39 foném (13 V: 26 K), pričom vokály tvoria 33,3% a konsonanty 66,7% z celkového počtu foném. Vo fonologickom systéme slovenčiny je pomer vokálov a konsonantov veľmi podobný stavu v súčasnej češtine, keďže z celkového počtu 42 foném vokály predstavujú 35,7% (15 V) a konsonanty 64,3% (27 K). Keď porovnáme počet vokálov v češtine a slovenčine, môžeme povedať, že v slovenčine sa prejavuje vo väčšej miere vokalizický charakter jazyka, lebo podiel vokálov vo fonologickom systéme je o 2,4% vyšší než v češtine a, naopak, podiel konsonantov je v češtine vyšší o 2,4% než v slovenčine.

Ako sme uviedli v úvode nášho textu, A. Isačenko rozdelil slovanské jazyky na základe štúdia hĺbkovej štruktúry ich fonologických systémov na tri typy: (1) krajný konsonantický typ (s rozvinutým konsonantizmom a pomerne jednoduchým vokalizmom), (2) krajný vokalizický typ (s rozvinutým vokalizmom a nerozvinutým konsonantizmom) a (3) prechodný typ, v ktorom je zastúpenie vokálov vyššie než v jazykoch konsonantického typu, ale nižšie než v jazykoch vokalizického typu a, naopak, zastúpenie konsonantov je nižšie než v jazykoch konsonantického typu a vyššie než v jazykoch vokalizického typu. Ku krajnému konsonantickému typu patrí napríklad bieloruština (6 V : 39 K), bulharčina (6 V : 39 K), ruština (7 V : 37 K), dolná lužická srbčina (7 V : 35 K), horná lužická srbčina (7 V : 32 K), ukrajinčina (6 V : 32 K) a poľština (6 V : 31 K). Vo fonologickom systéme týchto jazykov sa vyskytuje konsonantická mäkkostná korelácia, ktorá je nezlučiteľná s polytóniou, čiže s melodickou koreláciou. Ku krajnému vokalizickému typu s rozvinutým vokalizmom a nerozvinutým konsonantizmom patria tri južnoslovanské jazyky, ako je srbčina (20 V : 24 K), chorvátčina (20 V : 24) a slovinčina (18 V : 21 K). Napríklad percentuálne vyjadrenie pomeru vokálov a konsonantov v srbčine je vyrovnané, lebo vokály predstavujú 45,5%, kým konsonanty tvoria 54,5% z celkového počtu foném. V bieloruštine, ktorá patrí ku krajnému konsonantickému typu, je vysoký počet konsonantov (86,7%) a nízky počet vokálov (13,30%).

Keď porovnáme tieto údaje o jazykoch konsonantického a vokalického typu s údajmi o fonologickom systéme češtiny a slovenčiny, vyplynie záver, že čeština patrí podobne ako slovenčina k prechodnému typu medzi krajným konsonantickým a krajným vokalickým typom, v ktorom vokály tvoria približne jednu tretinu foném a konsonanty dve tretiny foném z celkového počtu. Na základe údajov od A. Isačenka o počte vokálov a konsonantov v jednotlivých slovanských jazykoch, ktoré uverejnil v osobitnej tabuľke (1963, s. 115), v češtine sa vyskytuje 26 konsonantov a 11 vokálov. Autor vychádza z tradičnej koncepcie, podľa ktorej dvojhlásky **au**, **eu** nemali štatút fonémy. Podľa staršej koncepcie opisu fonologického systému sa v češtine vyskytuje 25 konsonantov, ale v jeho tabuľke má čeština o jednu spoluhlásku viac. Keďže A. Isačenko uvádza iba celkový počet foném vo vokalickom i konsonantickom subsysteme, nie je jasné, ktorú hlásku majúcu v staršej koncepcii štatút kombinatórneho variantu zaradil medzi spoluhláskové fonémy.

V slovenčine sa podľa neho vyskytuje 27 konsonantov (tento počet zodpovedá aj súčasným údajom) a 14 vokálov (medzi vokalické fonémy nezarátava vokál **o:**, lebo vychádzal z opisu Ľ. Nováka, ktorý dlhé **o:** nepokladal za osobitnú fonému pre jeho nízku funkčnú zaťaženosť a okrajové postavenie vo fonologickom systéme slovenčiny).³⁷ Na rozdiel od A. Isačenka nezarátavame do celkového počtu foném slabikotvorné likvidy (čes. [ɾ, ʎ]; slov. [ɾ, ɾ̥, ʎ, ʎ̥]).

The Phonological System of standard Czech from Typological Aspect in broader Context of Western-slavonic languages

Júlia Dudášová-Kriššáková

The subject of this study is confrontational description of similarities of phonological system of standard Czech and Slovak in broader Slavonic context. The analyses has shown that both languages belong to transitional type, which is situated in between lateral consonantic and vocalic types. In the three cited types, which represent the division of Slavonic languages from point of view of phonological typology, are not equally reflected internal tendencies of development inherited from Old Slavonic, but also its own development tendencies. The author also deals with not unambiguous evaluation of some phonological phenomenon in modern Czech, which is conditioned by different theoretic-methodological approach to evaluation of these phenomena. Contemporary Czech linguistics withdraws from „prescription“ or from regulation of the language based on stated usage, and Czech linguists prefer description of real present condition of the language, so they study the language and describe what is it like, and how it can be recognized in real texts. Despite the fact that confrontational description of Czech and Slovak languages, much attention has been devoted to, there was not compared phonological system of both languages from typological point of view. The author was inspired by the typological analyses of Slavonic phonological systems by A. Isačenko - outstanding linguist and expert on Slavonic of Russian origin, who remarkably contributed to development of Czech and Slovak Slavistics. This theme is very topical because in phonological system of Czech, within about last thirty years, relations in vocalic and consonantic were principally revalued. It is related to this fact that reinforcement of systemic position of several originally periferial elements, which manifested itself in the point that statute of „fenoma“ was gained by more pheriferal phenomena in vocalic as well as in consonantic subsystem, which were evaluated as combinatoric variants according to older conception. At the same time the description of some units of phonological system became more profound from theoretical point of view.

³⁷ NOVÁK, Ľ.: Fonológia a štúdium slovenčiny. In: Slovenská reč, 1933/34, roč. 2, s. 97-107, 143-157, 161-171.

MÁRIA KOŠKOVÁ*

Prefixálna morféma *ѣз-* v bulharčine a jej slovenské pendanty**

KOŠKOVÁ, M.: Prefix-morphem *ѣз-* in Bulgarian and its Slovak pendants. *Slavica Slovaca*, 47, 2012, No.1, pp. 19-29 (Bratislava).

The study focuses on determining the nature of the function of the verbal prefix *ѣз-* in Bulgarian language and it points out the similarities and differences of its modifying task in confrontation with the Slovak language.

Linguistics, Confrontational research, Prefixed verbs, Functions of a prefix.

Príspevok, v ktorom sa zameriavame na skúmanie funkcií bulharskej prefixálnej morfémy *ѣз-* a jej slovenských pendantov, nadväzuje na plánované komplexné spracovanie sémantickej analýzy predpôň v obidvoch porovnávaných jazykoch (zatiaľ bola spracovaná významová štruktúra prefigovaných bulharských slovies s predponou *до-*, *с-*, *съ-* a ich slovenských ekvivalentov; pozri Košková, 2001, 2010). Výskum vyplynul z rozporných, v mnohých prípadoch priamo protirečivých výkladov sémantiky skúmaných prefixov v normatívnych príručkách bulharského jazyka, odzrkadľujúcich nejednoznačné teoretické i praktické riešenie tejto problematiky. Naším cieľom je definovať konkrétne významy prefixu *ѣз-* v bulharčine aj s ohľadom na ich adekvátnu slovenskú ekvivalenciu v dvojjazyčnom slovníku. Východiskom našej analýzy je materiálová báza excerpovaná z rozličných zdrojov v rámci prípravy bulharsko-slovenského slovníka, pričom sa opierame aj o najnovšie bulharské výkladové lexikografické diela.

Bulharskú prefixálnu morfému *ѣз-* možno charakterizovať ako slovotvornú predponu modifikujúcu významy základových slov, s ktorými spoluutvára deriváty. Hoci nepatrí medzi produktívne prefixy bulharského jazyka, je významovo širšie členená a pozornosť si zaslúži najmä pre zložitosť jej sémantickej identifikácie prejavujúcej sa pri adjektívnych odvodeninách, ktoré sú objektom našej analýzy. V príspevku sa budeme venovať aj slovesným derivátom s predponou *ѣз-*, ktorá sa ako slovotvorný formant zúčastňuje aj pri odvodzovaní substantív a adverbií.

Etymologická spätosť bulharského prefixu *ѣз-* so starobylou predložkou *ѣз*, používanou sporadicky aj v súčasnom bulharskom spisovnom jazyku,¹ je zrejmá, hoci sa v ostatných slovanských jazykoch nezachovala (BEP, 1971, s. 203). Základné priestorové významy bulharskej predložky *ѣз* sa premietli aj do rovnomennej predpony ako nositeľky slovotvorného významu, ale rovnako ich možno identifikovať i v jej formálne a sémanticky najbližšom slovenskom

* Mgr. Mária Košková, CSc., Slavistický ústav Jána Stansilava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

** Táto štúdia vznikla v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0031/10 *Bulharsko-slovenský slovník*.

¹ Širšie uplatnenie nachádza predložka *ѣз* v bulharských nárečiach, odkiaľ ju prevzali niektorí starší autori bulharskej literatúry (bližšie pozri X. Панталеева, 1973).

pendante vz- a jeho vokalizovanom variante vzo-. Z etymologického hľadiska sa slovotvorná predpona vz- vníma v odbornej literatúre odlišne. Napríklad kým J. Horecký uvádza, že slovesná predpona vz- nemá v slovenčine paralelu v predložkách (1971, s. 61), V. Machek registruje všeslovanskú predložku vz v staročeštine a zaznamenáva niektoré lexémy, ktoré sú podnes súčasťou lexikálneho fondu českého jazyka – *vzhůru*, *zvíci*, *zvýši* a pod. Súčasne dodáva, že už v staročeštine sa toto vz- zamieňalo so *s* / *z* (1997, s. 706). Podobne Š. Peciar konštatuje komplikovanú situáciu v dnešnej spisovnej slovenčine, ktorá nastala v mnohých prípadoch splynutím etymologickej predpony vz- s predponou s- / z- (1963, s. 269), o čom svedčia mnohé nižšie doložené slovenské slovesné deriváty.

I. Adjektívne deriváty s prefixom *въз-*

Väčšia časť adjektívnych derivátov s prefixom *въз-* v bulharskom jazyku zaujíma vzhľadom na svoju onomaziologickú povahu špecifické postavenie v systéme prídavných mien. Z okruhu nášho výskumu vyčleňujeme príčastné formy typu *възбунтуван*, *възбуял*, *възвисен*, *възвит*, *възкресен*, *възкривен*, *възлюбен*, *възпален*, *възславен* a pod., fungujúce ako prídavné mená utvorené zo slovesných základov, ktorých charakteristika z lexikografického hľadiska nepredstavuje nijaký osobitný problém. Ich motivanty sú však objektom nášho výskumu v rámci predponových slovies. Z rámca skúmaných adjektív vylučujeme aj tie jednotky, ktoré vo svojej formálnej štruktúre síce majú počiatočnú morfému *въз-* (*възвратен*, *въздушен*, *възелен*, *възлест* a pod.), tá však nevystupuje vo funkcii prefixu.

Deadjektívne adjektíva s prefixom *въз-*

Najväčší problém pri vymedzení významu mennej predpony *въз-* v bulharčine spôsobujú adjektívne deriváty vyjadrujúce istú mieru príznaku alebo vlastnosti nositeľa kvalifikácie. Problém vyplýva zo zložitosti určenia tejto prefixálne vyjadrenej miery. Pokusy o definovanie významov mennej predpony *въз-* v bulharskej odbornej literatúre zlyhávajú. Ak porovnáme napríklad výklad významu adjektíva *възгорчив* „trochu horký“ v najnovšej reedícii výkladového slovníka bulharského jazyka (PBE, 2002, s. 615), ktorému zodpovedajú slovenské ekvivalenty *horkastý*, *nahorkastý*, *nahorklý*, s výkladom tohto adjektíva v ďalšom autoritatívnom diele, doplnenom a vydanom pod redakciou D. Popova, kde je význam definovaný ako „dost', značne horký“ (БТР, 1996, s. 117) a ktorému zodpovedajú slovenské ekvivalenty *prihorký*, *prehorký*, môžeme konštatovať značný rozdiel v stanovenej intenzite pomenúvaného príznaku. Hoci uvedené slovenské adjektívne pendanty sa v Synonymickom slovníku slovenčiny zaznamenávajú ako synonymá a ako také sú členmi jedného synonymického radu (SSS, 1995, s. 153), v našom ponímaní je ich synonymická zámena neprijateľná. Na jednej strane sú adjektíva *horkastý*, *nahorkastý*, *nahorklý* vyjadrujúce malú mieru príznaku „horký“, na druhej strane stoja adjektíva *prihorký*, *prehorký* vyjadrujúce veľkú mieru príznaku „horký“, odlišujú sa teda sémantickým príznakom intenzity, ktorá je kameňom úrazu pri formulovaní sémantického obsahu odlišne definovaných bulharských adjektív.

Už v sedemdesiatych rokoch minulého storočia upozornil J. Penčev na nekorektnosť vymedzenia významu adjektív s prefixom *въз-* v starších bulharských slovníkoch pomocou schémy „не много + изходното прилагателно – nie veľmi / nevelmi + východiskové prídavné meno,“ napr. *възвисок* „не много висок – nie veľmi vysoký“ (1974, s. 451). Niekoľkými príkladmi autor presvedčivo dokazuje, že takáto záporová formulácia môže evokovať opačnú predstavu o danom príznaku. Napríklad z výpovede *Този ключ е възголям, не става за тая ключалка* je zrejmé, že kľúč, ktorý nemožno strčiť do zámku, nemožno označiť ako „nie veľmi veľký“, inak by do zámky vošiel. Na druhej strane však sému „nie veľmi“ možno identifikovať vo výpovedi typu *Този човек*

е възвисок, но не е като оня, kde je zřejmé, že tento člověk nie je taký vysoký ako tamten, ktorý je vysoký. Príslušné adjektíva možno vykladať opismi „nie veľmi veľký“, „nie veľmi vysoký“ vo vzťahu k motivujúcemu základu (*veľký, vysoký*) izolovane, len mimo kontextu. Príkládame sa k názoru J. Penčeva, podľa ktorého nepresnosť doterajších výkladov uvedených adjektív vyplýva zo skutočnosti, že východiskovú hodnotu pre vymedzenie intenzity príznaku vyjadrenej adjektívom s predponou *въз-* predstavuje základné motivujúce adjektívum, t. j. v uvedených prípadoch sú to základné adjektíva *veľký, vysoký*. Podľa autora by však východiskovým bodom mala byť hodnota „по мярка – podľa miery“, t. j. „нормален размер – normálna miera“, čiže istá norma, od ktorej by sa odvíjala intenzifikácia príznaku v smere: „по мярка“ > възголям > голям, „по мярка“ > възвисок > висок. Vychádzajúc z tejto úvahy navrhuje J. Penčev nahradiť negatívnu definíciu skúmaných adjektív s predponou *въз-* schémou „ktorý je trochu nad (sémantický ukazovateľ východiskového adjektíva) pokladaným za normálne“ (tamže, s. 452-453). K uvedenej schéme sa vrátíme v závere našich úvah. Model J. Penčeva do istej miery prevzali aj autori najnovšieho výkladového slovníka bulharského jazyka a zovšeobecnil ho výkladom „който е малко под или малко над обикновената мярка – ktorý je trochu pod alebo nad obvyklou mierou“ (ПБЕ, 2002, s. 591). Čo je však tá „obvyklá miera“, ktorá má funkciu hodnotiaceho základu?

Predovšetkým treba uviesť, že skúmané adjektíva vyjadrujú istý príznak, istú kvalitu, ktorá sa prejavuje v modifikovanej podobe. V obsahovej rovine je popri sème príznaku prítomná aj séma intenzity tohto príznaku formálne vyjadrená prefixom *въз-*. Pojem intenzity ako lingvistický termín nie je špecificky vymedzený, ale intenzitu možno charakterizovať ako nešpecifické množstvo kvality príznaku, ktorého miera je vyjadrená nejakým stupňom. S pojmom kvantity je tiež úzko spätý pojem miery a obidva pojmy sa niekedy stotožňujú (Kralčák, 1992, s. 20). Intenzita má teda kvantitatívnu povahu. Podľa L. Tondla sa kvalitatívna charakteristika niečoho, čo je vo svojej podstate kvantitatívnym určením, vyznačuje neurčitosťou či vágnosťou, ktorej odstránenie je v mnohých prípadoch žiaduce a deje sa zvyčajne zavedením interpretačnej normy, ktorá je konvenčnej povahy (1966, s. 283; pozri porovnateľný názor J. D. Apresjana, 1974, s. 66). Kvalifikácia intenzity príznaku sa v jazykovednej literatúre uskutočňuje v rámci vyčleňovania stupňov intenzitnej, resp. gradačnej škály. Hoci sa jednotliví bádatelia rozchádzajú vo svojich názoroch na vymedzenie jednotlivých stupňov intenzitnej škály, možno konštatovať, že väčšina z nich vychádza zo základnej opozície príznaku, ktorá sa realizuje na osi maximálna miera – minimálna miera (napr. vysoký – nízky, teplý – studený, pekný – škaredý a pod.), pričom východiskový bod intenzifikácie smerom nahor alebo smerom nadol predpokladá existenciu strednej, indiferentnej zóny, predstavujúcej neodstupňovanú strednú hodnotu (Kralčák, 1992, s. 21) alebo situačnú normu, neutrálne centrum, nulový stupeň (Čoroleeva, 2007, s. 31-36). Práve tento východiskový bod sa podľa nášho názoru označuje vo výkladovom slovníku bulharského jazyka neadekvátne ako „obvyklá miera“, ktorá sa pri výklade niektorých významov rozlične interpretuje a vedie k ich odlišným opisom. Túto konštatáciu možno preukázať výkladmi adjektív *въздебел* „който е по-дебел от обикновеното или отколкото се очаква – ktorý je tučnejší vzhľadom na obvyklú alebo očakávanú mieru“ (ПБЕ, s. 616), *възстар* – „който не е много стар – ktorý nie je veľmi starý“ (ПБЕ, s. 684), *възстранен* „който е доста, твърде странен – ktorý je dosť al. veľmi zvláštny, dosť nezvyčajný“ (ПБЕ, s. 685), pričom všetky tri adjektíva možno charakterizovať rovnakým spôsobom: „ktorý je v malej miere taký, ako vyjadruje základové adjektívum“, čiže *въздебел* je silnejší, zavalitejší, ale nie tučný, *възстар* je starší, ale nie starý, *възстранен* je trocha, ale nie celkom zvláštny. Všetky tri adjektíva vyjadrujú malú mieru príznaku na intenzitnej škále v smere indiferentná zóna > malá al. menšia miera príznaku > príslušný príznak > veľká al. väčšia miera príznaku > najväčšia miera príznaku. Vychádzajúc z tejto našej schémy vymedzujeme aj významy

jednotlivých adjektív s prefixom *въз-*, ktoré sú v podstate vlastnostnými prídavnými menami a možno ich diferencovať typom vyjadrovaného kvalifikačného príznamu na

1. adjektíva pomenávajúce psychické a fyzické vlastnosti človeka, vlastností vecí a javov (chuť, formu, tvar, mieru, váhu a pod.)

Na základe nižšie uvedených vybraných príkladov môžeme konštatovať, že deadjektíva vyjadrujúce kvantitatívnu modifikáciu základného prídavného mena so všeobecným významom „ktorý je v malej miere taký, ako vyjadruje základové adjektívum“, formálne prezentované tvarom „въз- + motivujúce adjektívum“, sú špecifickým reprezentantom bulharskej slovotvorby. Prefixácia, resp. prefixálno-sufixálna slovotvorba ako spôsob intenzifikácie ich slovenských pendantov je prezentovaná predponami *na-*, *po-*, *pri-* a formantami *-astý*, *-avý*, *-lý*, *-nutý*: *възблед*, *възбледен* – *pobledlý*, *poblednutý*; *възгупав* – *nahlúply*, *prihlúply*; *възгъх* – *hluchastý*, *nahluchlý*, *prihluchlý*; *възтъжен* – *posmutnelý* a pod. Tu treba spomenúť, že príslušné adjektívne prefixálne deriváty sa v slovníku bulharského jazyka niekedy vykladajú aj priradením synonym, bezpredponových adjektív, napr. *възгупав* (малко гупав, гупавичък, гуповат – РБЕ, s. 613).

Častejšie sa miera intenzity slovenských pendantov vyjadruje komparatívom prídavných mien. Komparatív je v takýchto prípadoch vytrhnutý zo systému stupňovania a používa sa bez úmyslu porovnávať, čím dostáva samostatný význam (Horecký, 1962. s. 347).² Podľa slovenskej morfológie sa druhý stupeň prídavných mien často chápe absolútne, ako označujúci vlastnosť v priemernej kvantite, kde napr. *lepší* má význam „priemerný medzi dobrými“, *horší* má význam „priemerný medzi zlými“ a pod. (MSJ, 1966, s. 215), *възбърз* – *rýchlejší*; *възкръгъл* – *oblejší*; *възсух* – *suchší*; *възтънък* – 1. *tenší* 2. *chudší*; *възтъмен* – *tmavší* a pod.

Tretí spôsob intenzifikácie príznamu slovenských pendantov predstavujú adjektívne spojenia s kvantifikujúcou príslovkou miery *mierne*, *trocha/trochu*, *málo*: *въззиден* – *hnusnejší*, *trocha odporný*; *възгъбъ* – *zried.* *nahrubastý*, *trocha hrubý*; *възгърбав* – *prihrbený*, *trocha zohnutý*, *trocha zhrbený*; *възкисав* – *lepkastý*, *trocha mazľavý* a pod.

Hoci niektoré intenzifikačné adjektíva s prefixom *въз-* nemajú v bulharčine svoje antonymické náprotivky (*възгрозен* – *mierne al. trocha škaredý*; *възкрив* – *trocha krivý al. skrivený*; *възкъдрав* – *kučeravý*, *mierne kučeravý*; *възмесен* – *užší*, *trocha úzky*), ich tvorba v jazyku je potenciálne možná. Väčšinou jestvujú ako antonymické dvojice: *възвисок* – *vyšší* / *възнисък* – *nižší*, *pomeňší*; *възголям* – *väčší*, *trocha veľký* / *възмалък* – *menší*, *pomeňší*; *въздебел* – 1. (o človeku) *tučnastý*, *tučnejší*, *mierne tučný* 2. (o hlase) *hrubší*, *trocha hrubý* / *възслаб* – 1. *chudší*, *tenší* 2. *slabší*, *poslabší*; *въздребен* – 1. (o človeku) *pomeňší*, *menší*, *nevysoký* 2. (o veciach) *drobnejší*, *menší* / *въздеър* – 1. (o človeku) *väčší*, *mohutnejší*, *robustnejší* 2. (o veciach) *hrubší*, *väčší* (zrno apod.); *въздълъг* – 1. (o človeku) *vyšší* 2. (o veciach) *dlhší*, *trochu dlhý* / *възкъс* – *kratší*, *trochu krátky*; *възлек* – *ľahší* / *възтежък* – *ťažší*, *trocha ťažký*; *възмек* – *mäkkší*, *trocha mäkký* / *възтвърд* – *tvrdší*, *trocha tvrdý*; *възмлад* – *mladší* / *възстар* – *postarší*, *starší*; *възплен* – *silnejší*, *tučnejší*, *zavalitejší* / *възслаб* – *chudší*, *tenší*; *възстуден* – *trocha al. mierne studený* / *възтопъл* – *teplejší*, *mierne teplý* a pod.

2. adjektíva pomenávajúce farby alebo sfarbenie

Druhú skupinu deadjektívnych derivátov s prefixom *въз-* tvoria v bulharčine prídavné mená, ktorých všeobecný význam je „v malej miere taký, ako vyjadruje základové adjektívum“ a je

² Podľa G. Horáka *lepší* niekedy značí menej ako dobrý, pričom komparatív sa uvedomuje akoby uprostred dvojice protikladných (antonymických) prídavných mien (1962, s. 96).

špecifikovaný vo vzťahu k určitej farbe. Spoločným sémantickým príznakom týchto jednotiek je „malá al. menšia nasýtenosť istou farbou.“ Aj tu uplatňujeme schému intenzifikačnej škály: indiferentná zóna > malá al. menšia nasýtenosť farbou > príslušná farba > veľká al. väčšia nasýtenosť farbou. Motivujúcim základom bulharských deadjektívnych derivátov môže byť každé prídavné meno označujúce farbu al. určité sfarbenie. Okrem prefixálno-sufixálnych postupov pomocou predpôň *na-*, *po-* a formantov *-astý*, *-avý*, *-lý*, *-nutý* sa pri tvorbe slovenských pendantov môžu ako prostriedky vyjadrenia jednotlivých významov použiť aj slovné spojenia „sfarbený trocha do + príslušná farba“, „majúci nádych do + príslušná farba:“ *възбѣл* – *belavý*, *pobelavý*, *sfarbený trocha do biela*; *въззжѣлт* – *nažltastý*, *nažltavý*, *nažltkavý*, *žltastý*, *žltkastý*, *žltavý*, *žltkavý*; *въззелен* – *zelenastý*, *zelenkastý*, *zelenkavý*; *възкафѣя* – *hnedastý*, *hnedkastý*; *възлилав* – *fialkavý*, *fialkastý*, *hovor. lilavkavý*, *lilavkastý*; *възпрозов* – *ružovkastý*, *ružovkavý*; *възсив* – *sivastý*, *šedastý*; *възсин* – *modrastý*, *modravý*, *namodrastý*; *възчервен* – *červenastý*, *červenkastý*, *červenkavý*; *възчерен*, *hovor. възчер* – *černastý*, *černavý*, *načernastý*, *načervenalý*, *načervenastý*, *načervenavý*, *počerný* a pod.

Druhotnou deriváciou sa takmer ku každému z uvedených adjektívnych derivátov obidvoch skupín utvorili v bulharčine deminutívne náprotivky, ktoré sú eufemistickými odvodeninami uvedených adjektívnych odvodenín: *възглупавичѣк*, *възблѣдичѣк*, *възгърбавичѣк*, *възгрозничѣк*, *възгрубичѣк*, *възѣдричѣк*, *възкиселичѣк*, *възкъсичѣк*, *възмекичѣк*, *възнисичѣк*, *възпѣлничѣк*, *възслабичѣк*, *възстаричѣк*, *възтежичѣк*, *възтъничѣк*, *възбеличѣк*, *възсиничѣк*, *възчервеничѣк*, *възчерничѣк* a pod. Charakteristickou črtou týchto deminutív je, že popri odienku melioratívnosti nemá sufix *-ичѣк* deminutivizačnú funkciu a lexémy vystupujú ako synonymá nezdobnených náprotivkov (*възглупавичѣк*, *възглупав*; *възблѣдичѣк*, *възблѣд* a pod.). Ich význam je rovnaký, odlišujú sa iba vo výrazovom pláne. Otázka ekvivalencie uvedených deminutív zostáva zatiaľ otvorená, pretože v slovenskej odbornej literatúre nepanuje názorová zhoda v chápaní miery intenzity príznaku vyjadrenom v expresívnych výrazoch, ako sú napríklad *hlúpučký*, *bledučký*, *hrubučký*, *slabučký*, *staručký*, *tenučký*, *červenučký* a pod. Podľa MSJ vyjadrujú tieto adjektíva „vo veľkej miere intenzitu príznaku, vyjadreného základným prídavným menom“ (1966, s. 207), čo nedovoľuje prekladať bulharské deminutívne výrazy v tomto význame uvedenými slovenskými expresívami. Naopak, v najnovšom Slovníku súčasného slovenského jazyka je napríklad expresívum *červenučký* interpretované ako „majúci jemnú al. sýtu červenú farbu, jemný al. sýty červený“, čo predpokladá možnosť stotožnenia bulharských prefixálnych deminutív a slovenských expresívnych výrazov (SSSJ, 2006, s. 492). Uvedené deminutíva budú objektom samostatného spracovania, preto ich na tomto mieste nebudeme rozvádzať.

Všetky adjektívne lexémy s prefixom *въз-* v bulharskom výkladovom slovníku sú jednovýznamové, okrem výnimiek vyplývajúcich z metaforického prenosu významu základového slova (napr. *въззелен* – 1. *zelenastý*, *zelenkastý*, *zelenkavý*, 2. [o ovoci a pod.] *zelený*, *nezrelý*). Analýza kontextov uplatnenia skúmaných adjektív v bulharčine však umožňuje v niektorých prípadoch rozlíšiť významový posun príslušného adjektíva po intenzitnej osi. Jedným z príkladov tejto konštatácie je aj ilustratívna výpoveď J. Penčeva, ktorú sme uviedli v úvode našej úvahy: „Този ключ е възголям, не става за тая ключалка.“ Z výpovede vyplýva, že kľúč je väčší ako zámok, čiže je *privel'ký* a v rámci nami navrhovanej intenzitnej škály indiferentná zóna > malá al. menšia miera príznaku > príslušný príznak > veľká al. väčšia miera príznaku > najväčšia miera príznaku možno hodnotu príznaku *възголям* identifikovať ako „veľká al. väčšia miera príznaku.“ To znamená, že v rámci intenzifikácie príznaku adjektíva *възголям* možno špecifikovať dva významy: 1. (malá al. menšia miera príznaku), ktorému zodpovedá slovenský ekvivalent *väčší*, *trocha veľký*, 2. (veľká al. väčšia miera príznaku), ktorému zodpovedá slovenský ekvivalent *privel'ký*. Na

ilustráciu možno uviesť ďalší príklad adjektíva, pri ktorom je potrebné vyčleniť dva významy: *От канцеларията излезе една възстара жена* – *Z kancelárie vyšla staršia žena*;

Единият е много млад, а пък другия възстар – *Jeden je veľmi mladý al. primladý a druhý je pristarý*.

Náš výskum preukázal neprimerané lexikografické spracovanie sémantickej štruktúry bulharských adjektív s prefixom *въз-* vo výkladovom slovníku bulharského jazyka, čo sa odzrkadľuje pri niektorých rozporných výkladoch (pozri napr. *възмурзав* s. 650; *възстар* s. 684; *възстранен* s. 685, *възхлабав* s. 692 a iné). Skúmané adjektíva sa v ďalšom normatívnom diele bulharského jazyka vykladajú všeobecným významom „dosť, značne + adjektívum“ (БТР, 1996, s. 116), hoci nevedno, o čo sa pri vymedzení tohto významu opieral jeho autor, pretože žiadna z uvedených lexém nie je dokladovaná ilustratívnym príkladom. Určovanie významov skúmaných adjektív je potrebné realizovať od prípadu k prípadu a nemožno ich konkretizovať mimo kontextu.

II. Slovesné deriváty s prefixom *въз-*

Slovesný prefix *въз-* v bulharčine nepatrí k produktívnym slovotvorným prostriedkom, má však širšie významové členenie. Ako sme už uviedli, prefixálna morféma *въз-* má svoju paralelu v starobylej predložke *въз*, od ktorej prebrala základné priestorové významy, ale nadobudla aj ďalšie nové. Vyhraňenosť významov predponových slovies s prefixom *въз-* v bulharčine však nie je taká jednoznačná, o čom svedčia odlišne konkretizované významy skúmanej predpony v morfológii bulharského jazyka (ГСБКЕ, 1983, s. 217) a v najnovšom vydaní bulharského výkladového slovníka (ПБЕ, 2002, s. 591), kde rozdielnosť vyplýva nielen z počtu identifikovaných sémantických skupín slovies, ale aj zo zaraďovania slovies s rozličným spôsobom slovesného deja do tej istej skupiny (pozri napr. slovesá *възголемя се*, *въздам*, *възпя* zaradené do jednej skupiny v morfologickej príručke ГСБКЕ, 1983, s. 217).

Na základe analýzy skúmaných prefigovaných slovies v bulharčine možno konštatovať, že prefix *въз-* vystupuje predovšetkým ako modifikátor významu základového slovesa, jeho perfektivizačná funkcia je druhoradá. Okrem ojedinelých výnimiek, ako je knižný výraz *възликувам* – *zaradovať sa*, *zajasať*; *възнегодувам* – *pohoršiť sa*, *rozhorčiť sa*; *възрадвам (се)* – *potešiť (sa)*, *spôsobiť radosť (zaradovať sa)*, vystupujúcich iba v dokonavom vide, ako aj niekoľkých obojvidových slovies, ako napríklad *възбунтувам (се)* – *vzbúriť (sa)*/*začínať búriť (začínať sa búriť)*; zastaraného slovesa *възвълнувам (се)* – *vzrušiť (sa)*, *rozrušiť (sa)*/*vzrušovať (sa)*, *rozrušovať (sa)*; *въздеиствам* – 1. *zapôsobiť/pôsobiť*, 2. *ovplyvniť/ovplyvňovať*; *възползвам се* 1. *využiť/využívať*, 2. *použiť/používať*, 3. *zneužiť/zneužívať*; *възтържествувам* – *zvíťaziť/vit'azii*, *triumfovať* všetky ostatné bulharské predponové slovesá s prefixom *въз-* majú na rozdiel od niektorých slovenských pendantov vidové dvojice. V príspevku sa zameriavame iba na lexikálno-sémantický aspekt prefigovaných bulharských slovies, t. j. na vymedzenie spôsobov slovesného deja, ktorý vyjadrujú (o dvoch hlavných funkciách verbálnej prefixácie pozri Sekaninová, 1980, s. 13).

Motivácia niektorých bulharských slovies s prefixom *въз-* je z hľadiska dnešných používateľov jazyka zastretá a ich nezreteľnú slovotvornú štruktúru možno objasniť iba etymologickým výskumom. Napríklad základové sloveso *кликам*, ktorého prefixáciou vzniklo sloveso *възкликна* – *vykriknúť*, *zvolať*, sa v súčasnej bulharčine používa podobne ako jeho slovenský pendant *klikať* iba v rámci informačnej a telekomunikačnej technológie. Vo významoch „kričať“ alebo „volať“ sa stsl. **канкати* zachovalo iba v niektorých bulharských nárečiach (БЕР, 1979, s. 448). K slovesám s nezreteľnou motiváciou patrí aj sloveso *възможна се / възможвам се* – *vzmôcť sa / vzmáhať sa* pochádzajúce zo stsl. **възмоцѣти* < *въз* + *-могъ* (БТР, 1971, s. 204); *възразя/възражвам* – *namietnuť / namietat'*, *охраня/охранявам*, ktoré vzniklo redukciou spoluhlásky -*а*- zo stsl.

***въздръзати** > **възразати**, **възразити** (БТР, 1971, s. 204); **възхитя** / **възхищавам** – *uchvátiť* / *uchvacovať* vzniklo zo stsl. ***възхъхитити** < **въз-** + **хъхитити** (БТР, 1971, s. 205) a niektoré ďalšie. Nejasnú slovotvornú motiváciu niektorých slovies neobjasňujú ani etymologické slovníky (napr. sloveso **възмъжея** / **възмъжавам** – *zmužniť*, *stať sa mužným* / *mužniť*, *stávať sa mužným*, jeho formálny slovenský pendant *vzmužiť sa* vo význame „vzchopiť sa“, vystupujúci ako jeho medzi-jazykové homonymom, sa zrejme vyvinul na metaforickom základe; alebo slovesá **възнамерявам** – *mieniť*, *zamýšľať*; **възслоня се** / **възсланям се** – *oprieť sa* / *opierať sa*). Pri niektorých slovesách možno ich sémantický vývin ozrejmiť na základe starších, pre dnešného používateľa neznámych významov, napríklad sloveso **въздам** / **въздавам** sa vo svojom pôvodnom význame „dať navyše“ už nepoužíva, vyvinulo ďalší význam „dať niekomu zaslúžené.“

Sémantická intencia bulharskej slovesnej prefixálnej morfémy **въз-** zahŕňa základné všeobecné sémy celého komplexu spôsobov slovesného deja od lokalizovanosti cez temporálnosť až po modalitosť deja, na základe čoho možno prefigované slovesá rozlíšiť v rámci nasledujúcich skupín:

1. „Smerovanie deja zdola nahor / do výšky“

Prv než uvedieme ilustratívne príklady, musíme zdôrazniť, že postupujeme rovnakým spôsobom ako v našich doterajších výskumoch (Košková, 2010, s. 35, 37), kde dokladové slovesá uvádzame v lineárnom zápise ako jednotu ich základných tvarov aj vzhľadom na ich intenzívnu hodnotu, t. j. subjektovo-objektovú zameranosť slovesného deja, ktorý vyjadrujú, napríklad **възвезда (се)** / **възвеждам (се)** – *vyviesť* (*vyjsť hore*, *vystúpiť*) / *vyvádzať* (*vychádzať hore*, *vystupovať*). Hoci prefigovaná slovesná lexéma pri zmene subjektovo-objektovej pozície nadobúda iný význam a mali by sme ju zaradiť do samostatnej skupiny, v každom prípade si všetky jej slovesné tvary zachovávajú rovnakú integračnú sému „smerovanie deja zdola nahor / do výšky“, ktorá ich spája. V lineárnom slede uvádzame aj možné ďalšie významy slovesa vymedzené na základe jeho spätelnosti, obsahujúce rovnakú sému, napríklad pri slovese **възвезда** / **възвеждам** – 2. (o očiach, zraku, pohľade a pod.) **зdvihnúť** / **зdvихаť** a pod. Takýto komplexný lineárny záznam rozličných tvarov predponového slovesa výraznejšie prezentuje rozdiely slovo-tvornej derivácie danej lexémy v obidvoch jazykoch.

Konfrontačná analýza predponových slovies ukazuje, že sémantický obsah „smerovanie deja zdola nahor / do výšky“ je vo výrazovom pláne obidvoch jazykov prezentovaný zhodne predponou **въз-** v bulharčine a **vz-** v slovenčine. V niektorých prípadoch je vyjadrený predponou **z-**. V úvodnej časti sme uviedli konštatovanie Š. Peciara (1963, s. 275), podľa ktorého predpona **vz-** postupne splynula vo výslovnosti a napokon i v grafike s predponami **s-** a **z-** (podľa prvej spoluhlásky slovesného základu), preto sa v dnešnej spisovnej slovenčine vyskytuje v pomerne obmedzenom rozsahu: **възвися (се)**, **възвиша (се)** / **възвисявам (се)**, **възвишавам (се)** – 1. **vztýčiť (sa)**, **зdvihnúť (sa)** / **vztyčovať**, **зdvихаť (sa)**, 2. **вzniест' sa**, **взлетиnúť** / **взнáшаť sa**, **взлиетаť**, 3. **pren. повзнеси́ть (sa)**, **поздвигну́ть (sa)** / **повзнáшаť (sa)**, **поздвиговаť (sa)**; **възди́гна (се)** / **възди́гам (се)** – 1. **зdvihnúť (sa)**, **двигну́ть (sa)** / **зdvихаť (sa)**, **двихаť (sa)**, 2. **вztýčiť (sa)** / **vztyčovať (sa)**, **зdvихаť (sa)**, 3. **вzniест' sa**, **взлетиnúť** / **взнáшаť sa**, **взлиетаť**; **въззема се** / **възземам се** – 1. **вztýčiť sa**, **зdvihnúť sa** / **vztyčovať sa**, **зdvихаť sa**, 2. **вzniест' sa**, **взлетиnúť** / **взнáшаť sa**, **взлиетаť**, 3. (o hlase, zvuku a pod.) **зазниет' / зазниеват'**; **възлутна** / **възлутвам** alebo zastar. **възлетья**, **възлутам** / **възлетьявам** – **взлиетnúť**, **вzniест' sa** / **взлиетаť**, **взнáшаť sa**; **възляза** / **възлизам** – **dosiahnuť výšku** / **dosahovať výšku**; **възправа (се)** / **възправам (се)** – 1. **vzpriaмиť (sa)**, **вztýčiť (sa)** / **vzpriaмоваť (sa)**, **вztyčovať (sa)**, 2. **вystrieť (sa)**, **выровна́ть (sa)** / **vystierať (sa)**, **выравни́вать (sa)**, 3. **встаť**, **зdvihnúť sa** / **вста́вать**, **зdvихаť sa**; **възрасна** / **възраствам** – **вzráсť**, **зväčšiť sa** / **вzrastať**, **зväčšovať sa**; **възходя** / **възхождам** – 1. **вzráсť** / **вzrastať**, 2. **вzniест' sa**, **взлетиnúť** / **взнáшаť sa**, **взлиетаť**.

2. „Zintenzívnenie / zintezívňovanie deja“

Svojráznu, prevažne metaforickú transformáciu sémy „smerovanie deja zdola nahor“, vyjadrujú slovesá označujúce zároveň „zintezívnenie / zintenzívňovanie deja.“ Všetky slovesá s uvedeným významom sú predmetové. Intenzifikačnú funkciu bulharského prefixu *въз-* pri slovenských pendantoch plnia predpony *vy-*, *o-*, *z-*: *възнеса / възнасям – vyniesť, vychváliť, vyvýšiť / vynášať, vychvalovať, vyvyšovať; възхваля / възхвалявам – vychváliť / vychvalovať; възвеличая / възвеличавам – zvelebiť, vychváliť / zvelebovať, vychvalovať; възнея / възнявам – ospievať, vychváliť, zvelebiť / ospevovať, vychvalovať, zvelebovať; възславя / възславям – osláviť, ospievať / oslavovať, ospevovať.*

3. „Smerovanie deja na povrch / na objekt“

Sémanticky blízka skupina prefigovaných bulharských slovíes vyjadruje smerovanie deja zamerané na určitý povrch alebo objekt. V slovenčine tento spôsob deja charakterizuje najmä predpona *vy-*: *възкача (ce) / възкачвам (ce) – 1. vysadiť, posadiť (sa, vysadnúť) / vysádzať, vysadzovať (vysadať), 2. vyjsť, vystúpiť / vystupovať, stúpať; zastar. възля / възливам – vyliať / vylieváť; възляза / възлизам – vyjsť (hore), vystúpiť / vychádzať (hore), vystupovať, stúpať; възседна / възсядам – vysadnúť / vysadať; възлегна ce / възлягам ce – vystrieť sa, uložiť sa / vystierať sa, ukladať sa; възприема / възприемам – vnímať, postihnúť / vnímať, postihovať zmyslami; възходя / възхождам – vystúpiť (hore) / vystupovať (hore), stúpať.*

4. „Prudké alebo náhle začatie / začínanie deja“

Zvyčajne sému temporálnosti integrujúcej skupinu prefigovaných slovíes vyjadrujúcich „prudké alebo náhle začatie / začínanie deja“ sprevádzajú ďalšie sémy, ako je „intenzívny priebeh deja“ alebo „veľká miera deja“, niektoré sú charakteristické odtienkami resultatívneho spôsobu deja, ako je napríklad séma „zmena stavu dodaním / dodávaním istých vlastností“ alebo pri zvratných tvaroch „nadobudnutie / nadobúdanie novej kvality.“ Sému „náhleho začatia / začínanie deja“ aj v slovenčine prezentuje slovesná predpona *vz-*, čiastočne *z-*, *zo-/s-*: *възбужда / възбуждам – vzbudiť / vzbudzovať; възбужа / възбужам – vzbĺknúť, vzplanúť / vzbĺkať; възвря / възвирам – vzkypieť, zovrieť, zvrieť, začať vriieť / zovierať, začínať vriieť; възкреса / възкресявам – vzkriesiť, oživiť / 0, ožívovať; възкръсна / възкръсвам – vzkriesiť sa, ožiť / 0, ožívovať; възникна / възниквам – vzniknúť / vznikáť; възпламеня (ce) / възпламенявам (ce) – vznietiť (sa), zapáliť (sa) / vznecovať (sa), zapalať (sa); възпламна / възпламвам – vzbĺknúť, vznietiť sa / vzbĺkať, vznecovať sa; възненавидя / възненавиждам – znenávidieť / 0, začínať nenávidieť; възгордея ce / възгордявам ce – zhrdnúť, spyšnieť / zhrdať, stávať sa pyšným; възкупя / възкупявам – zovrieť / zovierať.*

Podľa A.V. Isačenka je začínací význam ruských variantov zriedkavej predpony *въз-*, *вс-*, *взо-* druhotný a vyvinul sa z jej konkrétneho pôvodného významu „pohyb nahor“, pričom v slovese *вскипеть / вскипать* už tento význam zanikol (2003, s.231), čo nemožno konštatovať ani o bulharskom, ani o slovenskom slovese *възкупя / възкупявам* – 1. vzkypieť, zovrieť, zvrieť, začať vriieť / 0, zovierať, začínať vriieť, 2. pren. vzkypieť, vzplanúť, rozčúliť sa / 0, začínať sa rozčuľovať.

V slovenčine však zvyčajne význam „začiatku deja“ charakterizuje predpona *za-* pri dokonavých slovesách, ktoré v mnohých prípadoch nemajú nedokonavé náprotivky a sú prezentované verbálnym spojením slovesa *začínať* + *nedokonavé sloveso*: *възкадя / възкадявам – zakadiť / 0; въздима / въздимавам – zadymiť / zadymovať; възлюбя / възлюбям – zaľúbiť sa, zamilovať sa / zaľubovať sa, zamilovávať sa; възпаля (ce) / възпалавам (ce) – zapáliť (sa) / zapalať (sa); възпонмоя / възпонмоявам – zareptať, začať reptáť / 0, začínať reptáť; възсия / възсиявам – zaskvieť sa, zažiariť / 0, začínať sa skvieť, začínať žiariť; възмечая / възмечаявам – zasniť*

sa, zasnívať sa / 0, začínať snívať; възголемя се / възголемявам се – začať sa nadiťvať, začať sa nadrapovať / začínať sa nadiťvať, začínať sa nadrapovať alebo bulharskej prefixálnej morféme въз- v slovenčine zodpovedajú ďalšie predpony u-, po-, roz-: възмутя (се) / възмуцавам (се) – pobúriť (sa), pohoršiť (sa), rozhorčiť (sa) / poburovať (sa), pohoršovať (sa), rozhorčovať (sa); zastar. възвеселя (се) / възвеселявам (се) – rozveseliť (sa) / rozveseľovať (sa), prípadne sa slovenské pendanty vyjadrujú opisnou konštrukciou: възваря / възварявам – uviesť do varu / uvádzať do varu; възглавя / възглавявам – stať si na čelo, ujať sa vedenia / stávať si na čelo, ujímať sa vedenia; възцаря (се) / възцарявам (се) – 1. dosadiť na trón (dosadnúť al. nastúpiť na trón) / dosadzovať na trón (nastupovať na trón), 2. pren. nastoliť, zaviesť / nastoľovať, zavádzať.

5. „Opakované vykonanie / vykonávanie deja“

Bulharskej slovesnej predpone въз- s významom „opakované vykonávanie deja“ zodpovedajú v slovenčine predpony na-, ob-, pri- a ďalšie, alebo sa tento význam vyjadruje opisnou konštrukciou *znova, znovu + sloveso*: възвърна (се) / възвърнавам (се) – navrátiť (sa), prinavrátiť (sa), vrátiť (sa) / navracat' (sa), prinavracat' (sa), vracat' (sa); възобновя (се) / възобновявам (се) – obnoviť (sa) / obnovovať (sa); възпроизведа / възпроизвеждам – 1. reprodukovat', zopakovať / reprodukovat' / 0, znova opakovať, 2. pren. (o spomienkach) vzkriesiť / kriesiť; възродя (се) / възраждам (се) – obrodíť (sa), obnoviť (sa), oživiť (sa) / obrodzovať (sa), obnovovať (sa), oživovať (sa); възсъздам / възсъздавам – obnoviť, znovuzriadíť / obnovovať, znovuzriaďovať; възстановя / възстановявам – obnoviť, znovuzriadíť / obnovovať, znovuzriaďovať.

Menší počet bulharských slovies s prefixom въз-, ojedinelo prezentovaným v slovenských pendantoch predponou vz-/vzo-, zoskupujú ďalšie tri sémy:

6. „Smerovanie deja iným smerom / vybočenie deja“

възвия (се) / възвивам (се) – 1. ohnúť (sa), stočiť (sa), zahnúť (sa) / ohýbať (sa), ohýnať (sa), stáčať (sa), zahýbať sa, 2. zahnúť, zabočiť / zahýbať, zabáčať, zabočovať; възкривя (се) / възкривям (се) – skriviť (sa), vykriviť (sa) / kriviť (sa), vykrivovať (sa).

7. „Obmedzenie / obmedzovanie deja“

въздържа (се) / въздържам (се) – zdržať (sa), zadržať / zdržiavať (sa), zadržiavať; възпнa (се) / възпнaм (се) – zdržať (sa), zabrzdiť / zdržiavať (sa) / 0; възпрепятствам – zamedziť, znemožniť / zamedzovať, znemožňovať.

8. „Smerovanie deja proti niekomu / niečomu“

възпротивя се / възпротивявам се – vzpriečiť sa, vzoprieť sa / vzpierať sa.

Význam niektorých bulharských predponových slovies s prefixom въз- sa nedá konkrétnejšie vymedziť, ako napríklad възвестя / възвестявам – zvestovať; въздыхна / въздыхам – vzdychnúť / vzdychovať; възнаграда / възнаграждавам – odmeniť, vyplatiť / odmeňovať, vyplácať; възпомена / възпоменавам – spomenúť si, pripomenúť si / spomínať si, pripomínať si; възчакам / възчакам – vyčkať / vyčkávať.

Záver. Bulharská prefixálna morféma въз- ako slovotvorná predpona modifikujúca významy základových slov, s ktorými utvára menné, slovesné i príslovkové deriváty, nepatrí medzi produktívne prefixy bulharského jazyka, má však širšie významové členenie.

Osobitosťou skúmaných bulharských adjektív je špecifické vyjadrenie kvalitatívnosti, kde je kvalitatívny význam obohatený o ďalší hodnotiaci komponent. V obsahovej rovine je popri séme

príznaku prítomná aj séma intenzity tohto príznaku, v bulharčine formálne vyjadrená prefixom *въз-*, ktorý nemá v rámci mennej slovotvorby v slovenčine adekvátny formálny pendant. Skúmané bulharské adjektíva, ktoré sú špecifickým reprezentantom bulharskej slovotvorby, možno na základe kontextovej analýzy hodnotiť dvojako, čo oprávňuje lexikografické vymedzenie dvoch významov. Prvú rozsiahlejšiu skupinu tvoria adjektíva so všeobecným významom „ktorý je v malej miere taký, ako vyjadruje základové adjektívum.“ Prefixálno-sufixálna slovotvorba ich slovenských pendantov je prezentovaná buď predponami *na-*, *po-*, *pri-* a formantami *-astý*, *-avý*, *-lý*, *-nutý* (napr. *въззълъх* – *hluchastý*, *nahluchlý*, *prihluchlý*), komparatívom (napr. *възкъс* – *kratší*) alebo adjektívnym spojením s príslovkou miery *trocha*, *málo* a pod. (napr. *въззпыб* – *trocha hrubý*). Na druhej strane však pri niektorých adjektívach možno v rámci kontextu rozlíšiť významový posun po intenzitnej osi, na základe čoho treba špecifikovať aj druhý význam „ktorý je vo veľkej miere taký, ako vyjadruje základové adjektívum.“ Slovenské pendanty týchto adjektív prezentujú predponové deriváty s predponou *pri-* (napr. *въззолям* – *priveľký*, *възсмап* – *pristarrý*) alebo spojenia s príslovkou miery *dost'*, *značne* a pod. (napr. *възтежък* – *dost' ťažký*).

Bulharské slovesné deriváty s predponou *въз-*, ktorá má svoju paralelu v starobylej predložke *въз*, možno na základe spoločných konštitučných sém rozdeliť do niekoľkých skupín. Konfrontačný výskum uvedených slovies poukazuje na isté zhody funkcií predpony *въз-* v bulharčine a *vz-/vzo-* v slovenčine pri slovesách vyjadrujúcich smerovanie deja nahor, na povrch, prudké začatie deja s intenzívnym priebehom a pod. Bulharský prefix má však širší sémantický rozsah a je formálnym ukazovateľom ďalších spôsobov deja prezentovaných v slovenčine inými výrazovými prostriedkami.

Literatúra:

- АПРЕСЯН, Ю. Д.: Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва : Наука 1974.
- БЕР: Български етимологичен речник. А-З. София : БАН 1971.
- БТР: Български тълковен речник. Четвърто издание допълнено и преработено от Д. Попов. София : Наука и изкуство 1996.
- ЧОРОЛЕЕВА, М.: Семантичната категория степен и нейното изразяване в българския език. София : Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“ 2007.
- ГСБКЕ: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология. Ed. Ст. Стоянов. София : БАН 1983.
- HORÁK, G.: Stupňovateľnosť prídavných mien. In: Slovenská reč, 27, 1962, č. 2, s. 93-99.
- HORECKÝ, J.: Poznámka o využití superlatívu. In: Slovenská reč. 27, 1962, č. 6, s. 346-349.
- HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. Bratislava : SPN 1971.
- ИСАЧЕНКО, А. В.: Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология. I-II. Издание второе. Москва : Языки славянской культуры, 2003.
- KOŠKOVÁ, M.: Prefigované slovesá s predponou *do-* v bulharčine a ich slovenské ekvivalenty. In: Slavica Slovaca, 2001, roč. 36, č. 2, s. 121-132.
- KOŠKOVÁ, M.: Prefigované slovesá s predponou *o-* (*oъ-*) v bulharčine a ich slovenské ekvivalenty. In: Slavica Slovaca, 2010, roč. 45, č. 1, s. 33-42.
- KRALČÁK, E.: Lexikálna intenzifikácia deja a vlastnosti. In: VARIA I. Materiály z kolokvia mladých jazykovedcov (Modra - Piesok 21.-22. októbra 1991). Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1992, s. 20-24.
- МАСНЕК, В.: Етимологický slovník jazyka českého. 3. vydání. Praha : Lidové noviny 1997.
- MSJ: Morfológia slovenského jazyka. Bratislava : SAV 1966.
- ПАНТАЛЕЕВА, Х.: За някои нови употреби на предлога *въз* в българския книжовен език. In: Славистичен сборник. София : БАН 1973.
- PECIAR, Š.: Lexikálne významy etymologickej predpony *vz-*. Slovenská reč, 5, roč. 28, 1963, s. 268-281.
- ПЕНЧЕВ, Й.: Значение на прилагателните с представка *въз-*. Езиковедски изследвания. В Памет на проф. Д/р. Ст. Стойков. София : БАН 1974, s. 451-453.
- РБЕ: Речник на българския език. т. 2. Второ допълнено и преработено издание. Ред. Л. Крумова-Цветкова. София : Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“ 2002.

РСБКЕ : Речник на съвременния български книжовен език. т. I (А-К). София : БАН 1955.
 SEKANINOVÁ, E.: Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine. Bratislava : Veda SAV 1980.
 SSS : Synonymický slovník slovenčiny. Bratislava : Veda SAV 1995.
 SSSJ: Slovník súčasného slovenského jazyka. Bratislava : Veda SAV 2006.
 TONDL, L.: Problémy sémantiky. Praha : Academia 1966.

Prefix-morphem *въз-* in Bulgarian and its Slovak pendants

Mária Košková

Bulgarian prefix-morphem *въз-* as a word forming prefix that modifies meanings of the principal words, with which it joins into derivatives, does not belong to productive prefixes of Bulgarian language, however, it has broader semantic classification. It deserves attention mainly due to the complexity of its semantic identification, which can be observed in its adjectival derivatives, which Bulgarian theory evaluates on contrary terms and which are object of study. The adjectives at the focus of the study express a certain attribute, certain quality, which demonstrates itself in a modified form. On the content level, apart from the attribute unit of meaning, there is also an intensity unit of meaning for this attribute, which is in Bulgarian language formally expressed through *въз-*. The author comes to the conclusion that on the basis of contextual analysis the adjectives at focus may be evaluated in two ways. This justifies lexicographic as-signation of two meanings.

The author further draws attention to the Bulgarian verbal derivatives with a prefix *въз-*, which has its parallel in archaic preposition *въз*. On the basis of mutual constitutional units of meaning, she divides them in a number of groups. She points to certain matching functions of the *въз-* prefix in Bulgarian and *vz-/vzo-* in Slovak language by verbs expressing a rising action, an action coming on the surface, sudden beginning of an action with an intensive flow and so on. Bulgarian prefix, however, has a greater semantic scope and serves as a formal indicator of further ways of action that are presented in Slovak language through other tools of expression.

MARTA LACKOVÁ*

Osobitosti substantív anglického pôvodu v súčasnom ruskom a slovenskom slangu

LACKOVÁ, M.: Characteristic Features of Nouns of English Origin in Contemporary Russian and Slovak Slang. *Slavica Slovaca*, 47, 2012, No. 1, pp 30-35 (Bratislava).

The paper deals with lexical units of English origin which have penetrated into contemporary Slavic languages slang. At the beginning the ratio of individual word classes within the studied material is stated. As nouns represent the most numerous group of the adapted lexemes, the main emphasis is put on morphological adaptation of these lexical units in the Slovak and Russian languages and at the same time their most common features from the point of view of morphology are listed.

Anglicism, morphological adaptation, word class, noun, number, grammatical gender, declination paradigms.

Preberanie lexikálnych jednotiek z iných jazykov a ich viacrozmerné začleňovanie sa do systému preberajúceho jazyka predstavuje širokú jazykovednú tému. Uvedomujeme si, že použitie anglicizmov v slovanských jazykoch nemožno pokladať za nový jav, ale v súčasnej spoločenskej situácii dôležitosť a výskyt týchto lexikálnych jednotiek narastá.

Analyzovali sme približne 2000 lexikálnych jednotiek anglického pôvodu – anglicizmov, ktoré sa vyskytujú v súčasnom ruskom slangu a približne 500 takýchto lexikálnych jednotiek, ktoré fungujú v analogickom slovenskom diskurze. Materiálovú bázu pre náš výskum tvorili slovníky slangu v dvoch uvedených slovanských jazykoch.

Vychádzame z koncepcie J. Mistríka, ktorý definuje anglicizmy¹ ako jazykové elementy vypožičané z angličtiny. Za anglicizmy možno považovať aj zdomácnené jazykové elementy, napr. *džem*, pričom mnohé anglicizmy sa nahrádzajú domácimi lexikálnymi jednotkami. Niektoré anglicizmy sú prevzaté do slovenského jazyka vo forme, ktorá je bližšia ich grafickej ako zvukovej podobe, napr. *laser*.

Z hľadiska použitia rozdeľujeme anglicizmy do týchto troch skupín: 1. rozšírené anglicizmy, ktoré nemajú v preberajúcom jazyku analogický ekvivalent, 2. rozšírené anglicizmy majúce v preberajúcom jazyku analogický ekvivalent, 3. anglicizmy, ktoré tvoria homonymá.

V najvšeobecnejšom ponímaní sa lexikálna jednotka aj pri procese prevzatia z angličtiny adaptuje, pričom si všímame nasledujúce komponenty 1. vymedzenie základného významu, 2. vymedzenie druhotného významu (štylistická hodnota, expresivita), 3. schopnosť vstupovať do sémantických a syntagmatických vzťahov, 4. vnútorná štruktúra (schopnosť zúčastňovať sa na rozličných typoch tvorenia nových lexikálnych jednotiek), 5. zapojenie sa do podsystémov slovnej zásoby.²

* PaedDr. Marta Lacková, PhD., Katedra anglického jazyka a literatúry, Fakulta humanitných a prírodných vied Žilinskej univerzity, Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina.

¹ MISTRÍK, Jozef: *Lingvistický slovník*. Bratislava : SPN 1998, s. 13.

² VÉPYOVÁ, Zuzana: *Anglicizmy v slovenskej publicistike*. In: *Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Tyrnaviensis*. Trnava 2001, s. 50.

Pri analýze anglicizmov, ktoré sa stávajú komponentmi diskurzu v slovanských jazykoch, je nevyhnutné brať do úvahy aj fakt, že prevzaté anglicizmy vstupujú do sémantických vzťahov so slovenskými, resp. ruskými lexikálnymi jednotkami. Pritom je dôležité uvedomiť si, že používatelia slovanských jazykov neprijímajú anglicizmy pasívne, ale intuitívne si utvárajú sémantiku jednotlivých lexikálnych jednotiek s cieľom uspokojenia svojich komunikačných potrieb, ktoré môžu byť subjektívne i objektívne. Týmto spôsobom zaraďujú anglicizmy do jednotiek diskurzu, ktoré patria k jednotlivým štýlom jazyka.

Jednou z primárnych otázok je určiť, do ktorých slovných druhov v slovanských jazykoch prenikli anglicizmy. Od tohto zaradenia sa odvíjajú aj ich ďalšie vlastnosti.

Vychádzame z hypotézy, že anglicizmy penetrujú do tzv. otvorených slovných druhov, teda do slovných druhov, ktoré sú schopné prijímať nové lexikálne jednotky. Sledované lexikálne jednotky systematizujeme v rámci nasledujúcich slovných druhov: podstatné mená: *енжайн, аддон, аддурлка, анкор, файт, феѷк, сайн, слэм, трэш; дárling, дžíны, панкáчка*; slovesá: *цинкануть, асить, бирить, хайдить, плэить, киять, кликнуть, клубиться; джетоваť, фандиť*; prídavné mená: *лонговый, олдовый, трукъвый, тюенный, биговый, удринченный, флэтовый; baskišový, bigbitácky*; príslovky: *рандомно, мейби, мутуально, кулера, гудово, интершикарно, не айс; nablind, nablint*; citoslovčia: *хай, яхху, банг-банг, бгг, хой*; častice: *труь, мазафака, афаук*; číslovky: *фертый, фёрстовый*; zámená: *май*.

V nasledujúcej tabuľke zobrazujeme percentuálne zastúpenie jednotlivých slovných druhov v rámci anglicizmov v súčasnom ruskom a slovenskom slangu:

slovný druh	ruský jazyk	slovenský jazyk
podstatné mená	69.2%	78.8%
slovesá	23.3%	19.3%
prídavné mená	4.2%	1.7%
príslovky	1.3%	0.2%
citoslovčia	1.3%	0%
častice	0.5%	0%
číslovky	0.13%	0%
zámená	0.064%	0%
predložky	0%	0%
spojky	0%	0%

Z vyššie uvedeného je zrejmé, že približne 69% až 79% všetkých anglicizmov v ruskom a slovenskom slangu modelujú podstatné mená. Tento stav pokladáme za univerzálny jav, ktorý je spojený s preberaním cudzích slov. Má primárne dve príčiny³: 1. vecná podstata substantív ako primárnych pomenovaní vecí, javov, pojmov, 2. kvantitatívny stav substantív ako najpočetnejší slovný druh všeobecne.

Zároveň sa naša hypotéza o prenikaní anglicizmov do otvorených slovných druhov nepotvrdila, keďže ich v ruskom jazyku okrajovo nájdeme aj v skupinách slovných druhov, ktoré obvykle neprijímajú nové lexikálne jednotky – zámen a čísloviek, no zároveň ide o štatisticky zanedbateľné hodnoty.

Počas spomínaných adaptačných procesov zaznamenávame rozdiely v morfológickom prispôbovaní sa cudzích slov. Všímame si na jednej strane substantíva a na druhej strane verbá a adjektíva.

³ ORGOŇOVÁ, Oľga: Galicizmy v slovenčine. Bratislava : Stimul 1998, s. 39.

Gramatická transformácia cudzích podstatných mien sa uskutočňuje najmä v súvislosti s ich rodovým významom, pričom existujú rozličné varianty prispôbovania sa cudzích slov k ruskej kategórii rodu: 1. strata cudzích flexií a ich zámena ruskými koncovkami, pričom sa zachováva rodový význam, 2. koncovka zostáva nezmenená, no mení sa rodový význam v súlade s gramatickými zákonmi ruského jazyka.

Pri adaptácii prídavných mien a slovies dochádza nielen k zmene flexie, ale i k zmene štruktúry osnovy.⁴

Ďalšie morfológické špecifiká anglicizmov v slovanských jazykoch prirodzene kopírujú všeobecné charakteristiky jednotlivých slovných druhov v slovanskom a anglickom jazyku, pričom sa tieto osobitosti prelínajú a zároveň vystupujú do popredia vlastností slovných druhov z preberajúceho jazyka. Tento fakt ilustruje prevahu slovanského jazyka nad prevzatými slovami. Treba brať do úvahy, že ide o typologicky odlišné jazyky, ktoré nie sú ani z genetického, ani zemepisného hľadiska bezprostredne blízkymi. Teda anglicizmy svojimi vlastnosťami nezapadajú do paradigiem slovanského jazyka, vstupom do jeho slovnej zásoby sa však obvykle prispôbia aj jeho gramatickým kategóriám.

Keď berieme do úvahy analogickú situáciu v ruskom jazyku, anglicizmy sa vo všeobecnosti ľahšie prispôbujú morfológickému systému slovenského jazyka.

Posledným krokom morfológickej adaptácie je zaradenie anglicizmov do platných morfológických paradigiem, t. j. tieto lexikálne jednotky sú schopné prijímať gramatické flexie ruského a slovenského jazyka: *гирля* – *гирлы*, *флет* – *на флему*, *стрит* – *на стриту*, *пэренты* – *с пэрентами*, *аскать* – *аскни*, *лукнуть* – *лукни*; *панкáчка* – *панкáчку*, *фанди́т* – *фандили сме*. Tendencia k flektivizácii sa uplatnila v 98,5% transferovaných plnovýznamových anglicizmov v zhode s morfológickým charakterom ruského a slovenského jazyka.

Ako osobitosti lexikálnych jednotiek v súčasnom ruskom slangu z pohľadu ich príslušnosti k slovným druhom s dôrazom na substantíva typizujeme nasledovne:

1. anglicizmy patria ojedinele k viacerým slovným druhom, pričom jedným z nich je substantívum: a) *лафф* – podstatné meno ženského rodu vo význame *любовь*, tranzitívne nedokonavé sloveso vo význame *любить* a prídavné meno vo význame *любимый*, napr.: *Если у вас была лафф с первого взгляда? Я лафф эту гёрл. / Давайте напишем свои лафф группы;* b) *аск* – časťica vo význame *Да* a podstatné meno, napr.: *– Ты сделаешь это для меня? – Аск! Однажды арбатский завсегдатой провёл альтернативный аск...;* c) *фак* – podstatné meno, napr.: *На этот вопрос я отвечать не буду, ответ есть в факе / citoslovce a časťica používané na vyjadrenie nespokojnosti, napr.: Фак! Я забыла ему позвонить! d) фотожба / фотожоп* – podstatné meno a časťica používaná na vyjadrenie nespokojnosti; e) *рофль* – podstatné meno vo význame „vtipný človek“ a citoslovce smiechu; f) *трэш* – podstatné meno s rovnakým významom ako jeho originál v anglickom jazyku a časťica používaná na vyjadrenie negatívnych emócií; g) *мазафака* – podstatné meno vo význame „týpek“ (čes.), časťica a citoslovce na vyjadrenie negatívnych emócií; h) *маздай / масндай* funguje ako podstatné meno i ako časťica, používa sa na označenie produktu nízkej kvality alebo na vyjadrenie negatívneho postoja.

2. používa sa lexikálna jednotka *файфовый* (vznikla z anglickej číslovky *five*) vo funkcii podstatného mena mužského rodu,

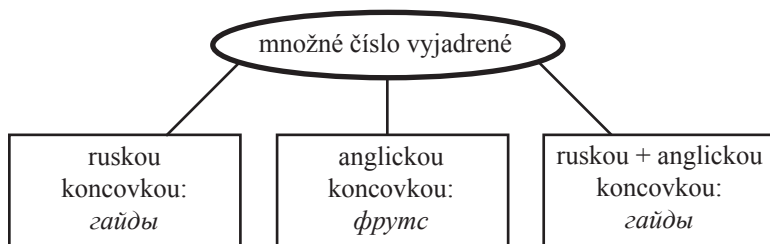
3. lexikálna jednotka *ваннаби*, ktorá funguje ako podstatné meno, napr.: *По этому признаку можно отличить действительного эмо от ваннаби*. Má svoj pôvod v anglickom slangovom slovese *wannabee*.

⁴ КУЗНЕЦОВА, Эра Васильевна: Лексикология русского языка. Москва : Высшая школа 1989, s. 148.

Pri stanovení ďalších morfológických osobitostí substantívnych anglicizmov v ruskom a slovenskom slangu sme brali do úvahy číslo, rod a skloňovacie paradigmy podstatných mien.

Charakteristické črty týkajúce sa čísla týchto lexikálnych jednotiek poskytujú variácie, ktoré sú zakotvené vo väčšine prípadov v gramatickom systéme daného slovanského jazyka: a) podstatné mená existujúce iba ako pluralia tantum – антенники, битники, скилзы, Винды, шузы, шузьё, иксы, флипы, фрики, мани, куки, гамы, рельсы, шаровары, стринги, дэнсы; дžíны; b) podstatné mená používané častejšie ako pluralia tantum: иксы, фомичи, смайлсы, хиты, чинчи; адидаскы; c) podstatné mená používané iba ako singularia tantum: инет; d) podstatné meno пуче, ktoré funguje ako pluralia tantum i ako podstatné meno stredného rodu; e) podstatné meno трабо, трабола, траболаы existuje rovnocenne v mužskom rode, ženskom rode i ako pluralia tantum: У меня трабо/трабола/траболаы на работе; f) anglicizmy v ruskom jazyku rešpektujúce podobu anglického množného čísla: фрумс, вarez, скилз; g) skupina lexikálnych jednotiek, ktorá si zachováva v pluráli pôvodnú anglickú koncovku a prijíma i novú ruskú koncovku: гайбсы – giblets – gibs + ы; тулза – tool – tools – tools + а; соксы – socks + ы; баксы – bucks + ы.

V nasledujúcom grafe sú zobrazené možnosti vyjadrenia množného čísla podstatných mien v rámci anglicizmov v ruskom slangu:



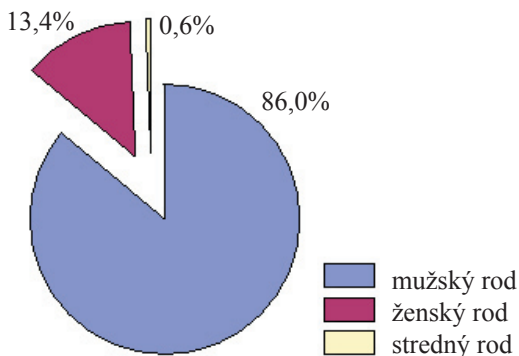
Napriek štylistickým rozdielom medzi flexiou nominatívu plurálu mužského rodu so zakončením na -ы (typická pre spisovný jazyk) a -а (typická pre hovorový jazyk) si anglicizmy v analyzovanom materiáli zachovávajú koncovku charakteristickú pre spisovný jazyk, napr.: аддоны, гайды, аскеры. Jednou z mála výnimiek je podstatné meno винда, ktoré funguje vo význame „windows.“

Hoci neexistuje nijaké pravidlo, podľa ktorého sa zaraďujú preberané substantíva anglického pôvodu ku gramatickým rodom, z nášho výskumu je zrejmé, že prevažná časť nových anglicizmov sa rovnako v slovenskom ako i ruskom jazyku zaraďuje k mužskému rodu. Nižšie uvádzame príklady anglicizmov, ktoré sú začlenené ku všetkým trom rodom podstatných mien: mužský rod: глюк, скетч, смартмоб, спинномозговик, стафф, стенси, френд, дárling, bus; bas, basket, baskit, drink; stredný rod: мыдло, кемперство; bejbino, bejbinko, bejbi, bejby, písичко; ženský rod: юзабельность, емея, аддурилка, гайда, гама, герла; лідерка, teenagerка, pankerка, story, шоу, party.

Väčšina substantív pomenúvajúcich osoby má v angličtine rovnakú formu pre pomenovanie osoby mužského i ženského pohlavia. Prirodzený rod pomenovanej osoby možno určiť len z kontextu. Pri prevzatí takéhoto pomenovania sa forma označujúca v anglickom jazyku osoby obidvoch pohlaví zaraďuje k podstatným menám mužského rodu. V komunikácii sa potom tvoria názvy osôb ženského pohlavia pomocou ruských či slovenských koncoviek podstatných mien ženského rodu, napr.: basman – basmanka, bekman, bekmen – bekmanka, bekmenka; šouman, šoumen – šoumenka.

Na ilustráciu uvádzame podstatné mená používané iba v mužskom rode: *драммер, энникейщик, бейсик*, ďalej podstatné mená používané najčastejšie v mužskom rode: *диггер* (hoci sa možno stretnúť i s *диггеры-девушки*), *ламер* (hoci sa možno stretnúť i s *ламерши*), *лузазёр* (hoci sa možno stretnúť i s *лузазёрши*), *клабер* (hoci sa možno stretnúť i s *клаберши*), podstatné mená používané rovnocenne v mužskom i ženskom rode: *зайд – зайда, аватар – аватара; лидер – лидерка, панкер – панкерка, скин – скінка*.

V nasledujúcom grafe vyjadrujeme percentuálne zastúpenie jednotlivých rodov pri substantívach anglického pôvodu v ruskom slangu:



Uzavretá skupina týchto lexikálnych jednotiek funguje v bežnej komunikácii rovnocenne v dvoch až troch rodoch, keďže sa pre krátkosť používania ich rodová príslušnosť ešte neustálila: *вайн* – mužský a stredný rod, *мыло* – ženský a stredný rod, *ламо* – mužský a stredný rod, *таск* – mužský a ženský rod, *мыш* – mužský a ženský rod, *ситуэйшен* – mužský a ženský rod, *fast food* – mužský a stredný rod, *last minute* – mužský a ženský rod, *promotion* – ženský a stredný rod, *backstage* – mužský, stredný a ženský rod.

Z pohľadu skloňovacích paradigiem sa všetky tieto podstatné mená v ruskom slangu začleňujú k prvému, substantívnemu typu skloňovania: *мелкософт* – skloňuje sa podľa vzoru *завод*, *мессага* – skloňuje sa podľa vzoru *школа*, *мыло* – skloňuje sa podľa vzoru *правило*, *пень* – skloňuje sa podľa vzoru *автомобиль*, *емеля* – skloňuje sa podľa vzoru *неделя*.

Na tomto mieste uvádzame príklad na deklinačnú adaptáciu anglicizmov, ktoré sa zaradili k ženskému rodu:

Sg.	Pl.
N <i>емеля</i>	<i>емели</i>
G <i>емели</i>	<i>емель</i>
D <i>емеле</i>	<i>емелям</i>
A <i>емелю</i>	<i>емели</i>
L <i>емеле</i>	<i>емелях</i>
I <i>емелей</i>	<i>емелями</i>

Nemožnosť skloňovať niektoré substantíva je zvyčajne spôsobená ich foneticko-fonologickými vlastnosťami – cudzie zakončenie nemožno kombinovať s domácimi deklinačnými morfémi, pretože by sa vyskytli problémy pri výslovnosti: *айни, фурри, иксни, эмси, факйу, фо фри, дэ-шесть, лав-стори, офф, флюу, лавэ, лаве* (iba množné číslo), *Москоу-сити, лытдыбр, схе, автопати, тайм; party, story, крезо, love, many, феjs*.

Vo väčšine prípadov si prevzaté pomenovania v základnom tvare ponechávajú pôvodnú podobu, t. j. nepriberajú domáci sufix. K okrajovým črtám sledovaných substantív z tohto pohľadu

patria: a) podstatné meno v dvoch tvaroch – s anglickou i ruskou koncovkou osobných substantív: *косплейщик – косплэйер*; b) v slangu nájdeme substantíva, ktoré imitujú štruktúru slov v anglickom jazyku s afixom *-ейшн*: *диктейшн, клипейшн*; c) anglické podstatné meno *мэн* prijalo koncovku ruských podstatných mien ženského rodu: *мэнша*.

Na záver chceme zdôrazniť, že naša analýza nie je založená na komplexnosti lexikálneho materiálu, keďže slovná zásoba predstavuje otvorený systém, ktorý sa vyvíja a obohacuje novými lexikálnymi jednotkami.

Literatúra:

- BLANÁR, Vincent: Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska. Bratislava : VEDA 1993. 185 s.
BUFFA, František: O slovotvornej adaptácii prevzatých slov. In: Slovenská reč, 1982, roč. 47, č. 6, s. 326-331.
Cambridge Advanced Learner's Dictionary. Cambridge : CUP 2003. 1550 s.
HOCHÉL, Branislav: Slovník slovenského slangu. Bratislava : HEVI 1993. 192 s.
MISTRÍK, Jozef: Lingvistický slovník. Bratislava : SPN 1998. 208 s.
ORGOŇOVÁ, Oľga: Galicizmy v slovenčine. Bratislava : Stimul 1998. 126 s.
Rusko-český a česko-ruský slovník neologizmů. Praha : Academia 2004. 286 s.
Slovník cudzích slov. Bratislava : SPN 2005. 1054 s.
VÉPYOVÁ, Zuzana: Anglicizmy v slovenskej publicistike. In: Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Tyrnaviensis. Trnava 2001, s. 49-51.
КУЗНЕЦОВА, Эра Васильевна: Лексикология русского языка. Москва : Высшая школа 1989. 216 s.
Словарь современного молодежного сленга. [online], [citované 22. 3. 2010]. Dostupné na internete: <http://teenslang.su/>

Characteristic Features of Nouns of English Origin in Contemporary Russian and Slovak Slang

Marta Lacková

The paper deals with lexical units of English origin which have penetrated into the contemporary Slovak and Russian languages. The analysis of the gathered material shows that the usage in the field of loan words adaptation into Slavic languages is not homogenous; in other words, not all the studied anglicisms in the given period have undergone an analogically adaptation process. We cannot provide strict rules of anglicisms functioning on system level; on the basis of material corpus it is possible to highlight only certain tendencies of integration adaptation processes. Morphological features of these anglicisms in the studied Slavic languages are the combination of Slavic and English morphological features of nouns. At the same time, substantives borrowed from English acquire grammatical categories which are typical of the corresponding word class in the Slavic languages.

SAŠA VOJTECHOVÁ POKLAČ*

Dolenjska narečna skupina v jezikoslovni literaturi

VOJTECHOVÁ POKLAČ, S.: The Dolenjska sub-dialects in the linguistic literature. *Slavica Slovaca*, 47, 2012, No. 1, pp. 36-49 (Bratislava).

The article introduces the history of the research into the biggest Slovenian sub-dialect group, i.e. the Dolenjska sub-dialects. The subject kept arousing interest from the 16th century mainly in the Slovenian as well as the wider European territory. The article brings a commented overview of the research into Slovenian dialects paying special attention to the research into the Dolenjska and East-Dolenjska sub-dialects and dialectological phenomena related to the sub-dialects in question.

Slovenian dialects, classification of Slovenian dialects, Dolenjska sub-dialects.

Slovenski jezik, ki je prisoten na ozemlju, velikem približno 20.000 km², in ki ga v vsakodnevnem sporazumevanju uporablja še nekaj 100.000 ljudi zunaj slovenskih meja, je narečno zelo razčlenjen. Po več poskusih klasifikacije slovenskih narečij je danes veljavna Logar-Riglerjeva,¹ izpeljana na podlagi splošnega slušnega vtisa in ima sedem osnovnih narečnih skupin in mešane kočevske govore. Zaradi izbranega kriterija se je prav dolenjska narečna skupina najbolj skrčila, saj je notranjsko narečje (ter tudi jezikovno mešana istrsko in čiško narečje) pripadlo primorski, posavsko pa štajerski narečni skupini, čeprav imata vse starejše narečne razvoje dolenjske.²

Primož Trubar je bil prvi, ki se je zavedal narečne razčlenjenosti slovenskega jezika. Leta 1555 je v delu *Ta evangeli svetiga Matevsha* v Posvetilu zapisal, da večina prebivalcev zna samo slovensko, zaradi česar naj bi nastajala besedila v tem jeziku. Opozoril je, da se slovenski jezik ne govori povsod enako.³

Ramovš meni, da pri tem Trubar ni mislil samo na leksične razlike, saj se je fonetičnih gotovo tudi zavedal, predvsem pa se ta njegova preprosta, a vendar točna izjava, nanaša na splošni slušni vtis posameznih narečij. Po Ramovševem mnenju bi bilo namreč drugače težko razumeti, kako je mogel skoraj do pike natančno navesti vsa osnovna slovenska narečja.⁴

* Mg. Saša Vojtechová Poklač, PhD., Katedra slovanských filologií, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Gondova 2, 814 99 Bratislava.

¹ Karta slovenskih narečij 1:500 000. (Kartografsko gradivo). Karto priredila T. Logar, J. Rigler. Besedilo T. Logar. Ljubljana : DDU Univerzum 1983.

² RIGLER, Jakob: Dolenjsko narečje. In: Zbrani spisi I. Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU 2001, s. 229.

³ »Kadar ta Slouenski Jefig fe poufod glih inu veni vishi ne gouori, drigazhi gouore sdoftimi bešfedami Cranzi, drigazhi Coroshzi, drigazhi Shtajerij inu Dolenci tar Belfiaki, drigazhi Krashouci inu Iftriani, drigazhi Crouati.«

⁴ Povzeto po RAMOVŠ, Fran: Historična gramatika slovenskega jezika. VII, Dialekti. Ljubljana : Učiteljska tiskarna 1935, s. XI.

Leta 1557 je v delu *Ta prvi deil tiga noviga testamenta* Trubar znova opozoril na izrazito narečno členjenost slovenskega ozemlja, ki se predvsem po besedju in naglasu razlikuje od vasi do vasi.⁵

Ramovš⁶ in Toporišič⁷ ugotavljata, da Hieronim Megiser, ki je leta 1603 leta izdal slovar *Thesaurus Polyglottus*, ne govori neposredno o dolenjščini, je pa res, da primerja kranjščino in koroščino. Zanimajo ga refleksi za *ě* (*mleiku, mljeko*), *ə* (*dan, den, dien*), piše o razlikah v razvoj vzglasnega *j-* (južina, vužina) ter o različni tvorbi števnikov (*štirideset, štirired*).

Toporišič ugotavlja,⁸ da so nekatera narečja upoštevali tudi v slovnica, ki so izhajale od 17. do srede 19. stoletja (Sommaripa, Pohlin, Gutsman, Kopitar, Šmigoc, Dajnko, Metelko). Vse to seveda niso prava narečjeslovna dela, saj niso bila zajeta v svoji razmerni celotnosti, pa tudi ne v svojih posameznih jezikovnih ravlinah (glasoslovna, oblikoslovna, skladenjska). Upošteevane so bile le posamezne narečne značilnosti, največkrat ob primerjavi s tradicionalnim knjižnim jezikom. Vse te slovnice in literatura, ki je obstajala v teh narečjih, predvsem pa filološki spori (Pohlin – Gutsman; Metelko, Kopitar – Prešeren, Čop; Dajnko – Murko) so prihodnjim narečjeslovcem lajšali delo.

Med njimi naj omenimo Dolenjca (iz Škocjana, tj. z območja vzhodnodolenjskega podnarečja) Frana Metelka, ki je v slovnici *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzien* (1825) naznačil nekaj dolenjskih narečnih pojavov. Izpostavi zapisovanje črke *e* in ugotavlja nedoslednosti pri zapisovanju *ě: siedam, siekam, seime, seitva*. V nadaljevanju se osredotoči na spremembe *u* in *i*, ki se pogosto reducirata v polglasnik in izpostavi prehod izglasnega *-o > -u* (*vinu*). Omenja tudi tipičen vzhodnodolenjski narečni pojav, tj. preglas *a > e* pred palatalnim soglasnikom *j*: *dāj, krāj, igrāj > 'dej, k'rej, ig'rej*. Pri soglasnikih navaja tipične dolenjske značilnosti pri prehodu *mr > br* (*bramor*), *t > k* (*kedan*).

Leto 1841 je za slovensko narečjeslovje prelomno. Po zaslugi Rusa Izmajila Ivanoviča Sreznjevskega Slovenci dobimo prvi znanstveni opis slovenskih narečij, ki ga poda v delu *O narečijah slavjanskih*. V uvodu navede razloge, ki so pripeljali do narečne razčlenjenosti slovenskega ozemlja, pri čemer izpostavi odsotnost industrije in števila prebivalstva. V nadaljevanju razprave, ki je bila objavljena v *Žurnalu ministerstva narodnago prosvetščenija* poda klasifikacijo 18 narečij,⁹ izpostavi pa 3 glavna narečja (zgornje-, srednje-, nižjekranjsko narečje), ki jih tudi opiše.

Območje med Krko in Savo in celotna današnja dolenjska narečna skupina bi po Sreznjevskem¹⁰ spadale v nižjekranjsko narečje, ki ima spodnje temeljne glasoslovne značilnosti, med katerimi so najprej navedene samoglasniške:¹¹

⁵ »/.../ die slovenische Sprache /.../ nicht allein in einem Land anderst, dann in dem andern, sonder oft über 2. oder 3. meil, ja auch oft in einem Dorf mit vilen Wörtern vnd Accentibus andersungleich geredt.«

⁶ RAMOVŠ, Fran: Historična gramatika slovenskega jezika. VII, Dialekti. Ljubljana: Učiteljska tiskarna 1935, s. XII.

⁷ TOPORIŠIČ, Jože: Portreti – razgledi – presoje. K zgodovini slovenskega jezikoslovja. Ob 400-letnici Trubarjeve smrti. Maribor: Založba Obzorja 1987, s. 218.

⁸ TOPORIŠIČ, Jože: Portreti – razgledi – presoje. K zgodovini slovenskega jezikoslovja. Ob 400-letnici Trubarjeve smrti. Maribor: Založba Obzorja 1987, s. 218-219.

⁹ Sreznjevski loči naslednja narečja: dolenjsko, cerkniško-ribniško, kranjsko-štajersko, notranjsko, belokranjsko (poljansko), gorenjsko, bohinjsko, idrijsko, tolminsko, bovško, slovinsko, rezijansko, vipavsko, ziljsko, rožansko, zabelsko, štajersko-koroško, dravsko-mursko in ogrsko-štajersko. RAMOVŠ, Fran: Historična gramatika slovenskega jezika. VII, Dialekti. Ljubljana: Učiteljska tiskarna 1935, s. 15-18.

¹⁰ SREZNJEVSKI, Izmajil Ivanovič, 1841: O narečiah slavjanskih. In: Žurnal ministerstva narodnago prosvetščenija. Sentjabr. Sanktpeterburg: V tipografii Imperatorskoj akademii nauk 1841, s. 139-143.

¹¹ Z opuščajem (') Sreznjevski označi popolno vokalno redukcijo; z *y* polglasnik: z *-ō* izglasni *-o-*; z *ó* ožino *o-*ja, ki prehaja proti *u-*ju; z *ě* in *i* pa polglasnik.

- popolna oz. delna onemitev samoglasnikov:¹² *bila* > *b'la*, *kolikor* > *kol'kor*;
- končniško naglaševanje osebnih zaimkov ženskega spola: *m'ja*, *t'ja*, *s'ja* za *moja*, *twoja*, *swoja*;
- onemitev izglasnega *-o*: *bejlō winō* > *bejl win*;
- sovpad kratko naglašanih *i* in *u* v skupen polglasnik: *nič* > *nýč*, *kruh* > *krých*, *sem* > *sým*;
- preglas *a* > *e* za mehкими soglasniki: *slapom*, *rákom*; *sęwerjem*, *kowačem*;
- preglas končnega *a* > *e* pri nekaterih samostalniki ženskega spola: *wolja* > *wolje*, *duša* > *duše*, *zarja* > *zarje*;
- ejevsko akanje: *edīn* > *an*, *jed'rce* > *adrce*, *jeklo* > *aklo*, *weselje* > *wesjalje*, *želja* > *žjalja*;
- pred- in ponaglasno akanje: *sem videl lepo ženo z bolno nogo* > *sým widu lejpa žena z boūna noga*; *govoriti* > *gawariti*, *ponižen* > *panjižen*;
- *ae* za umičnonaglašeni *e*, pri čemer se bolje sliši *e* kot *a*: *žena* > *žâena*, *čelo* > *čâelo*;
- *ô*, ki se izgovarja med *o* in *u*, ali pa kar v *û* za dolgi cirkumflektirani *o* in zgodaj podaljšani novoa-kutirani *o*. Prvi se sliši v izglasju, drugi na sredini besede: *lepô*, *dobô*, *nûč* 'noč', *gospûd* 'gospod', *sîrûta* 'sirota', *madrûst* 'modrost', *bûs* 'bos'. Sreznjevski¹³ ugotavlja, da se lahko samoglasnik *o* sliši kot *o* ali *u* v naslednjih besedah: *bôšga* ali *bûšga* (R m. in sr. sp), *bôšmu* (D) ;
- *uō* za nosnik *o*: *pot* > *pūot*, *kot* > *kūot*;
- *oa* za umičnonaglašeni *o*: *oāče* 'oče', *boāžji* 'božji' ;
- *ej* za *ě* : *sreda* > *srejda*, *vera* > *wejra*, *led* > *lejd*, *smeh* > *smejch*.

Toporišič navaja,¹⁴ da Sreznjevski naglasu ni posvečal večje pozornosti, tonemsko nasprotje pa je verjetno dojemal kot kolikostno razliko, vsaj kakor kažejo nasprotja za široki *o*, ki je akut-sko toniran, in za ozkega, katerega navedeni primeri so cirkumflektirani. Pri soglasnikih opaža naslednje pojave:

- soglasniški sklop *dl* se ne ohranja: *padla* > *pala*, *jedla* > *jela*, *sadlo* > *salo*, *motowidlo* > *mo-towilo*;
- na podlagi tega dejstva opaža odsotnost soglasnika *d* tudi v *edin*, *edna*, *edno* > *an*, *ana*, *ano*, *gospodska* > *gosposka*, *lûdski* > *lûski*;
- *m* pred *r* se izgovarja kot *b*: *mramor* > *bramor*, *mravljinec* > *brawljîn'c*;
- ohranjena je skupina *šč*: *iščem*, *ščiplem*;
- *k* namesto *t*: *tretji* > *trekji*, *tjedēn/tejdēn* > *kjedēn/kejdēn*.

Fran Ramovš,¹⁵ enako pa tudi Jakob Rigler,¹⁶ sta menila, da se je Sreznjevskemu najbrž zde-lo, da je 18 narečij preveliko število, zato je leta 1845 v članku *Obozrenie čert srodstva zvukov v narečijah slovjanskih* podal novo klasifikacijo, ki je zmanjšala število na 8 narečij, med katerimi je tudi dolnjsko.

Pavol Jozef Šafárik je leta 1826 v Budimu izdal knjigo z naslovom *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. V paragrafu 34 se je osredotočil na slovenski jezik, ki ga poimenuje vindiški. Šafárik omenja narečno razčlenjenost jezika na Kranjskem. Navaja dve različici, in sicer dolnjo in gornjo kranjščino. Za dolnjo različico je značilno zategovanje

¹² Zaradi lažjega razumevanja je uporabljana sodobna narečjeslovna terminologija.

¹³ SREZNJEVSKI, Izmail Ivanovič, 1841: O narečiah slavjanskih. In: Žurnal ministerstva narodnago prosvěščenija. Sentjabr. Sanktpeterburg: V tipografii Imperatorskoj akademii nauk 1841, s. 141.

¹⁴ TOPORIŠIČ, Jože: Portreti – razgledi – presoje. K zgodovini slovenskega jezikoslovja. Ob 400-letnici Trubarjeve smrti. Maribor : Založba Obzorja 1987, s. 220.

¹⁵ RAMOVŠ, Fran: Dialektološka karta slovenskega jezika. Ljubljana : Rektorat Univerze kralja Aleksandra I 1931, s. 18.

¹⁶ RIGLER, Jakob: O zgodovini klasificiranja slovenskih dialektov. In: Zbrani spisi I. Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU 2001, s. 289.

glasov. Opozori na posebnosti v razvoju kratkih naglašanih in nenaglašanih *o* in *o* v dolenjščini, ki se, tako Šafárik, največkrat izgovarjajo kot *u*, v nekaterih položajih tudi *a*. Primeri, ki jih navaja, so: *kuft*, *slabúft*, *dabrúta*, *fi vidil mja mater*, *pšheníza na prudaj pejlem*. Leta 1842 je v delu *Slovanský národopis* pod vplivom Sreznjevskega v paragrafu 16 z naslovom *Nářečie korutánske* podal klasifikacijo slovenskih narečij. V opisu piše tudi o Dolenjcih, ki živijo na Dolenjskem, tj. v novomeškem okraju. Ugotavlja, da je na tem območju *ě* prešel v *ej* (*sreda* > *srejda*, *mesto* > *mejsto*), nosnik *ě* v *je* (*sveti* > *svjety*), namesto izglasnega *-o* je *-u* (*nebo* > *nebu*), namesto *u* pa se občasno uporablja *ü*.

Fran Miklošič je leta 1852 v prvi izdaji *Lautlehre der slavischen Sprachen* ločil zahodni del slovenskega jezikovnega območja od vzhodnega¹⁷. T. Logar¹⁸ navaja, da je F. Miklošič leta 1879 objavil drugo, popravljeno izdajo I. zvezka svoje *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, v kateri je v poglavju *Lautlehre der neuslovenischen Sprache* podal osnovno klasifikacijo slovenskih narečij, ki temelji na geografski delitvi na vzhodno (A) in zahodno (B) cono, meje med njima pa ni določil natančno, zagotovo pa poteka tam, koder poteka meja med refleksi za *ě*. Logar¹⁹ nadalje omenja, da je Miklošič pisal tudi o tretji, srednji coni, ki pa je ni nikoli opredelil. Do tega časa slovenska narečja niso bila zadostno raziskana, vendar je Miklošič našel nekaj informacij o dolenjskih govorih pri Metelku, Levcu in Trdini. Največ težav mu je povzročal nezanesljiv informator iz Ribnice. Dolenjske govore je vključil v t. i. vzhodno cono, v kateri je razvoj jata potekal v refleks *eĭ*, piše pa tudi o razvoju dolgega *o*, katerega razvoj je na Dolenjskem šel v smeri *ō* > *ou* > *ū*. Logarju²⁰ se je zdelo zanimivo, da Miklošič nikjer ne omenja, da se za *ō* govori *uo* (*uo*) tudi po Dolenjskem, za *ě*, *e* pa *ie* (*ia*).²¹ Miklošič piše tudi o preglasu *a* > *e* (*duše*, *volje*, *zarje*), s čimer se je verjetno srečal pri Metelku.

Jan Baudouin de Courtenay je leta 1881 izdal razpravo *Notte glottologiche*, kjer poda klasifikacijo kot Miklošič, in sicer razdeli narečja na dve skupini: zahodnoseverno in vzhodnojužno²², pri čemer je priključil dolenjščino k vzhodnojužni.

Leta 1890 je Josip Šuman v članku *Die Sprache der Slovenen* skušal združiti dve vrsti dotedanjih klasifikacij tako, da slovenščino deli na dve skupini in posamezna narečja. Izhajal je iz Miklošičeve delitve na dve skupini za refleks jata. Dolenjsko narečje je vključil v jugovzhodno skupino²³.

Vatroslav Oblak je leta 1894 na podlagi refleksov za polglasnik v dolgih zlogih izdal študijo z naslovom *Die Halbvocale und ihre Schicksale in den südslavischen Sprachen*, v kateri na podlagi teh refleksov deli slovensko ozemlje na severovzhodni in jugozahodni pas²⁴, pri čemer je dolenjska skupina v jugozahodnem pasu.

¹⁷ TOPORIŠIČ, Jože: Portreti – razgledi – presoje. K zgodovini slovenskega jezikoslovja. Ob 400-letnici Trubarjeve smrti. Maribor : Založba Obzorja 1987, s. 223.

¹⁸ LOGAR, Tine: Delitev slovenskih narečij pri Miklošiču. Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave. Ed.: K. Kenda-Jež. Ljubljana : Založba ZRC SAZU 1996, s. 359.

¹⁹ Prav tam, s. 360.

²⁰ Prav tam, s. 361-362.

²¹ To potrjuje Škrabčev mnenje, da je bil Miklošičev informator nezanesljiv, Trubarjev in Dalmatinov jezik pa teh refleksov še ni imel. LOGAR, Tine: Delitev slovenskih narečij pri Miklošiču. Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave. Ed.: K. Kenda-Jež. Ljubljana : Založba ZRC SAZU 1996, s. 361.

²² RIGLER, Jakob: O zgodovini klasificiranja slovenskih dialektov. In: Zbrani spisi I. Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU 2001, s. 290.

²³ Prav tam, s. 290.

²⁴ Prav tam, s. 288.

Leta 1894 je Timofej Dmitrievič Florinski izdal delo *Lekcii po slavyjanskom jazykoznaniju*, v katerem dobijo svoj prostor tudi slovenska narečja. Na podlagi spoznaj Sreznjevskega deli slovensko ozemlje na 8 glavnih skupin, Florinski pa pod vplivom Šumanovega članka in tedanjih novejših raziskav deli slovenska narečja še na jugovzhodno in severozahodno skupino. V nadaljevanju Florinski²⁵ poda podrobnejši opis posameznih narečij, ki ga začenja z značilnostmi nižjekranjskega narečja. Zanimivo je, da v oklepaju uporablja tudi termina dolenjsko narečje oz. dolenjščina, ki sta – za razliko od celotnega članka, zapisanega v cirilici – v latinici. Florinski piše, da se dolenjščina razprostira na ozemlju vzhodne Kranjske, predvsem na območju reke Krke in Save. Poudari, da so dolenjščino v 16. stoletju uporabljali tudi protestantski pisci in da je osnova za sodobni slovenski knjižni jezik. Na podlagi razprave, ki jo je leta 1841 objavil Sreznjevski, je Florinski podal 12 pojavov, značilnih za dolenjsko narečje, z identičnimi primeri, ki jih najdemo že pri Sreznjevskem.

Na prelomu 19. in 20. stoletja najdemo klasifikacije slovenskih narečij še pri Karlu Glaserju (1894), Franu Erjavcu (1923) in Lucienu Tesnièreju (1925). Glaserjeva klasifikacija je po Riglerjevih besedah²⁶ združitev Oblakove in Šumanove klasifikacije, loči pa 8 skupin, med katerimi je tudi dolenjsko narečje.

F. Erjavec je v knjigi *Slovenci*, ki je izšla 1923, brez utemeljitve in natančnejše lokalizacije razdelil slovenščino na pet narečij s podnarečji. Med njimi je tudi centralno narečje z dolenjskim podnarečjem²⁷.

Leta 1925 je Francoz Lucien Tesnière objavil monografijo *Les formes du duel en slovène*, v kateri z lingvistično geografijo kot prvi predstavi slovenske jezikoslovne danosti, in sicer obstoj dvojskinskih oblik v slovenskih narečjih. Na uvodni barvni karti je predstavil šest različnih oblasti. Že Ramovš je ugotovil, da s tem verjetno ni hotel kakor koli označiti razčlenjenosti slovenskega jezika, pač pa grafično prikazati ozemlje glavnih pokrajin, zato najdemo zgolj termin kranjsko²⁸.

Velike spremembe v pojmovanju in raziskovanju slovenskih narečij so nastale v času delovanja Frana Ramovša, ki se je zavzemal, da bi narečno razčlenjenost čimbolj preučili in jo predstavili javnosti ter stroki. Znano je, da so v 19. stoletju veliko časa posvetili predvsem raziskovanju zahodnih slovenskih narečij, s tem pa so bila zapostavljena preostala narečja, tudi dolenjščina. Rigler²⁹ je bil mnenja, da so dotedanji raziskovalci in sam Ramovš zbrali že dovolj podatkov o slovenskih narečjih, tako da je bilo mogoče dobiti vsaj delen pregled nad slovenskim ozemljem. Ramovš je teoretično nastopal proti klasifikaciji narečij po nekdanji politični (deželni) pripadnosti.

Ramovš omenja dolenjščino v okviru članka *O slovenskem novoakutiranem ô > ô, ô, ô, ô*, ki ga je objavil leta 1921, pa tudi v članku, ki je istega leta izšel pod naslovom *Výjimečné u místo pravidelného ô za ô v slovinstině*. O dolenjščini piše tudi v okviru razprav, ki obravnavajo različne jezikovne pojave v slovenskem jeziku. Tako npr. v člankih: *Razvoj praslovanskega ě v slovenskih dolghih zlogih*, *Slov. tĕdĕn «hebdomas»*, *Razvoj skupin vъ in vъ v slovenskem jeziku*,

²⁵ FLORINSKIJ, Timofej Dmitrievič: *Lekcii po slavyjanskomu jazykoznaniju* I : Vvedenie – Jugo-zapadnye slavyjanskije jazyki: bolgarskij, serbo-horvatskij i slovinskij. Kiev 1895, s. 506-507.

²⁶ RIGLER, Jakob: O zgodovini klasificiranja slovenskih dialektov. In: Zbrani spisi I. Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU 2001, s. 291.

²⁷ Prav tam, s. 292.

²⁸ TOPORIŠIČ, Jože: Portreti – razgledi – presoje. K zgodovini slovenskega jezikoslovja. Ob 400-letnici Trubarjeve smrti. Maribor : Založba Obzorja 1987, s. 241.

²⁹ RIGLER, Jakob: O zgodovini klasificiranja slovenskih dialektov. In: Zbrani spisi I. Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU 2001, s. 292.

Slovenski o iz ѣ in ѣ, posebej še dial. donas za dъnъsъ, Razvoj skupin r+a in a+r v slovenskem jeziku, O postanku slovenskega dialektičnega sunce ter v Historični gramatiki slovenskega jezika II. – Konzonantizem.

Leta 1929 je Ramovš v Narodni enciklopediji (številka 4) objavil geslo z naslovom *Slovenački jezik* (s. 192-208), v katerem je predstavil raznolikost slovenskega jezika. Prvič so podrobno načrtane meje dolenjskega narečja in opisane splošne značilnosti te (po Ramovševih besedah) enostavne skupine (s. 202-203). Po Ramovšu gre dolenjsko narečje po črti: Snežnik–Javornik–Unec–Ljubljanski vrh–Golovec pri Ljubljani–Kucelj–Sava od Litije do Brežic–Gorjanci–severna meja kočevskega nemškega otoka–Debeli vrh–Prezid–Snežnik. Jože Toporišič³⁰ ugotavlja, da Ramovš še ni vedel, da se dolenjščina vzhodno od Zidanega Mostu čez Savo razprostira še na Štajersko. Ramovš poda v geslu splošne značilnosti samoglasniškega in soglasniškega sistema dolenjščine: $\bar{o} > u$, $-o > -u$, $q > uo$, $\epsilon > ie$, $\bar{e} > e_j$, preglas $a > e$; $r > ar$, skupina $šč$ se ohranja, $\acute{n} > \acute{j}$, j , $\acute{l}$ otrdi. Naglaševanje je po Ramovševih besedah³¹ enako kot v knjižnem jeziku, značilno pa je razlikovanje intonacij. Govorni tempo je počasen, dolžine so izrazite, kračine pred naglasom pa nekoliko daljše kot navadne kračine. Znotraj dolenjske skupine loči dva govora: zahodnega in vzhodnega. Ta se govori v dolini reke Mirne in spodnje Krke ter ob Temenici, njegova značilnost je zavlačevanje. V vzhodnih govorih nastajajo naslednje spremembe: $\bar{i} > e_j$; $\bar{o}_j$, e_j ($\bar{e}$) $> \bar{o}_j$ gre po asimilaciji v $\bar{a}$; $\bar{u} > ou$; $q > a$ ($uo > ua$); $\epsilon > \bar{a}$ (dolenjski *gredúq*, vzhodni *gredúa*; dolenjski *soúžtę*, vzhodni *sáuziā*). Pri prehodu izglasnega $-o$ v izglasni $-u$ izpostavi govor Mirne, kjer ta rad onemi, to pa povezuje z maskulinizacijo nevtar (*čelo > čáu*, pričakovali bi *čál*). Umičnonaglašeni o se je v vzhodnih govorih diftongiral, njegov razvoj pa je potekal tako: $u\bar{o} > u\bar{a}$, ou , ua . Akanja ne poznajo vsi dolenjski govori. Ponekod poznajo samo položajno akanje. Veliko sprememb povzročajo velari in labiali, saj pred njimi v nekaterih govorih (Šentrupert, Mirna, itd.) ne nastane a , ampak poznajo prehod $o > u$. Ramovš pri navedbi refleksov za umičnonaglašeni e in $\bar{e}$ deli dolenjsko narečje na 3 dele: zahodni, centralni in vzhodni. V vzhodnih govorih preide umičnonaglašeni e v $\acute{i}\bar{a}$ oz. $\bar{a}$, razvoj jata pa gre v teh govorih smeri $\bar{e} > \bar{a}_j$, $\bar{a}$.

Leta 1931 je po podrobnejših raziskavah izdal dialektološko karto z naslovom *Dialektološka karta slovenskega jezika*, na kateri lahko že zasledimo številne spremembe. Te so nastale tudi na podlagi razmišljanj o pomenu izrazov narečje (dialekt) in narečna meja ter interpretiranju obeh. Ramovš se je zavedal³², da meje narečja niso trdno določene, saj različni jezikovni pojavi (preučil jih je več kot 1000) kažejo, da se meje le redko prekrivajo. Za določitev meja je poleg – že prej navedenih več kot 1000 jezikovnih dejstev – upošteval t. i. splošni slušni vtis (različne barve vokalov, intonacija, hitrost, ritem govora, oblikoslovne in leksikalne razlike, besedni zaklad), upošteval pa je tudi: kolonizacijo, geomorfologijo, migracije, historično geografijo, povezanost in sorodstvo med posameznimi narečji. Ramovš je ločil sedem narečij³³, dolenjsko uvršča – skupaj s štirimi govorih (podnarečji) – v peto skupino. Ramovšev opis in obseg – slednji je podrobneje predstavljen v *Dialektološki karti slovenskega jezika* na str. 35 – sta, za razliko od opisa meje dolenjskega narečja iz leta 1929, še natančnejša.

³⁰ TOPORIŠIČ, Jože: Portreti – razgledi – presoje. K zgodovini slovenskega jezikoslovja. Ob 400-letnici Trubarjeve smrti. Maribor : Založba Obzorja 1987, s. 242.

³¹ RAMOVŠ, Fran: Slovenački jezik. In: Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka. Ed.: S. Stanojević. Zagreb : Bibliografski zavod 1929, s. 202.

³² RAMOVŠ, Fran: Dialektološka karta slovenskega jezika. Ljubljana : Rektorat Univerze kralja Aleksandra I 1931, s. 20-23.

³³ Prav tam, s. 23.

Ramovš izpostavi temeljne dolenske glasoslovne značilnosti:³⁴

- diftongi (ali iz diftongov po asimilaciji v mlajši dobi nastali monoftongi);
- $e_i < \tilde{e}$ v dolgih zlogih;
- razlikovanje med cirkumfektiranimi in novoakutiranimi e - in o -jevskimi glasovi;
- indiferenten glasovni karakter;
- velike kvantitetne razlike;
- počasen, zatezajoč izgovor, akanje v prednaglasnem zlogu, e ostane odprt glas;
- indiferentna (temna) narava srednjejezičnega vokala in redka onemitev;
- $la > l\grave{a}$;
- $tl, dl > l$;
- $l' > l$; $\tilde{n} > -\tilde{i}n(a)$, $-(t)n-$, običajno $\tilde{n} > \tilde{i}, \tilde{j}$;
- zveneči soglasniki preidejo pred pavzo v nezvezeče;
- k, g, h ostanejo pred e in i nespemenjeni;
- $\tilde{f} > \tilde{a}r$;
- kratka nedoločniška oblika;
- skupina $\tilde{s}\tilde{c}$ se ohranja.

Spremembe, ki jih je posredoval v *Dialektološki karti slovenskega jezika*, so vidne tudi leta 1933, ko je v Miletičevem zborniku izdal razpravo *Kratka karakteristika slovenskega narečja na Dolenjskem*. To je prva razprava, ki že v samem naslovu neposredno poudari, da bo obravnavala dolenjščino. Ramovš je poudaril,³⁵ da je treba to narečje podrobneje raziskati, saj spada med najboljše narečja, ki so ohranila intonacijska nasprotja, hkrati pa so bila podlaga pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika (Trubar, Bohorič, Znojilšek, Dalmatin). Opozoril je na dejstvo, da je splošni slušni vtis tisti, ki nam omogoča uvrščanje v dialektično bazo/narečno skupino. Ponovno je podal meje prvotne dolenjščine, ki se je zaradi različnih vzrokov preoblikovala in dobila nova 3 narečja (dolenjsko, medijsko in belokranjsko ter notranjsko s starejšimi dolenskimi elementi), dolenjsko pa s štirimi govori: zahodnim, vzhodnim, osrednjim (centralnim) in posavskim. Glasoslovne pojave, ki jih je nakazal leta 1931, je tu še podrobneje opisal. Glavne značilnosti dolenjščine so:

- 1) Izgovor je v dolenjščini zelo počasen, tako da so pavze zelo opazne, dolžine zelo razločne, kračine so omejene le na kratke naglašene zloge, prednaglasni zlogi pa so navadno nadkračinski.
- 2) Glasovni značaj dolenjščine je indiferenten, saj se dolenjščina izogiba napeti artikulaciji, vsi vokali, tudi dolgi, so slabo napeti, visoka jezična lega pa je dolenjščini tuja, zato jo zamenjuje nizka različica.
- 3) Dolenjščina pozna točno razlikovanje med padajočo in rastočo intonacijo (v dolgih in kratkih zlogih), rastoča kračina pa je omejena zgolj na diftongične zloge: $poln > p\grave{o}un$, $\tilde{c}rn > \tilde{c}arn$.
- 4) Razvoj polglasnika je v dolenjščini potekal v dve smeri, saj pozna v dolgih zlogih refleksi $\tilde{a}$, ki je v zahodni dolenjščini nekoliko zaokrožen v $\tilde{a}$. V kratkih zlogih je polglasnih ohranjen in je v dolenjščini tvorjen nenapeto.
- 5) Dolgi cirkumfektirani $\tilde{o}$ in zgodaj podaljšani novoakutirani o v nezvezečih besednih zlogih je v dolenjščini prešel v u : $m\tilde{u}st$, $b\tilde{u}x$, $\tilde{u}kna$; $w\tilde{u}t$, $otr\tilde{u}k$, $d\tilde{u}$ oz. $gd\tilde{u}$. V vzhodnem govoru pa je razvoj šel $\tilde{u} > u\grave{o}$, $o\grave{o}$, ou (v Šentjerneju npr. $n\tilde{o}us$, $k\tilde{o}ust$, $b\tilde{o}ux$).

³⁴ Prav tam, s. 54-55.

³⁵ RAMOVŠ, Fran: *Kratka karakteristika slovenskega narečja na Dolenjskem*. In: Sbornik „v“ čest' na prof. L. Miletič. Sofija : Makedonskija naučen „institut“ 1933, s. 153.

- 6) Kratko naglašeni in nenaglašeni *o* je lokalno zastopan na različne načine:
- popolno akanje poteka po črti: Borovnica–Preserje–Ig–Grosuplje–Višnja Gora–Velike Lipljenje–Raščica–Velike Lašče–Velika Slevica–Medvedjek–Retje–Radohova vas–Trebnje;
 - za vzhodnodolenjski govor je značilno akanje z nekaterimi omejitvami, in sicer: *o > a*, *ā* je lokalne narave, v prednaglasnem položaju pa *o* za labiali in velari prehaja v *u*, drugače pa v *a*: *ablači sã, ad asé, atrāk* proti *mučân, kustéx, kulû, kumûc* (govor Mirne);
 - v Suhi krajini je akanje omejeno le na prednaglasne zloge, drugače pa poznajo *o*, v Loškem Potoku je prednaglasno akanje vezano na zlog, ki je neposredno pred glavnim naglasom, pa tudi na ponaglasni zaprti zlogi;
 - v dolini reke Krke od Soteske do Novega mesta akanje ni znano: *woblāk, ne rûoko*.
- 7) Vzglasni *o* dobi protetični *w* samo v zahodnem govoru (Lož, Menišija, Borovnica, Rakitna, Preserje), povsod drugod pa se sliši le *o* in *a* oziroma refleks za sekundarno naglašen *o > ua*.
- 8) Novoakutirani *ô* v nezadnjem besednem zlogu (tip *koža*) ter dolgi *o* sta na Dolenjskem izkazana kot *uô*, v vzhodnem govoru se ta dvoglasnik razvije naprej v *uô, ua*: *nagúo, zúop*.
- 9) Umičnonaglašeni *o* (tip *noga*) je sprva prešel v **ô*, iz česar je po labiovelarizaciji nastal *ʔ*, danes pa poznajo govori za ta glas zelo različne reflekse:
- trebanjski hribi in v krški dolini v pasu Cerovec do Uršnih sel ter v okolici Novega mesta: *ô* oz. *ʔ*;
 - na črti Borovnica–Lož in v dolini Mirne po akanju *uā*;
 - v okolici Šentjerneja: *ôā*;
 - ā* v okolici Šmarjete (Lukovnik, Družinska vas, Radovlje, Šmarjeta);
 - v osrednjem pasu pa *ʔô > uó, uô > ô*, pri čemer se lahko slednji ponovno diftongira v *úô, úā*;
- 10) Za nenaglašeni oz. kratko naglašeni *o*, *-ô* (v imenovalniku in tožilniku ednine srednjega spola) je značilen prehod v *-u* (*mléjku, dnû, kládu, ləxkû*). Ramovš opozarja, da v govoru Iga, v okolici Mirne in Šentjerneja prihaja do popolne oz. variantne maskulinizacije nevtar (npr. v Mirni in Šentjerneju *kulân, mlāk*).
- 11) Ramovš pri *e* (tip *žena*) opaža naslednje spremembe:³⁶
- za zahodne govore je značilen refleks *iĕ* (*niĕšem, ta siĕdām*), za soglasnikom *j* pa imamo čisti *ĕ* (*jĕčmen, jĕdru, jĕzak*); Ramovš pravi, da je isti diftong še v vzhodnem govoru v pasu Bučka–Leskovec–Krško–Šentjernej, le da imata oba elementa zelo odprto barvo *ĕā*;
 - vsi preostali govori pa imajo za palatali refleks *ĕā*, za likvidi pa *ā*.
- 12) Za nenaglašeni ali kratkonaglašeni *e* je širok glas, ki v vzhodnem govoru prehaja v *ā*.
- 13) Dolgonaglašeni *e* se je razvijal v smeri *e > ĕ > iĕ*, v vzhodnem govoru v *iĕ, iā* (*liĕt, jdiĕ*).
- 14) Dolgonaglašeni *ĕ* pozna v dolenjščini več refleksov:
- SZ del pozna refleks širokega *eĭ*;
 - v ribniški dolini poznajo *aĭ*;
 - v vzhodnem govoru je *eĭ* preko *āĕ* prešel v *ā* (*čāĕsta, čāĕšā, smāx, trāba*).
- 15) Naglašeni *u* je v centralnih govorih prešel v *ū*, v vzhodnem govoru pa je *ū* doživel isti razvoj kot *o > ū*, tako da zanj govorijo *ū, uū, uô, ou, o*.
- 16) Dolgonaglašeni *ī* se povsod ohranja, le v vzhodnem govoru se diftongira v *iĭ, iĕ, ĕi*.
- 17) Tudi dolgonaglašeni *ā* se ne spreminja, je pa res, da v zahodnem govoru pride do zaokroževanja.
- 18) Pojav, ki je sicer v dolenjščini zelo razširjen, tj. preglas *zja > zĭā*, ni znan v Suhi krajini in ob Krki od Soteske do Novega mesta.

³⁶ Prav tam, s. 157.

- 19) Ramovš prepozna tudi zelo star prehod $a > \epsilon$ v prepozicijah (prefiksih) *na*, *za*, *nad*.³⁷
- 20) Za zlogotvorni *r* ima dolenjščina v dolgih zlogih refleksi *ar*, v kratkih pa *ər*.
- 21) Nekdanji zlogotvorni *l* je prešel v dolenjskih govorih v *ou*, v nenaglašanih zlogih pa je *u*.
- 22) Palatalni *n̂* po Ramovševem mnenju v dolenjščini nima enotnega zastopnika, saj lahko najdemo reflekse *jn*, *n*, *ĵ*.³⁸
- 23) Palatalni *l̂* je povsod prešel v *l*, skupina *la* pa je večinoma prešla v *la*.
- 24) Sekundarne skupine *dl* v dolenjščini ni, skupini *črě-* in *žrě-* sta ohranjeni v ribniškem govoru in ob spodnji Krki.
- 25) V dolenjščini se uporablja samo kratek nedoločnik.

Leta 1935 je izšel VII. zvezek *Historične gramatike slovenskega jezika – Dialekti*, v katerih je Ramovš strnil vsa dotedanja spoznanja o slovenskih narečjih. Med drugim je ponovno opozoril na terminologijo: dialekt, dialektična meja, ki ni tako trdna, kot se na prvi pogled zdi. Ramovš je – tako kot leta 1931 – ponovno opozoril,³⁹ da je treba pri določanju narečnih skupin/dialektičnih baz upoštevati predvsem splošni slušni vtis (ritem, melodijo govora, modulacijo govora), za določitev narečij in govorov pa posebne jezikovne značilnosti. Dejstev o dolenjski narečni skupini (iz leta 1933) ni spreminjal (piše o splošnih značilnostih, treh narečjih, in sicer: dolenjškem, medijskem in belokranjskem/kostelskem ter o štirih govorih v okviru dolenjskega narečja: zahodni, centralni/osrednji, vzhodni, posavski).

Istega leta je izšla tudi *Karta slovenskih narečij* v priročni izdaji (šolska raba), v kateri je ponovno izpostavil splošni slušni vtis. Na karti je dolenjska narečna skupina označena z oker barvo in gre za peto od sedmih narečnih skupin.

Leta 1936 je izšla *Kratka zgodovina slovenskega jezika*, v kateri je Fran Ramovš znova predstavljal temeljne značilnosti dolenjske narečne skupine.⁴⁰ V zadnjem poglavju z naslovom *Vokalizem* je prikazal njegov razvoj v vseh slovenskih narečjih, tudi dolenjščini. Prikaze je podkrepil še s skicami refleksov dolgih samoglasnikov.

Jože Toporišič je leta 1965 v učbeniku *Slovenski knjižni jezik* naštel narečne skupine, nadaljnjo delitev pa – verjetno zaradi za šolsko knjigo prevelikega števila narečij – samo nakazal. Narečne skupine je na skici prikazal shematično in se ujemajo z Ramovševimi, pri čemer je le notranjski dialekt bolj odločno prištet k dolenjski skupini.⁴¹

V povojnem obdobju je slovensko narečjeslovje zaznamoval Tine Logar, ki je pisal razprave o govorih iz mreže krajev za *Slovenski lingvistični atlas* (SLA) in *Slovenski lingvistični atlas* (OLA); med njimi pa ni nobenega od vzhodnodolenjskih govorov. Dolenjščino je upošteval v različnih bolj splošnih narečjeslovnih razpravah, kot so: *Slovenska narečja*, *Diftongizacija in monoftongizacija v slovenskih narečjih*, *Konzonantni sistemi v slovenskih narečjih*, *Belokranjski govori*, *Praslovanska a-sklanjanje v slovenskih narečjih*, *Kazalni zaimek v slovenskih narečjih*. Logarjevo zelo pomembno delo je knjiga *Slovenska narečja*, ki je prvič izšla leta 1975, in je predvsem zbirka narečnih besedil s kratko razlago. Druga, dopolnjena izdaja, je izšla leta 1993. Avtor v njej opiše posamezna narečja in poda prepis zvočnih posnetkov, za dolenjščino

³⁷ Prav tam, s. 160.

³⁸ Prav tam, s. 160.

³⁹ RAMOVŠ, Fran: *Historična gramatika slovenskega jezika*. VII, *Dialekti*. Ljubljana : Učiteljska tiskarna 1935, s. XX-VIII-XXIX.

⁴⁰ RAMOVŠ, Fran: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana : ZRC SAZU 1995, s. 134-136.

⁴¹ RIGLER, Jakob: O zgodovini klasificiranja slovenskih dialektov. In: *Zbrani spisi I. Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU 2001, s. 297.

8 narečnih besedil, od katerih je en vzhodnodolenjski (Šentrupert, zapisovalka Vera Smole). Po Logarju⁴² ima dolenjščina dolge in kratke naglašene samoglasnike, od katerih so prvi ali rastoči ali padajoči (intonacijsko poudarjanje), drugi pa imajo dinamičen poudarek in se nahajajo samo v zadnjih ali edinih besednih zlogih. V skrajnih vzhodnih in zahodnih dolenjskih govorih sta prevladala dinamično poudarjanje in premik poudarka v tipu *mæg'la* > *'mægla*, *bə'zæg* > *'bəzæg*. Dolenjski sistem dolgih samoglasnikov je monoftongično-diftongičen, je nehomogen in se spreminja iz govora v govor. Podobno je tudi s sistemom kratkih samoglasnikov. Logar je bil mnenja,⁴³ da dolenjščina ukanja v prednaglasnih zlogih ne pozna. Zlasti v severnih dolenjskih govorih je prisotno pred- in ponaglasno akanje ter akanje v kratkih zlogih. Dolenjsko narečje je z vidika razvoja soglasnikov arhaično, saj ne pozna švapanja, sekundarne palatalizacije, narečje je ohranilo prvotno skupino *šč*, zveneči nezvočniki pred pavzo so postali nezveneči, izgovor mehkonebnega zapornika *g* ostaja, razvoj palatalnega *ń* je šel v smeri, da dolenjščina ohranja njegovo mehkost, palatalni *l* pa otrdi. Dolenjsko narečje je v oblikoslovju bolj arhaično, saj je maskulinizacija nevtar zelo redka.

Jakob Rigler je eden izmed redkih narečjeslovcev, ki so pisali o dolenjščini, predvsem o osrednji dolenjščini. Izpostaviti je treba članek *Karakteristika glasoslovja v govoru Ribnice na Dolenjskem*, v katerem predstavi temeljne glasoslovne značilnosti govora. Članek je sicer izšel šele leta 1986, napisan pa je bil 1952 Rigler.⁴⁴ V uvodnem delu predstavi kraj. V nehistoričnem delu ga zanima stanje v samoglasniškem in soglasniškem sestavu, pri čemer uporablja sinhron pristop obravnave. Tu je treba opozoriti, da pozna govor tudi akanje (pred tem so pisali, da ga ne), in sicer *-om* > *-am*, pa tudi v besedah, kjer je v ponaglasnem zlogu *a* (*pusada*, *puraka*).⁴⁵ V diahronem delu piše Rigler o razvoju samoglasnikov in soglasnikov v govoru Ribnice⁴⁶.

Riglerjeva razprava *Glasoslovni razvoj predlogov in predpon na, za, nad* je izšla leta 1959/60 v Slavistični reviji. V njej opozori na prehod *a* > *e* v teh predlogih predvsem v JZ delu osrednje dolenjščine. Ugotavlja vzroke, ki so privedli do takšnega stanja. S tem sta se pred njim ukvarjala že Škrabec in Ramovš. Za razliko od Ramovša, ki je od dolenjskega pojava ločil od notranjskega, ker naj bi po njegovem mnenju nastopal samo pod sekundarnim naglasom, in ga povezal s kraškim pojavom tipa *kēdit* < *kēdit* < *kādit*, je Rigler ugotovil, da je potrebno notranjske in dolenjske primere obravnavati na enak način.⁴⁷

Leta 1981 je za Fonološke opise prispeval fonološki opis Ribnice na Dolenjskem, ki je bila vključena kot 14. točka v mreži krajev za Slovanski lingvistični atlas (OLA).

Vera Smole v *Predgovoru Zbranih spisov I – Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave* poudarja, da je Riglerjeva razprava *Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu* s podnaslovom *Referat za mednarodni slavistični kongres v Sofiji 1963* »temeljn[a] strukturalno zasnovan[a] povzemaln[a] študij[a] o razvoju slovenskega vokalizma«. Razprava je skupaj s *Prilombami k Pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu*, ki so izšle leta 1967, »najpomembnejša povejna sinteza razvoja slovenskega vokalizma od zadnje stopnje praslavianščine do bogate raznovrstnosti v današnjih slovenskih narečjih«. V četrtem poglavju pričujočega dela

⁴² LOGAR, Tine: Slovenska narečja. Ljubljana : Založba Mladinska knjiga 1993, s. 111.

⁴³ Prav tam, s. 112.

⁴⁴ RIGLER, Jakob: Karakteristika glasoslovja v govoru Ribnice na Dolenjskem. In: Zbrani spisi I. Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU 2001, s. 169.

⁴⁵ Prav tam, s. 170-171.

⁴⁶ Prav tam, s. 173-192.

⁴⁷ RIGLER, Jakob: Glasoslovni razvoj predlogov in predpon na, za, nad. In: Zbrani spisi I. Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU 2001, s. 139-142.

je na podlagi Riglerjevih zgoraj navedenih študij predstavljen razvoj samoglasniškega sistema v dolenskih govorih⁴⁸.

Leta 1983 je prvič izšla *Karta slovenskih narečij*, ki sta jo na podlagi Ramovševe *Dialektološke karte slovenskega jezika*, novjših raziskav in gradiva Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU priredila T. Logar in J. Rigler. Leta 1990 je T. Logar na hrbtni strani karte dodal še spremeno besedilo, ki vsebuje informacije o dejavnikih, ki so vplivali na narečno členitev. K dolenski narečni skupini, ki sta jo enako kot Ramovš označila z oker barvo, spadajo: dolensko narečje z vzhodnodolenskim govorom, severnobelokranjsko, južnobelokranjsko in kostelsko narečje.

Za Enciklopedijo Slovenije je J. Rigler pripravil geslo *Dolensko narečje*,⁴⁹ v katerem je na podlagi novjših raziskav podal nekatera nova spoznanja. Opozoril je, da gre za največje slovensko narečje, ki se govori na Dolenskem in vzhodnem Notranjskem. V začetnem obdobju je spadalo v jugovzhodno območje slovenskega jezika; tu sta se zelo zgodaj diftongizirala dolgi *ē* in dolgi etimološki *o* v *eĭ* in *ou* > *u* (npr. *nuč* za *noč*). Rigler je izpostavil, da je za dolensko skupino značilen še sovpad refleksov za *q* in novoakutirani *o* ter za nosni *ē* in novoakutirani ter cikumflektirani *e*. Posebnosti so opazne tudi pri prehodu *a* > *e* (v predlogih in predponah *na*, *za*, *nad*). Rigler opozarja na narečno neenotnost dolenjščine. Zlasti izstopa njen vzhodni del (vzhodnodolenski govor, ki sega od doline Mirne in Novega mesta proti vzhodu), ki je začel zaradi nenapetega izgovora širiti samoglasnika *i* in *u* proti *e* in *o*, ponekod tudi diftongizirati v smeri *iĭ*, *eĭ* in *uĭ*, *ou*. Na različen slušni vtis vpliva deloma tudi izguba tonemskih opozicij na zadnjem besednem zlogu na zahodnem in vzhodnem delu dolenskega narečja. Po Riglerjevih besedah⁵⁰ je bil v preteklosti precej razširjen tudi preglas *a* > *e* za mehкими soglasniki, ki pa ga zdaj že opuščajo.

V okviru dolenske narečne skupine⁵¹ je bila najmanjša pozornost namenjena raziskovanju vzhodnodolenskega govora/podnarečja. Do sprememb je prišlo v začetku devetdesetih, ko se je z narečnimi pojavi na različnih jezikovnih ravneh⁵² v tem podnarečju začela intenzivno ukvarjati Vera Smole. V svojih delih uporablja diahrono in sinhrono metodo, seveda pa tudi – ob upoštevanju sociolingvističnih dejstev – kontrastivno/primerjalno metodo do knjižnega jezika. V nadaljevanju bodo izpostavljene predvsem razprave, vezane na raziskovanje vzhodnodolenskega podnarečja, čeprav avtorica obravnava dolenjščino tudi v širšem smislu.⁵³

Leta 1990 je izšla glasoslovna razprava z naslovom *Govor vasi Šentrupert in okolice*, v kateri je V. Smole opozorila, da so vzhodnodolenski govori, kamor spada tudi govor Šentruperta, še vedno bela lisa v slovenskem narečjeslovju.⁵⁴ Za analizirani govor je značilno, da je zelo počasen.

⁴⁸ SMOLE, Vera: Predgovor. In: Zbrani spisi I. Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU 2001, s. 10.

⁴⁹ RIGLER, Jakob: Dolensko narečje. In: Enciklopedija Slovenije 2 : Ce – Ed. Ljubljana : Mladinska knjiga 1988, s. 296.

⁵⁰ Prav tam, s. 297.

⁵¹ V mislih imamo dolensko narečje, vzhodnodolensko podnarečje ter belokranjsko-obkolpska narečja.

⁵² Predvsem na glasoslovni, oblikoglasni, oblikoslovni in deloma leksični ravni, po letu 2004 pa je v ospredju raziskovanje frazeologije v slovenskih narečjih, in posebej v vzhodnodolenskem šentruperskem govoru.

⁵³ Tako npr. v *Slovenska narečja in zanimivejši pojavi v razvoju kratkega vokalizma, Razvoj dolgega polglasnika po gradivu za Slovenski lingvistični atlas (SLA), Naglas velniških oblik pri Škrabcu in v nekaterih slovenskih narečjih, Časovni prislovi v slovenskih narečjih, Šmarski govor, Vprašanje kvalifikatorjev v slovenskih (frazeoloških) slovarjih knjižnega jezika in narečij (na primeru frazemov s sestavino rit, zadnjica, zadnja plat)*.

⁵⁴ Po besedah V. Smole (1990: 257) je vzhodnodolenske pojave omenjal že F. Metelko (1825), podrobneje pa je o njih pisal F. Ramovš (1931). Po njenem mnenju je govor Bučke (OLA 16), ki je vključen v mrežo krajev OLA (avtor fonološkega opisa je France Novak), že mešani govor, zato ne more biti tipični predstavnik vzhodnodolenskih govorov. V. Smole (1990: 257) opozori, da je kar nekaj neobjavljenega gradiva, predvsem ima v mislih diplomska dela in zapise za SLA (Brezovica, Mirna, Mokronog, Šentrupert, Tihaboj).

V nadaljevanju je s sinhrono metodo predstavila današnje stanje samoglasnikov in soglasnikov v govoru vasi Šentrupert, prikaz pa je obogatila s številnimi primeri in samoglasniškimi trikotniki dolgih in kratkih naglašanih ter nenaglašanih samoglasnikov.⁵⁵ V. Smole je opozorila na do takrat še neznano diftongizacijo kratkih *e* in *o*, ki je v tem govoru tudi v izglasju. V diahronem delu razprave je predstavila narečne glasovne razvoje in prikazala, kako se v šentruperskem govoru prepletajo splošnodolenjski narečni pojavi z vzhodnodolenjskimi in krajevnimi posebnostmi.⁵⁶ Med splošnodolenjske spadajo sovpad refleksov za *e* in *ę* v vseh zlogih, *o* in novoakutiranega *o* v dolgih in kratkih naglašanih zlogih, enaka sta tudi refleksa za dolgi *u* in cirkumflektirani *o*, v dolgih zlogih se *ě* ni izenačil z nobenim drugim samoglasnikom in je ohranil svojo individualnost. Za doljenjska narečja je značilno, da so ohranjena kvaniteta in intonacijska nasprotja v vseh zlogih. Tudi slušni vtis se po avtoričinem mnenju od Ramovša naprej ni bistveno spremenil. V zadnjem delu jo zanima predvsem naglas, in sicer kvantiteta, in mesto naglasa in tonemskost.

Vera Smole je leta 1998 v Jezikoslovnih zapiskih objavila *Fonološki opis govora vasi Šentrupert* (SLA 262), ki je nastal na podlagi gradiva, zbranega v letih 1985-1994. Fonološki opis tega govora, ki zelo podrobno prikaže narečne pojave, »lahko služi tudi kot vzorec za izdelavo popolnih ali samo diferencialnih fonoloških opisov drugih vzhodnodolenjskih govorov«.⁵⁷

V. Smole je leta 1999 objavila razpravo z naslovom *Šentjernejski govor*, ki je tudi eden izmed krajevnih govorov vzhodnodolenjskega podnarečja. Avtorica na nekoliko drugačen način predstavi dolge in kratke samoglasnike, soglasnike, naglasne premike in tonemskost v krajevnem govoru. Prispevek obogati tudi s fonetičnim prepisom pripovedi.

Istega leta je izšel njen članek *Je govor Kostanjevice na Krki res vzhodnodolenjski?* V njem skuša avtorica odgovoriti na vprašanje, ki se zastavlja ob pogledu na Logar-Riglerjevo ter Ramovševo karto slovenskih narečij. Prva karta Kostanjevico na Krki še umešča med doljenjske govore, starejša Ramovševa pa ne. Po mnenju avtorice bi lahko govor tega mesta že uvrstili v posavsko narečje, kar skuša dokazati z glasoslovnim opisom. Ugotavlja, da dolgi samoglasniki še zelo odražajo doljenjsko osnovo, nekoliko odstopa samo razvoj *ě*. Pri kratkih samoglasnikih je že več odstopanj od doljenjščine, saj v govoru ni več položajnega akanja in ukanja, prav tako ne preglasa. Kostanjeviški govor je izgubil tonemska nasprotja, čeprav se tu pa tam še sliši kakšna akutirana intonacija, po slušnem vtisu in ritmu govora pa se govor že močno približuje posavskemu. V. Smole je o govoru Kostanjevice na Krki pisala tudi v članku z naslovom *Govor Kostanjevice na Krki in okoliških vasi*, ki je izšel leta 2003.

Vera Smole na glasoslovni ravni zanimajo tudi nekateri specifični pojavi v razvoju kratkih samoglasnikov, ki so odvisni od soglasniškega okolja (položajno akanje, ukanje in preglas) ter jim skuša določiti zemljepisni obseg. Leta 1997 sta izšla članka *Sovplivanje samoglasnikov in soglasnikov v vzhodnodolenjskih govorih* in *Pozicijski razvoj kratkih o in q v vzhodnodolenjskih govorih*. V govoru Šentruperta sta položajno akanje in položajno ukanje razvita do največje mere, tako da je lahko podlaga za obravnavo narečnih pojavov znotraj kratkega vokalizma tako v vzhodnodolenjskem podnarečju kot v drugih narečjih z vsaj deloma podobnimi pojavi.

Poleg glasovne podobe vzhodnodolenjskih govorov obravnava Vera Smole oblikoslovne in oblikotvorne pojave, in sicer v *Sklanjatve samostalnikov ženskega spola v vzhodnodolenjskem šentruperskem govoru v primerjavi s knjižnim jezikom* (1993) in v *Tonemski naglas glagolskih oblik v šentruperskem govoru* (1996).⁵⁸ Vera Smole je v članku *Tesarska terminologija v Mirnski*

⁵⁵ SMOLE, Vera: Govor vasi Šentrupert in okolice. In: Razprave – Dissertationes XIII. Ljubljana : SAZU 1990, s. 257-263.

⁵⁶ Prav tam, s. 263-270.

⁵⁷ SMOLE, Vera: Fonološki opis govora vasi Šentrupert. In: Jezikoslovni zapiski inštituta za slovenski jezik, 4. Ljubljana : ZRC SAZU 1998, s. 73.

dolini (1995) predstavila »poimenovanja za kozolec, skedenj oz. pod, hlev za svinje in ostrešje pri hiši, za njihove sestavne dele, posamezna opravila pri pripravi lesa in postavljanju, orodja in komande pri delu v enem od vzhodnodolenjskih govorov«.⁵⁹

V vzhodnodolenjskem šentruperskem govoru je V. Smole začela tudi s frazeološkimi raziskavami; do sedaj so izšle *Vprašanje kvalifikatorjev v slovenskih (frazeoloških) slovarjih knjižnega jezika in narečij (na primeru frazemov s sestavino rit, zadnjica, zadnja plat)* (2007), *Pomen leksema oko kot sestavine frazemov v slovenskem vzhodnodolenjskem govoru Šentruperta* (2007), *Internacionalni frazemi sa sastavnicom uho u hrvatskim i slovenskim dijalektnim sustavima* (2007) in *Hrvaški novoštokavski ikavski in slovenski vzhodnodolenjski frazemi – podobnosti in razlike [gobec, usta, jezik]* (2008). Pod mentorstvom Vere Smole nastajajo številne seminarske naloge, diplomska in doktorska dela, ki med drugim obravnavajo dolenske ter vzhodnodolenjske govore.⁶⁰

Literatura:

- FLORINSKIJ, Timofej Dmitrijevič: Lekcii po slavjanskomu jazykoznaniju 1 : Vvedenie – Jugo-zapadnye slavjanskije jazyki: bolgarskij, serbo-horvatskij i slovinskij. Kiev 1895, s. 506-507.
- Karta slovenskih narečij 1:500 000. [Kartografsko gradivo]. Karto priredila T. Logar, J. Rigler. Besedilo T. Logar. Ljubljana : DDU Univerzum 1983.
- LOGAR, Tine: Slovenska narečja. Ljubljana : Založba Mladinska knjiga 1993.
- LOGAR, Tine: Dialektologija. In: Dialektološke in jezikovnoznagodovinske razprave. Ed.: K. Kenda-Jež. Ljubljana : Založba ZRC SAZU 1996, s. 400.
- LOGAR, Tine: Jezikovni atlas. In: Dialektološke in jezikovnoznagodovinske razprave. Ed.: K. Kenda-Jež. Ljubljana : Založba ZRC SAZU 1996, s. 400-401.
- LOGAR, Tine: Delitev slovenskih narečij pri Miklošiču. Dialektološke in jezikovnoznagodovinske razprave. Ed.: K. Kenda-Jež. Ljubljana : Založba ZRC SAZU 1996, s. 359-362.
- RAMOVŠ, Fran: Historična gramatika slovenskega jezika. II, Konzonantizem. Ljubljana : Učiteljska tiskarna 1923.
- RAMOVŠ, Fran: Slovenački jezik. In: Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka. Ed.: S. Stanojević. Zagreb : Bibliografski zavod 1929, s. 192-208.
- RAMOVŠ, Fran: Dialektološka karta slovenskega jezika. Ljubljana : Rektorat Univerze kralja Aleksandra I 1931.
- RAMOVŠ, Fran: Kratka karakteristika slovenskega narečja na Dolenjskem. In: Sbornik „v“ čest' na prof. L. Miletič. Sofija : Makedonskija naučen „institut“ 1933, s. 153-163.
- RAMOVŠ, Fran: Historična gramatika slovenskega jezika. VII, Dialekti. Ljubljana : Učiteljska tiskarna 1935.
- RAMOVŠ, Fran: Karta slovenskih narečij v priročni izdaji. Ponatis izdaje iz leta 1935. Ljubljana : Cankarjeva založba 1957.
- RAMOVŠ, Fran: Kratka zgodovina slovenskega jezika. Ljubljana : ZRC SAZU 1995.
- RAMOVŠ, Fran: Zbrano delo 2. Ljubljana : SAZU 1997.
- RIGLER, Jakob: Dolenjsko narečje. In: Enciklopedija Slovenije 2 : Ce – Ed. Ljubljana : Mladinska knjiga 1988, s. 296-297.
- RIGLER, Jakob: Glasoslovni razvoj predlogov in predpon na, za, nad. In: Zbrani spisi I. Jezikovnoznagodovinske in dialektološke razprave. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU 2001, s. 139-153.
- RIGLER, Jakob: Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. In: Zbrani spisi I. Jezikovnoznagodovinske in dialektološke razprave. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU 2001, s. 13-57.
- RIGLER, Jakob: Ribnica (OLA 14). In: Zbrani spisi I. Jezikovnoznagodovinske in dialektološke razprave. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU 2001, s. 259-266.
- RIGLER, Jakob: O zgodovini klasificiranja slovenskih dialektov. In: Zbrani spisi I. Jezikovnoznagodovinske in dialektološke razprave. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU 2001, s. 287-298.
- RIGLER, Jakob: Karakteristika glasoslovja v govoru Ribnice na Dolenjskem. In: Zbrani spisi I. Jezikovnoznagodovinske in dialektološke razprave. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU 2001, s. 169-192.

⁵⁸ Razprave iz glasoslovja, oblikoglasja in oblikoslovja šentruperskega govora (kamor spada tudi govor 21 okoliških vasi) so nastale na osnovi njenega magistrskega (*Govor vasi Šentrupert in okolice. Glasoslovje in naglas.*, Ljubljana, 1988) in doktorskega dela (*Oblikoglasje in oblikoslovje šentruperskega govora*, Ljubljana, 1995), oboje pod mentorstvom akad. Tineta Logarja.

⁵⁹ SMOLE, Vera, 1995: Tesarska terminologija v Mirnski dolini. Ljubljana : Jezikoslovni zapiski Inštituta za slovenski jezik, 2, 1995, s. 228.

⁶⁰ Tako npr.: Klavdija Kamnikar: *Mlinarska terminologija v Šentvidu pri Stični* (1999); Barbara Škrjanc: *Govor Zagorice v Dobrepoljski dolini* (2002); Tinkara Žagar: *Vinogradniško izrazje v Rumanji vasi pri Straži* (2004); Ana Markelj: *Govor Velikih Brusnic* (2006).

- RIGLER, Jakob: Dolenjsko narečje. In: Zbrani spisi I. Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU 2001, 229-231.
- RUPEL, Mirko: Slovenski protestantski pisci. Ljubljana : DZS 1966.
- SMOLE, Vera: Govor vasi Šentrupert in okolice. In: Razprave – Dissertationes XIII. Ljubljana : SAZU 1990, s. 257-273.
- SMOLE, Vera, 1995: Tesarska terminologija v Mirnski dolini. Ljubljana : Jezikoslovni zapiski Inštituta za slovenski jezik, 2, 1995, s. 227-240.
- SMOLE, Vera, 1997a: Pozicijski razvoj kratkih *o* in *o* v vzhodnodolenjskih govorih. In: Hrvatski dialektološki zbornik. Knjiga 10. Zagreb : Razred za filološke znanosti, 1997a, s. 185-190.
- SMOLE, Vera: Slovenska narečja in zanimivejši pojavi v razvoju kratkega vokalizma. In: XXXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ed. S. Derganc. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1997b, s. 281-288.
- SMOLE, Vera: Sovplivanje samoglasnikov in soglasnikov v vzhodnodolenjskih govorih. In: Jezikoslovni zapiski inštituta za slovenski jezik, 3. Ljubljana : ZRC SASU, 1997c, s. 167-173.
- SMOLE, Vera: Fonološki opis govora vasi Šentrupert. In: Jezikoslovni zapiski inštituta za slovenski jezik, 4. Ljubljana : ZRC SAZU 1998, s. 73-88.
- SMOLE, Vera: Je govor Kostanjevice na Krki res vzhodnodolenjski? In: Logarjev zbornik: Referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru. Ed. Z. Zorko, M. Koletnik. Maribor 1999a, s. 64-71.
- SMOLE, Vera, 1999b: Šentjernejski govor. In: Zbornik župnije Šentjerneje. Ed. M. Dražumerič, S. Granda. Ljubljana : Družina 1999b, s. 451-463.
- SMOLE, Vera: Uvod v slovensko dialektologijo. Del vsebine za predmet ZSD II (skripta). Ljubljana : Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Katedra za zgodovino slovenskega jezika in dialektologijo 2000.
- SMOLE, Vera: Vokalizem, naglas, konzonantizem (skripta). Ljubljana : Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Katedra za zgodovino slovenskega jezika in dialektologijo 2001.
- SMOLE, Vera: Predgovor. In: Zbrani spisi I. Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU 2001, s. 9-12.
- SMOLE, Vera: Govor Kostanjevice na Krki in okoliških vasi. In: Vekov tek: Kostanjevica na Krki 1252–2002 : zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta. Ed. A. Smrekar. Kostanjevica na Krki : Krajevna skupnost : Organizacijski odbor za praznovanje 750. obletnice prve listinske omembe mesta 2003, s. 583-593.
- SMOLE, Vera: Narečne skupine – pregled : del vsebine za predmet ZDS II. (Študijsko gradivo). Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Katedra za zgodovino slovenskega jezika in dialektologijo 2004.
- SREZNJEVSKI, Izmajil Ivanovič, 1841: O narečjih slavjanskih. In: Žurnal ministerstva narodnago prosvetščeniya. Sentyabr. Sanktpeterburg: V tipografii Imperatorskoj akademii nauk 1841, s. 133-164.
- ŠAFARIK, Pavol Jozef: Dejiny slovanského jazyka a literatury všetkých nářečí. Spisy Pavla Jozefa Šafárika 1. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo Košice 1992.
- ŠAFARIK, Pavol Jozef: Slovanský národopis. Spisy Pavla Jozefa Šafárika 4. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo Košice 1995.
- TOPORIŠIČ, Jože: Portreti – razgledi – presoje. K zgodovini slovenskega jezikoslovja. Ob 400-letnici Trubarjeve smrti. Maribor : Založba Obzorja 1987.
- VOJTECH POKLAČ, Saša: Pavol Jozef Šafárik in njegov prispevek pri raziskovanju slovenskih narečij. In: 90. výročie vzniku univerzity Komenského v Bratislave a Univerzity v Lublane / 90. letnica ustanovitve Univerze v Ljubljani in Univerze Komenskega v Bratislavi. Ed. S. Poklač, M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského 2010, s. 128-134.

The Dolenjska sub-dialects in the linguistic literature

Saša Vojtechová Poklač

The article introduces the key linguistic works which dealt with the characteristics of the Dolenjska and East-Dolenjska sub-dialects. The linguistic works written from the 16th century until the 1930s (e.g. P. Trubar, H. Megiser, J. Kopitar, F. Metelko, F. Miklošič) include the Dolenjska sub-dialects in wider classifications of Slovenian dialects. Beside the Slovenian linguists some Slavists of European significance (e.g. P. J. Šafárik, I. Sreznjevski, J. Baudouin de Courtenay, L. Tesnière) dealt with these dialects, too. Slovenian dialectologist Fran Ramovš was the first to identify and characterize the Dolenjska sub-dialects in detail (1933, 1935). Tine Logar introduced the samples of phonetically transcribed texts of the individual Dolenjska and East-Dolenjska sub-dialects including a short easy-to-follow commentary on the spelling (1975) and Jakob Rigler did the analysis of the development in the Dolenjska vocalism, the characteristics of individual sub-dialects and encyclopedic description of the spelling in all the dialects (1963, 1980, 1986, 1988). The least researched sub-dialect was that of the East-Dolenjska area. Until the 1990s, when Vera Smole began to study its spelling, morphology and lexis, and beside the identification and characteristics done by Ramovš, only the phonological description of the village Bučka was carried out (F. Novak, 1981).

JOZEF SIPKO*

Asociačné testy ako lingvokultúrny kognitívny zdroj**SIPKO, J.: Association tests as a Linguo-Cultural cognitive Source. *Slavica Slovaca*, 47, 2012, No. 1, pp. 50-62 (Bratislava).

This paper is devoted to the study of linguistic associations. Revealing ethnic, cultural, historical and spiritual values of a nation, they become an important source of knowledge. Results of the association tests using linguistic data collected from the Russian media of the last twenty years show that this method is capable of constructing a hierarchy of the Russian cultural values.

Association tests, Russian Media, Ethnoculture, Linguoculture, Linguocultureme.

1. Úvod

Jedným z moderných druhov filologických výskumov sú v posledných rokoch asociačné testy, prostredníctvom ktorých sa v jazykových jednotkách odzrkadľujú bohaté formy etnokultúry, histórie národa, jeho mentality, duchovného smerovania, jeho vzťahu k prírode a ďalších často neopakovateľných konkrétnych etnokultúrnych hodnôt. K nim sa zaraďujú najmä pozície významných historických a súčasných osobností v národnom povedomí.

V uvedenej paradigmatickej štruktúre sa uskutočnil rozsiahly asociačný výskum, ktorý realizoval tím profesora J. N. Karaulova v Rusku (Karaulov, 2002) koncom deväťdesiatych rokov minulého storočia, ktorý vydal dvojdielny *Ruský asociačný slovník (RAS)*. V 1. diele pod názvom *Od stimulu k reakcii* sú v abecednom poradí usporiadané vybrané jazykové jednotky, predovšetkým lexémy zo základného slovného fondu ruštiny – známe slovné spojenia a antroponymá. Uvedených stimulov je v slovníku okolo 7 tisíc, pričom pri každom stimule je zaznamenaných niekoľko desiatok reakcií, ktorých je v jednotlivých prípadoch aj viac ako sto. Reakcie sú usporiadané v poradí určenom frekvenciou ich výskytu v zhromaždených a spracovaných reakciách.

V druhom diele pod názvom *Od reakcií k stimulu* je zhromaždených okolo sto tisíc reakcií s frekvenčným usporiadaním tých stimulov, pri ktorých sú použité. Napríklad frekventované ruské slovo *krasnyj* „červený“ je ako reakcia uvedené pri nasledujúcich stimuloch: *Paradajka* 40, *nos* 35, *ceruzka*, *tehla*, *mak* 32, *diplom* 31, *zástava* 29, *tulipán* 20, *žltý kvietok* 19, *zelený* 18, *melón*, *paprika*, *sarafan*, *semafor*, *farba* 17, *telefón* 15...

Ďalšie stimuly, pri ktorých je ruské slovo *krasnyj* v pozícii reakcie, svedčia o vysokej frekvencii etnokultúrnych asociácií pri uvedenom slove v ruskom jazykovom prostredí, pričom popri politicky indiferentných slovách sú omnoho bohatšie asociácie spojené so sovietskym systémom. Aj to vypovedá o vysokej miere ideológie v bývalom režime, ktorý zasahoval do

* Prof. PhDr. Jozef Sipko, CSc., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra č. 1, 080 78 Prešov.

** Táto publikácia vznikla pri realizácii projektu *Výbudovanie lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnického centra na základe podpory operačného programu Výskum a vývoj financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja*.

všetkých stránok života dospelých aj detí. Je pritom zaujímavé, že dominujú asociácie so sovietskou minulosťou, hoci mladí ľudia, ktorí sa zúčastnili na tomto experimente, už nemali bohaté skúsenosti so sovietskymi realiami. Uvediem typické reakcie s týmto slovom, pri ktorom dominujú ideologizované asociácie spojené so sovietskym systémom. Zaujímavá je nová ruská lexéma *sovková* utvorená od slova *sovietsky* a obsahujúca zväčša negatívne asociácie so sovietskymi realiami. KRASNYJ: *Kremel', proletariát, sovietsky, boršč, komunista, partizán, šatka, vojak, pas, sviatok, revolúcia, prápor, veliteľ, Krasin, heslo, smrť, socialista, vojsko, hrdina, časopis, kalina, komunizmus, Komsomol, perestrojka, Sovietsky zväz, sovková, pracujúci, údernický*.

Na rozsiahlom asociačnom experimente sa zúčastnili tisíce vysokoškolských študentov ruštiny ako nositelia materinského jazyka. Neboli však medzi nimi študenti posledných ročníkov, ani absolventi rusistiky. Pri výbere sa vychádzalo z predpokladu, že študenti prvých ročníkov odboru ruský jazyk sú najobjektívnejšími nositeľmi ruského jazykového povedomia, lebo nie sú ešte pod zásadným vplyvom profesionálneho rusistického prostredia. Sú do takej miery reprezentanti ruskej mentalita a kultúry, že môžu reprezentovať vysoký stupeň objektívnych reakcií vo vzťahu k vlastnej etnokultúre. Vyžadovala sa spontánna slovná reakcia na vybrané stimuly, ktorá je zrejme najobjektívnejšia.

Veľký význam asociačných testov pri spoznávaní hodnotovej orientácie konkrétnej etnokultúry je nesporný. Okrem iného umožňuje zisťovať rozdiely medzi národmi a ich etnokultúrami, ktoré tvoria jeden z základných predpokladov vzájomnej tolerancie. Vieme, že pri jej realizácii ľudstvo malo a má veľké rezervy. Sústredím sa na niektoré ilustrácie umožňujúce poukázať na rusko-slovenské lingvokultúrne rozdiely, ktoré môžu byť podkladom hľadania naozajstných hodnôt v živote jednotlivých národov. Vybrané lexémy budem v pozícii stimulov konfrontovať s ich lingvokultúrnou prezentáciou v ruských masmediálnych textoch postsovietskeho obdobia, ktoré je poznamenané výraznou snahou preverovať staré a hľadať nové hodnoty. Asociačné testy posilňujú význam kognitívnej zložky jazykového systému na všetkých jeho úrovniach.

2. Ruská literatúrocentrickosť

Jedna zo základných charakteristík ruskej kultúry je zvýraznená v slove *literatúrocentrickosť*, čím sa zdôrazňuje prioritné postavenie ruskej literatúry v duchovnom a kultúrnom živote Ruska. Trvalo vysoké postavenie má ruská klasická literatúra 19. storočia, čo podčiarkuje aj jej obrazné označenie ako *zlatý vek ruskej literatúry*. Úctu k písanému slovu v ruskej duchovnej tradícii dekodujeme okrem iného aj v takých výrazoch ako je *nepečatnoje slovo* (= nepublikovateľné slovo). Nadávať niekomu *nepečatnym slovom* znamená v hlbkovej ruskej sémantike aj to, že písané slovo obsahuje isté duchovné bohatstvo, preto slová nízke, *nepečatnyje*, nepatria do písanej podoby, sú použiteľné iba v ústnej a nekultúrnej forme komunikácie. Príznačný je v tomto zmysle ruský názov pre Sväté písmo – *Sviaščennoje pisanije*, teda v doslovnom preklade *Posvätné písmo*. Ruské slovo *sviaščennyj* má osobitne vysokú hodnotovú orientáciu a používalo sa aj v sovietskom období, v čase dominujúceho oficiálneho ateizmu. Pripomeňme si len oficiálny názov najznámejšej piesne z 2. svetovej vojny *Sviaščennaja vojna* (= posvätná vojna), ktorou ešte aj dnes začína svoje koncerty legendárny súbor Alexandrova. V slove *sviaščennyj* „posvätný“ je zrejme do určitej miery zakódovaný hlboký, dôverčivý a veľmi úctivý vzťah k písanému slovu a potvrdzuje to pravidelne sa opakujúca myšlienka známeho súčasného ruského básnika J. Jevtušenka z poémy *Bratská GES*:

Poet v Rossiji boľše, čem poet.

V nej suždeno poetami roždat'sia liš tem,

V kom brodit duch graždanstva,

Komu ujuta net, pokoja net.

Básnik je v Rusku viac ako básnik.

V Rusku sa ako básnik môže narodiť len ten,

U koho prebýva občiansky duch,

Kto nepozná pohodlie pokoja.

Život básnikov a spisovateľov je v Rusku nevyspytateľný – za života ich neraz prenasledujú, po smrti uctievať. Ako je známe, Puškin bol na cárskom dvore v pozícii *kamer-junkera*, dvorného ceremoniálneho sluhu, čo viedlo aj k nasledujúcej asociácii: **Poet v Rossiji bol'še, čem poet. On ješčo i kamer-junker pri dvore** (Básnik je v Rusku viac ako básnik. Je ešte aj sluhom pri cárskom dvore; NS.2004.12).

Ďalší známy básnik O. Mandelštam, popravený v ZSSR koncom tridsiatych rokov minulého storočia, v liste žene písal: *Gde ty najďoš ješčo stranu, gde za stichii ssylajut?* (Existuje ešte taká krajina, v ktorej za verše posielajú do vyhnanstva? NM.2005.7).

Nad všetkými ruskými hodnotami prečnieva Puškin, ktorý na sklonku svojho života v básni *Pamiatnik intuitívne presne odhadol význam a prínos svojho diela pre budúce generácie: Ja pamiatnik sebe vozdvig nerutornyj. – Postavil som si pamätník nehmotný*. Mnohovranné sú niektoré ruské reakcie v RAS na dané slovo. **PAMÄTNÍK: Puškina, nerukotvornyj, básnikov, Puškinovi, vozdvig (postavil), spisovateľovi...** Uvedené asociácie priamo súvisia s Puškinom a s jeho spomenutou básňou, a ako je zrejmé z uvedených príkladov, dominujú práve reakcie z Puškina.

2.1. Puškin – eto naše vsio. Veľký poznávací prínos asocičných výskumov možno ilustrovať pri lingvokultúrnej analýze mnohých jazykových jednotiek. Na prvý pohľad sa môže zdať, že medzi viacerými základnými lexémami ruštiny a slovenčiny, ako ich poznáme z výkladových slovníkov, nie sú takmer žiadne sémantické rozdiely. Vyvolávajú tie isté denotatívne predstavy, majú takmer totožnú štruktúru a malé odlišnosti vo výslovnosti, takže vzniká dojem, že z jazyko-komunikačného hľadiska sú takmer totožné. No keď tieto blízke lexémy preveríme v rámci asocičných testov, zistíme nemalé rozdiely v ich konkrétnej etnokultúrnej prezentácii. Budem to ilustrovať na slove *okno*. V ruštine aj v slovenčine má takmer tú istú lexikálnu, ortografickú, morfológickú a fonetickú podobu. No podstatné rozdiely evidujeme pri asociáciách, ako to ukazuje RAS. **OKNO: spalne 45, dvere 41, do sveta 39, do Európy 35, otvorené 29, veľké 18, čisté 11... Európa, GAI, na Volgu.** Pri jednom experimente na FF PU v Prešove sme mali skupinu ruských študentov z Moskvy a našich študentov ruštiny. U ruských študentov sme zaregistrovali analogické reakcie, ako sú zaznamenané v RAS. Zaujímavá je najmä reakcia *do Európy*, čo je evidentne spojené s úryvkom z poémy A. S. Puškina *Medený jazdec*, v úvode ktorej básnik vyzdvihuje význam Petra Veľkého pre Rusko myšlienkou, ktorú akoby vyslovil sám cár Peter Veľký:

*Prirododj zdes nam suždeno Tu zem nám káže, osud snád',
V Jevropu prorubiť okno. V Európu okno prerúbať* (R. Brtáň, 1947).

Uvedený verš je podľa našich pozorovaní zrejme najfrekvencovanejšou lingvokultúrnou ruskej literatúry v postsovietskom období (Vorobjov, 1997). Ide vlastne o obrazný kód vzťahu Ruska a Západu ako jeden zo základných dlhodobých problémov pri interpretácii postavenia a osudu Ruska v minulosti i po rozpade ZSSR. Tieto snahy registrujeme v ruskej politike, kultúre, v spoločenskom aj v ekonomickom živote, nachádzame ich bohato zastúpené v ruskej literatúre, v duchovnej a historickej spisbe; v koncentrovanej podobe sa nazývajú ruská idea. Už v období Gorbačovovej perestrojky sa zintenzívnilo ruské hľadanie vlastnej cesty a trvá podnes. Lingvokultúréma *Prorubiť okno v Jevropu* sa začala aktualizovať v období, keď zanikla Varšavská zmluva a RVHP (Rada vzájomnej hospodárskej pomoci) ako najvýraznejšie symboly sovietskeho mocenského bloku. Uvedená Puškinova lingvokultúréma sa stala axiologickou opozíciou k povestnému výrazu *železná opona*, ktorý prvýkrát použil W. Churchill (Ponting, 1997) v roku 1946 pri charakteristike povojnového rozdelenia sveta. No železná opona sa začala dvíhať, drôtené zátarasy na hraniciach sovietskeho bloku sa odstránili, sovietske vojská sa vrátili domov, a tak aj v postsovietskom Rusku sa začalo otvárať okno do Európy. Práve vtedy sme v časopise *Sovetskij sojuz* (aký paradox) zaznamenali vetu, ktorá Puškinovým prostredníctvom podporuje

prirodzené snahy vyjsť spoza železnej opony a nadväzovať kontakty so Západom: **Okno prorubleno, najti by dver** (Okno je prerúbané, len treba nájsť dvere; Sov. Sojuz, 1990.10). V tom istom čase sa bývalí spojenci ZSSR obrátili na Západ, začali sa rokovania o vstupe do NATO a EÚ. Ako prví tak urobili Poliaci. Aj túto situáciu „komentoval“ Puškin: *Pol'aki rubiat okno v Atlantiku* (Poliaci rúbu okno do Atlantickkej aliancie; KP.16.1.1996).

Je pochopiteľné, že nie všetci občania bývalého ZSSR sa stavali k odchádzajúcej sovietskej epoche negatívne. Mnohí z nich po rozpade ZSSR vyjadrovali nostalgiu za starými časmi: *Rossija dľa nas byla oknom v Jevropu* (Rusko bolo pre nás oknom do Európy; LG.1996.17 – predstaviteľ Azerbajdžanu). Dokonca v kultúrno-historických asociáciách sa prostredníctvom metaforického obrazu prerúbaného okna porovnáva historická úloha Stalina s úlohou Petra Veľkého. Podľa tejto interpretácie preniesol sovietsky vodca úsilie Petra rozšíriť prestíž Ruska aj do vesmíru. **OKNO:**

<i>Okno v mogilu našu,</i>	<i>Okno do nášho hrobu,</i>
<i>Probitoje Petrom,</i>	<i>Prerúbané Petrom,</i>
<i>Zakolotil ty strašno,</i>	<i>Pribil si ty strašne</i>
<i>Železnym kulakom.</i>	<i>Svojou tvrdou päst'ou.</i>

<i>Tvoja strana rassibla</i>	<i>Tvoja krajina razbila,</i>
<i>Prok'latoj bočki dno,</i>	<i>Prekliatej bočky dno,</i>
<i>I v nebo prorubila</i>	<i>Do neba prerúbala</i>
<i>Vsemirnoje okno.</i>	<i>Aj vesmírne okno.</i>

(NS.2005.5 – M. Šelechov)

Prerúbanie okna do kozmu je ďalším lingvokultúrnym fenoménom Ruska, ktorý je veľkou a trvalou ruskou hodnotou akoby „opísanou a predpovedanou“ Puškinom. Je zrejme zákonité, že prvý kozmonaut sveta je jedným zo základných antroponymických stimulov v *RAS. GAGARIN: kozmonaut, kozmos, Juraj, letec, raketa, hrdina, pionier, let, kozmická loď, nezomrel, ZSSR, 108 minút*. Zaujímavá je najmä reakcia *nezomrel*, ktorá potvrdzuje jednu zo spomínaných trvalých ruských hodnôt. *Gagarin* vyvoláva asociácie s najväčšími priekopníkmi ľudstva. V knihe o jeho osude (Aleksandrov, 2011) sa okrem iného charakterizuje precedenčným menom *Kolumbus vesmíru*. Jedným z veľkých paradoxov Gagarinovho osudu je, že bol vybraný spomedzi 3000 uchádzačov, stíhacích letcov, no na Ministerstve štátnej bezpečnosti (MGB) žiadali, aby bol zo zoznamu kozmonautov vyradený, lebo viac ako rok žil na území okupovanom hitlerovcami. Sovietskym bezpečnostným orgánom neprekážalo ani to, že mal vtedy iba 8-9 rokov. Vďaka veľkej autorite hlavného konštruktéra sovietskeho kozmického programu S. P. Korol'ova sa Gagarin stal prvým kozmonautom.

Puškinovo prerúbané okno je v Rusku pomerne častým prostriedkom na označenie hodnotiacich postojov, napríklad aj pri negatívnom hodnotení postsovietskeho vývoja vzťahujúceho sa na kritiku pomalého priebehu reforiem a iných spoločenských, politických a ekonomických zmien: **Piotr prorubil okno v Jevropu, tak do sich por boltajemsia v prorubi** (Peter prerúbal okno do Európy, a tak doteraz prešľapujeme v prierube; LG.1994.29). V Rusku boli nedávno uverejnené výsledky prieskumu vzťahu Rusov k EÚ. Podľa neho okolo 50% občanov Ruska EÚ nedôveruje, čo vyvolalo smutné konštatovanie: *Nužno li zabivat' okno v Jevropu?* (Je potrebné zaklincovať okno do Európy? AIF.19.3.2007). A tak aj vďaka Puškinovi a jeho súčasnej interpretácii lepšie chápeme ruskú hodnotovú orientáciu vo vzťahu k Západu, ktorého symbolom je pre Rusov najmä náš starý kontinent. *EURÓPA: Ázia, plus, západná, východná, kultúra, cestovanie, d'aleko, pekná, okno, rozvinutá, starý svet, Francúzsko, civilizovaná...* Na pozadí už spomínaných

skutočností je pochopiteľná reakcia *okno*, čo opakovane potvrdzuje ústredné postavenie Puškina medzi ruskými osobnosťami. Ostatné vybrané reakcie poukazujú na pozitívny vzťah najmä mladých Rusov k starému kontinentu, na ich túžbu cestovať po Európe a spoznávať ju.

Ilustrované úryvky dokumentujú asociačnú silu slova *okno* v ruskom prostredí jednoznačne vďaka *Puškinovi*, potvrdzujú literatúrocentrickosť ruskej kultúry a súčasne presvedčivo zdôrazňujú prínos asociatívnych výskumov pre hlbšie poznanie konkrétnej etnokultúry. Žiada sa ešte zdôrazniť, že metaforu *okno do Európy* vytvoril podľa vlastných slov Puškina taliansky cestovateľ Algarotti koncom 18. storočia, keď charakterizoval vtedajšie hlavné mesto Ruska Sankt Peterburg. Lexéma *okno* je teda v ruskom prostredí spojená aj s literárno-historickým faktom ruskej kultúry, ktorý je jedinečný a neopakovateľný a prostredníctvom ktorého je možné komentovať a hodnotiť mnohé stránky ruskej skutočnosti.

Prostredníctvom asociačných reakcií v *RAS* a ich porovnávaním so súčasnými ruskými médiami získavame presvedčivejší a hlbší obraz o hlbínnej etnosémantike vo vzťahu k zásadným otázkam konkrétneho národa. Spomínaná literatúrocentrickosť ruskej kultúry je z uvedeného porovnania dostatočne zreteľná. Môžeme pridať aj reakcie z *RAS*. *PUŠKIN: básnik* 26, *Lermontov* 11, *verše* 10, *veľký*, *kniha*, *Onegin*, *písal nádherne*, *veľký ruský básnik*, *Mednyj vsadnik* (*Medený jazdec*), *súboj*, *láska*, *rozprávka*, *talent*, *je s nami*, *zabitý*, *cár Saltan* (*rozprávka*). Predovšetkým sa potvrdzuje prioritné postavenie Puškina v ruskej kultúre v zmysle slov: *Puškin – eto naše vsio* (Puškin je naše všetko), *Jesli u Puškina, tak pravilno* (Keď to hovorí Puškin, tak je to správne; Solovejčik, 1987). Puškina registrujeme v pozícii reakcie na viaceré slová. Uvediem tu zaujímavé reakcie na obsahovo významný stimul. *PROROK: Mojžiš, Mohamed, Ilija, Puškin, Boh, Ježiš, Lermontov, Ján Krstiteľ...*

2.2. Od Puškina k Lermontovovi. Je pozoruhodné, že pri uvedenom stimule je Puškin zaradený medzi najväčšie duchovné osobnosti, spolu s ďalším ruským básnikom Lermontovom. Uvedená reakcia je posilnená zrejme aj tým, že obidvaja ruskí básnici napísali báseň s názvom *Prorok*.

Podobnú etnokultúrnu prioritu vo vzťahu k Puškinovi nachádzame pri reakciách k stimulu *BÁSNIK: Puškin, Lermontov, Jesenin, zahynul (pogib), génius, Achmatovová, Brodskij, Briusov, solnce, zabitý (ubit)*... Zvýraznené reakcie sú bezprostredne spojené s udalosťami z Puškinovho života, najmä však s jeho tragickou smrťou po súboji s Dantesom a po uverejnení básne *Smrť básnika* (*Smrť poeta*), v ktorej Lermontov veľmi ostro reaguje na Puškinovu smrť; obviňuje z nej časť ruskej aristokracie (*pogib, ubit*). Pri slovnom stimule súvisiacom priamo s jeho tragickým koncom sa potvrdzuje antropocentrizmus Puškina v ruskej kultúre. *SMRŤ: život, básnika (poeta), strach, smútok, prišla, rakva...* Asociácia *smrť básnika* priamo súvisí s Puškinom prostredníctvom názvu spomínanej básne Lermontova, ktorú autor napísal ako rozhorčený protest proti skutočným vinníkom smrti básnika bezprostredne potom, ako sa dozvedel podrobnosti o intrigách proti Puškinovi. V postsovietskom období sa motív smrti básnika asociuje s mnohými predovšetkým negatívnymi reáliami. Nárast a činnosť rozličných siekt v 90. rokoch minulého storočia sa hodnotil slovami zo spomínanej Lermontovovej básne, ktorými sa básnik vyhráža ľuďom, čo zapríčinili Puškinovu smrť. Tie isté slová sú v novom spoločenskom kontexte adresované aj iným rozvratníkom: *No jest', jest' Božij sud, napersniki razvrata* (Predsa je len Boží súd, vy šíritelia rozvratu; O.1993.37). Podobnými slovami z tej istej básne sa ostro kritizuje politická elita postsovietskeho Ruska, *masa stojaca pri tróne*. Aj tieto slová boli pôvodne venované mase (tolpe) najmä z prostredia vtedajšej aristokracie, ktorá stala za smrťou Puškina: *Tolpy, stojaščije u trona* (Masy stojace pri tróne; LG.1995.17). Krvavé udalosti 3.-4. októbra 1993, keď rozpory medzi politickým zoskupením prezidenta Jeľcina a jeho protivníkmi vyústili do krvavých zá-

žok, pri ktorých zahynuli stovky ľudí, sa opisovali v článku pod názvom uvedenej Lermontovovej básne *Pogib poet* (NS.1993.10).

Celé deväťdesiate roky minulého storočia boli v Rusku v znamení ostrých sociálnych zrážok, ktoré boli vyvolané značným chaosom vo fungovaní štátnych štruktúr. Veľké nepokoje spôsobilo zadržiavanie miezd, výplat, sociálnych dávok a dôchodkov. Aj tu sa použil slovný obraz súvisiaci s osudom Puškina, ktorý podľa Lermontova pri svojom zomieraní túžil po pomste:

<i>S svincom v grudi i žaždoj mesti,</i>	<i>S olovom v hrudi, s túžbou sa pomstiť,</i>
<i>Il' so strašnoju ženskoju dušoj,</i>	<i>Alebo so strašnou ženskou dušou,</i>
<i>Ne ver, što zvuk dorozhe česti...</i>	<i>Never, že slová sú viac ako česť</i>

(VM.1996.3).

2.3. Puškin a dnešný svet. Analogické asociácie s Puškinom sú spojené s celým radom ďalších ruských lexém v pozícii stimulov, ktoré tvoria komunikačný základ zobrazovania súčasných udalostí nielen v Rusku. Názornou ukážkou asociatívnych prepojení konkrétnych lexém z Puškinovej tvorby so súčasným dňom je lexéma *BÚRKA* (*buria*): *hmlou nebo zakrývá (mgloju nebo krojet)*, *viator, nebo krojet, Puškin...* Ruská lexéma *buria* je aktualizovaná pri opise vojny v Perzskom zálive v roku 1991, keď iracké vojská obsadili Kuvajt a Američania so svojimi spojencami reagovali proti nim vojenskou operáciou pod názvom *Búrka v púšti*. Po rusky sa táto operácia nazývala *Buria v pustyne*. Počas bojových operácií v Kuvajte boli zapálené naftové veže, čo vyvolalo v ruských novinách aj takýto obraz: *Buria mgloju nebo krojet* (*Búrka hmlou nebo zakrývá*; LG.1991.31), ktorý je prevzatý z Puškinovej básne *Zimnij večer*. Uvediem z nej prvé štvorveršie:

<i>Buria mgloju nebo krojet,</i>	<i>Metel' duje predο dverma,</i>
<i>Vichri snežnyje kruťa,</i>	<i>skrčí sa, no po chvíli,</i>
<i>To kak zver ona zavojet,</i>	<i>zaskuviňa ako šelma,</i>
<i>To zaplačet, kak diťa.</i>	<i>Ako dieťa zakvíli</i>

(J. Buzáasy).

Teda s istou mierou zveličenia by sa dalo povedať, že Puškin opísal vojnu v Perzskom zálive dávno pred jej vypuknutím. V uvedenej súvislosti sa žiada ešte poznamenať, že podobné lingvokulturémy je vhodnejšie prekladať do cieľového jazyka doslovne, aby bol zachovaný pôvodný lingvokultúrny kód, v našom prípade asociácia s Puškinom a s ruským názvom vojenskej operácie v Perzskom zálive.

Slovo *búrka* sa v súvislosti s udalosťami v Iraku asociovalo s ruskou literatúrou aj v roku 2003, keď vypukla ďalšia kríza po obvinení Iraku z vlastníctva jadrových zbraní. Tentoraz sa literárne asociácie vyjadrovali prostredníctvom ďalšej ruskej literárnej lingvokulturémy zo záveru známej Gorkého poviedky *Pesňa o burevestnike* (Pieseň o búrlivákovi), v ktorej autor očakáva búrku-revolúciu slovami: *Pust' sil'neje grianet buria* (Nech silnejšie zahrní búrka), ktoré boli vtedy parafrázované vo forme: *Jesli snova grianet buria* (Čo keď znova zahrní búrka; KP.15.2.2003). Aj táto prognóza sa potvrdila, začala sa ďalšia vojna v Iraku.

2.4. Od Puškinovho okna k rieke Volge. Keď sa vrátime ešte k ruskej lexéme *okno*, musíme konštatovať, že u našich študentov sa neobjavila uvedená reakcia s Európou a ani sa neočakávala. Etnokultúrny obsah slov *okno* sa v ruskom povedomí posilňuje reakciami *GAI* (*Gosudarstvennaja avtomobil'naja inspekcija – dopravná polícia*) a s riekou Volgou, čo je ďalším fenoménom ruskej kultúry. Preto si ju môžeme analyzovať z lingvokulturologických pozícií na základe najvýraznejších reakcií. *VOLGA: rieka 34, matuška 12, auto 10, Volga, mať, čierna 4, mať rodnaja, GAZ, Don, žiguli, kolíska moja, mercedes*. Pozornosť vzbudzujú najmä reakcie

so slovom *matka*, ktoré sa v ruskom povedomí spája aj s touto ruskou riekou. Popri známych výrazoch *Zemľa-matuška*, *matuška-Rossija*, *mat'-Rodina*, *matuška-Rus*, *matuška-Moskva* je *matuška-Volga* jedným z centrálnych ruských lingvokultúrnych obrazov. V ruskom povedomí, ako to ukazuje reakcia *mat' rodnaja*, je *materinská* reakcia spojená aj s piesňou o Steňkovi Razinovi so známymi veršami *Volga, Volga, mat' rodnaja...* Druhý lingvokultúrny fenomén rieky Volgy je spojený so známou značkou osobných automobilov a v tejto súvislosti sú zákonité reakcie *GAZ*, *žiguli*, *mercedes*. Osobitne zaujímavá je reakcia *čierna*. V sovietskom období *čornaja Volga* bola symbolom represíí, keď spravidla predstavitelia sovietskej bezpečnosti v neskorých nočných hodinách prichádzali zatýkať ľudí – *vragov naroda* (nepriateľov ľudu). Tretí druh reakcií je aj tu spojený s ruskou literatúrou, ktoré identifikujeme vo výraze *kolybel' moja* (kolíska moja) zo známej básne N. A. Nekrasova *Na Volge*. V nej vyjadruje básnik úprimný vzťah k matuške-Volge a súčasne ju nazýva riekou rabstva (otroctva) v súvislosti s prácou burlakov na tejto rieke. V danej súvislosti si možno pripomenúť známy Repinov obraz *Burlaki na Volge*, ktorý sa prelína s dojmami z básne N. A. Nekrasova:

*O, Volga, kolybel' moja, O, Volga, kolíska moja,
Lúbil li kto tebia kak ja... Mal ta tak niekto rád ako ja...*

Štvrtý druh reakcií je spojený s inými ruskými riekami, konkrétne s riekou Don, ktorá je akýmsi susedom Volgy (obidve rieky sú navzájom spojené volgo-donským kanálom).

Veľkosť lingvokultúrneho fenoménu rieky Volgy v ruskej kultúre sa potvrdzuje pri reakciách na stimul *rieka*, pri ktorom reakcia *Volga* mnohonásobne prevyšuje reakcie spojené s inými ruskými a neruskými riekami. *RIEKA: Volga 36, široká 32, hlboká 27, Oka 5, Kama 4, Dnepr 3, Amazonka, Istra, Kľazma, Lena, Moskva-reka, Neva, Seina, Ural*.

Treba ešte zdôrazniť, že v našom rozsiahlom experimente medzi slovenskými študentmi rusistiky i nerusistami pri stimule *ruská rieka* jednoznačne dominovala reakcia *Volga*, no pri stimule *slovenská rieka* taká jednoznačná reakcia vo vzťahu ku konkrétnej slovenskej rieke nebola. Jednoznačnosť či nejednoznačnosť reakcií na konkrétne stimuly má výraznú výpovednú hodnotu, ktorá umožňuje dekódovať mnohé osobitosti jednotlivých etnokultúr.

2.5. Od Volgy k matuške. V tejto súvislosti sú výraznými etnokultúrnymi ukazovateľmi ruské reakcie na stimuly spojené s obrazom matky. V ruskom povedomí sa často spája s dominujúcim ženským princípom v ruskej kultúre a jednotlivé reakcie sú prepojené s základnými ruskými konceptmi (Stepanov, 2004). *MATUŠKA: zem 11, Rusko 9, Rus 6, Vlast' 4, Volga 3, rodná, drahá, babička, všade, vzduch môj, dom, starinka, osud, cáravná... MAT': otec 65, rodná 64, milovaná 20, hrdinka 14, Vlast', tvoju 13 a macocha 9, Gorkij 7, vašu, príroda, spravodlivá, nesmrteľná, Božia, dobrota, Pavol, ľúbim, vojaka...*

Keďže reakcií na uvedené stimuly je podstatne viac, sústredím sa iba na najtypickejšie z nich. Predovšetkým obraz matky sa v ruskom vedomí asociuje s univerzálnymi hodnotami spojenými s pravoslávnyimi kresťanskými tradíciami v reakciách *carica* so zjavnou asociáciou so slovom *nebesnaja*. Analogický slovenský ekvivalent je *kráľovná nebeská*. Ďalšia reakcia *Božia* potvrdzuje túto najvyššiu univerzálnu hodnotu spojenú s ruským obrazom matky. Druhá skupina reakcií vyjadruje prepojenie ruského obrazu matky so základnými pozemskými a ruskými hodnotami, akými sú *zem, Rusko, stará Rus, Vlast' (Rodina), Volga*. V tejto súvislosti je zaujímavé pripomenúť, že najväčšia socha v Rusku sa nazýva *Mat'-Rodina*, stojí na Mamajevom kurgane nad Volgogradom a zobrazuje ženu s mečom v ruke, vyzývajúcu celú krajinu do boja proti fašizmu. Do tretej skupiny možno zaradiť reakcie literárne, ktoré sú pre ruskú kultúru, ako sme na to už poukázali, typické. V konkrétnom prípade ide o známy román M. Gorkého *Matka*, s ktorým

je spojená jeho hlavná postava *Pavol*. Štvrtá skupina reakcií súvisí s vysoko pozitívnymi emocionálnymi charakteristikami matky spojenými so slovami *rodná, milovaná, nesmrteľná, spravodlivá, matka vojaka*. Piata skupina reakcií sa spája s prírodou a s konkrétnym názvom liečivej byliny *mať i mačecha* (podbeľ lekársky). Ponúka sa aj šiesta osobitosť ruského lingvokultúrneho obrazu matky v známych expresívnych výrazoch *mať tvoju, vašu mať* a pod.

2.6. Od Volgy k medveďovi. V našich asociačných experimentoch sme sa sústredili na 25 báзовých stimulov, z ktorých sme popri výrazoch *ruská rieka, slovenská rieka* vytypovali aj ďalšie stimuly s predpokladanou vysokou mierou jednoznačných reakcií vo vzťahu k ruskej kultúre. Práve ich porovnávanie so slovenským lingvokultúrnym prostredím umožňuje objektivizovať poznatky o stupni etnokultúrnych rusko-slovenských rozdielov. Popri jednoznačnosti reakcií na stimul *ruská rieka – Volga* ide o reakcie na stimul *ruské zviera* a *ruský strom*. V prvom prípade sa očakávala jednoznačná a dominantná reakcia v podobe lexémy *medveď*, ktorá sa v plnej miere potvrdila. Je zrejmé, že zoomorfný obraz Ruska sa ilustruje pravidelne prostredníctvom medveďa. Súčasná najsilnejšia politická strana Ruska *Jedinaja Rossija* (Jednotné Rusko) má emblém v podobe hnedého medveďa, predstaviteľa tejto strany sa často najmä v médiách nazývajú medveďmi a v ruskej kultúre sa medveď vníma ako rovnocenný partner človeka, ktorý má svoje meno (*Miška, Michail Ivanovič, Toptygin*). Pripomením, že hlavným symbolom olympiády v Moskve v roku 1980 bol *olimpijskij medvežonok*. Bohatý obraz medveďa v ruskej kultúre poznáme z ľudovej slovesnosti, z rozprávok, z ruskej literatúry napríklad z Krylovových bájok. Z jeho bájk *Roľník a medveď* zostal aj v slovenčine známy frazeologizmus *medvedia služba* (medveďja usluga). Jedným z najznámejších výtvarných diel v Treťjakovskej galérii je veľký Šiškinov obraz *Utro v sosnovom lese* (Ráno v sosnovom lese), na ktorom je zobrazená skupina hrajúcich sa medveďov. A napokon výraz *ruský medveď* prenikol do medzinárodnej komunikácie ako jedna z hlavných charakteristík Ruska alebo aj jeho politiky.

2.7. Od medveďa k breze. Analogickú lingvokultúrnu jednoznačnosť nachádzame v predstavách o ruskom strome, ktorý je dlhodobo spojený s obrazom brezy. V RAS nachádzame reakcie: *BREZA: biela 16, štíhla 7, ruská 6, pekná, krásna, stožiť tonkaja, osamelá, plačúca, vlast', Rusko, Rus, rozprávková, šťava, venik* (prútik), *rošča* (háč)... Registrujeme prepojenosť brezy s Ruskom v reakciách *ruská, Rusko, vlast', Rus* s pozitívnymi emocionálnymi zážitkami s obrazom čistoty a krásy – *biela, štíhla, krásna*, ale aj s druhými ľudskými emóciami – *osamelá, plačúca*. Tento obraz, takmer totožný so smútkom dievčenskej osamelosti, je známy z ruských piesní: *Što stojiš, kačajas, tonkaja riabina*. Breza ponúka ruskému človeku nielen svoju krásu, ale aj nápoj *berjovoj sok* (brezovú šťavu), a s *beriozovym venikom* (zväzkom brezových prútikov) chodia Rusi do sauny (*bane*). Ruskí básnici opisujú brezové háje (*beriozovyje roščy*) ako ľudskú bytosť: *Otgovorila rošča zolotaja* (Jesenin), ruskí maliari ju zobrazujú ako symbol dokonalej krásy.

2.8. Od lexém k etnokultúrnym literárnym konceptom. V uvedenom metodologickom postupe je možné hľadať, nachádzať a analyzovať etnokultúrne hodnoty a objektivizovať naše poznanie konkrétneho národa. Už na základe lingvokulturologického rozboru konkrétnej lexémy sa ponúka možnosť utvárať rozsiahle etnokultúrne koncepty, ktoré obsahujú nielen prvotnú sémantiku, ale obsah daných konceptuálnych lexém sa vďaka bohatým asociačným prepojeniam výrazne rozširuje a pri primeranom zvládnutí lingvokulturologickej metódy filologického výskumu sa jazyk stáva jedným zo základných kognitívnych zdrojov v rámci bohatých foriem ľudských hľadání a vzájomných poznávaní kontaktujúcich sa kultúr. Etnokultúrny koncept sa tvorí predovšetkým na základe najdôležitejších častí etnokultúrnych zdrojov, akými sú etymologické, výkladové, prekladové a encyklopedické slovníky, duchovná, filozofická a historická spisba,

reprezentačné literárne texty a v neposlednom rade etnokultúrne asociácie. V jednotlivých filologických dielach sa zostavuje základňa etnokultúrnych konceptov, pričom značné rozdiely evidujeme už pri konceptoch reprezentovaných základnými lexémami (Stepanov, 2004). A práve etnokultúrne asociácie zahŕňajú v sebe možnosti dotvárať počas procesu konceptualizácie ich etnosémantický obsah.

Súčasne sa ponúka možnosť utvárať istú hierarchiu etnokultúrnych hodnôt, ktoré zaznamenávame pri zoradovaní poradia reakcií na jednotlivé lexémy v pozícii stimulov. Vo vzťahu k ruskej kultúre jednoznačne dominujú literárne asociácie, ktoré potvrdzuje nielen Ruský asociatívny slovník (Karaulov, 2002), ale aj používanie literárnych lingvokultúr v ruských médiách (Sipko, 2008). Aj v rámci literárnych lingvokultúrnych asociácií je možné zostaviť pomerne objektívny rebríček. V ruskej kultúre je na prvom mieste Puškin, čo môžeme potvrdiť dlhodobým sledovaním ruskej tlače, kde sa prakticky všetky udalosti opisovali a opisujú prostredníctvom jazykových puškinizmov. Je zrejmé, že ide o ojedinelý lingvokultúrny a sociálno-komunikačný fenomén, pre ktorý sa ťažko hľadá analógia v iných etnokultúrach.

3. Historické asociácie

V našom rebríčku etnokultúrnych asociácií sa na druhé miesto dostávajú historické lingvokultúry, v rámci ktorých možno tiež zostaviť pomerne objektívnu hierarchiu historických hodnôt. Celé obdobie národných dejín je totiž hodnotovo zakódované v konkrétnych jazykových jednotkách so zvýšenými etnokultúrnymi asociáciami. Povedzme pri hľadaní hodnôt v slovenskej histórii jedným z častých motívov je obraz troch Svätoplukových prútov, ktoré boli aktuálne po vzniku Slovenskej republiky prakticky vo všetkých sférach nášho postsocialistického obdobia: *Svätoplukove prúty aktuálne aj v Slovenskej potravinárskej komore* (NO.18.6.1994). V ruskom jazykovom prostredí sa to vzťahuje na tie obdobia ruských dejín, ktoré boli najzložitejšie – keď bola ohrozená národná a štátna suverenita Rusov a keď sa hľadala ruská cesta, pričom sa zdôrazňovala a stále sa zdôrazňuje ruská osobitosť a neopakovateľnosť. V tomto kontexte ruské hľadania pokračujú aj v postsovietskom období, pričom v centre porovnávacieho hodnoteného objektu je pravidelne Západ.

3.1. Na počiatku boli Variagovia? Už sám začiatok ruskej štátnosti vyvoláva dlhodobé spory medzi ruskými slaviofilmi a zapadníkmi. Oficiálna historiografia sa pridrižiava verzii, podľa ktorej ruskú štátnosť založili Variagovia – severní Germáni, ktorých pozvali na svoje územie zástupcovia Novgorodu, jedného z civilizačných centier východných Slovanov, známymi a dnes už kódovými a asociácie veľmi bohatými slovami: *Zemľa u nas bogata i obilna, da poriadka v nej net. Prichodite k nam kňaziť* (Zem máme bohatú a úrodnú, ale poriadku v nej niet. Príďte k nám vládnuť). Táto ruská lingvokultúra je uvedená v Nestorovej Povesti vremennych let a aj preto sa pokladá za východiskový fenomén pri založení ruskej štátnosti. Na uvedené pozvanie mali prísť do Severného Novgorodu spomínaní Variagovia a ich vodca Riurik sa stal prvým kniežaťom vznikajúcej Kyjevskej Rusi. Táto verzia vzniku Kyjevskej Rusi je podnes predmetom ostrých sporov, no faktom zostáva, že všetci ruskí panovníci až do nástupu Romanovovcov na ruský trón v roku 1612 sa v oficiálnej ruskej historiografii volajú *riurikoviči* (rurikovci). Podľa tejto verzie prvý štátny útvar východných Slovanov založili Germáni, z čoho sa odvodzuje tvrdenie o nižších schopnostiach Slovanov vo vzťahu k ich vlastnej štáttvornej činnosti. Pozoruhodné je, že v RAS pri konkrétnom stimule *poriadok* sa objavuje reakcia s nemeckým fenoménom. *PORIADOK: disciplína, armády, Nemecko...* No analogický stimul vyvoláva vo vzťahu k Nemcom a Nemecku aj veľmi negatívne reakcie, čo je evidentne spôsobené ruskou pamäťou o druhej svetovej vojne. *NEMECKO: krajina, Nemci, fašisti, Berlín, vojna, Hitler, nepriateľ...*

Ako všetky ideologizované témy, je aj vznik ruského štátu predmetom zásadných a neraz veľmi ostrých sporov. Po rozpade sovietskeho systému sa v Rusku, tak ako aj u nás, začal idealizovať Západ, čo zákonite vyvolalo negatívne reakcie v patriotických kruhoch, vyjadrené prostredníctvom asociácií s vyššie uvedenou myšlienkou z Nestorovej Povesti vremennych let, kde slovo *variag* je stále dlhodobým symbolom negatívnych vplyvov Západu na osudy Ruska a Slovanov vôbec: *Variagi nam ne nužny* (Varjagov nepotrebuje; LG.1995.17). No v zložitom období po Gorbačovovej perestrojke, keď starý socialistický systém padol a nový trhový a občiansky ešte nefungoval, bolo v Rusku mnoho tendencií a často protikladných snáh o utvorenie fungujúceho spoločenského zriadenia. Neustále konflikty v postsovietskom Rusku, vrátane ozbrojených, vyvolali okrem iného aj túžbu po nastolení naozajstného poriadku, ktorý môžu s trochou zveličenia zabezpečiť iba súčasní variagovia. V nasledujúcej ilustrácii sa odráža prozápadná orientácia niektorých kruhov v Rusku a preexponovaná kritika všetkého ruského: *Prijedem k variagam, avos dadut nam Riurika. Pust' prijedet.* (Pôjdeme k Variagom, snáď nám dajú Rurika. Nech príde; O.1991.18). V spomínaných rokoch sa variagovská, teda západná idea o ďalšom napredovaní Ruska vehementne propagovala v širokých vrstvách ruskej spoločnosti. Uvádžali sa historické príklady, podľa ktorých Rusko bolo úspešné najmä v obdobiach, keď preberalo výsledky západnej kultúry a civilizácie. V prozápadnom duchu publikovali svoje materiály mnohé ruské periodiká už za Gorbačova: *Ravnoapostolskij kňaz Vladimir zval l'udej iz Vizantiji, Piotr Velikij iz Jevropy. Značit, my dolžny učitsia u amerikancev* (Apoštolské knieža Vladimir pozýval ľudí z Byzancie, Peter Veľký z Európy. My by sme sa mali učiť od Američanov; MN.1991.31). V súčasnosti tieto prozápadné tendencie sa po skúsenostiach z posledných dvadsiatich rokov v Rusku v značnej miere vytratili, skôr začínajú prevažovať negatívne asociácie vo vzťahu k Západu, najmä k Američanom (*amerikosy*). Súvisí to zrejme s nesplnenými očakávaniami po rozpade sovietskeho systému, keď sa rozširovala zidealizovaná predstava o priateľskom spolunažívaní so Západom.

Vtedajšia prozápadná tendencia sa preniesla aj do ruského športu. Keď ruské futbalové kluby začali kupovať zahraničných hráčov, tiež boli označení tým istým slovom, hoci medzitým v Rusku vytvorili *KHL* (Kontinentálna hokejová liga) ako istú protiváhu kanadsko-americkej *NHL* a západnému športu vôbec: *Spasat' položenije, kak položeno na Rusi, prizvali variagov* (Zachraňovať situáciu, ako je zvykom na Rusi, pozvali Variagov; KP.25.10.2005). Východisková myšlienka Povesti vremennych let o Variagoch ako o zakladateľoch ruskej štátnosti prežíva v ruskom národnom povedomí aj v druhom tisícročí a nachádzame ju v *RAS* ako reakciu pri konkrétnom stimule. *POVEST': kniha, zaujímavá, román, o vojne, vremennych let, Puškin...* Reakcia *Puškin* je aj v tomto prípade v ruskom prostredí zákonitá (pozri vyššie), tak ako aj názov Povesti vremennych let. Potvrďuje to životnosť etnokultúrnych stereotypov, ktoré sa utvorili na základe oficiálne podporovaných textových zdrojov. A hoci sa téza o Variagoch ako zakladateľoch prvého ruského štátu stala predmetom odborných a spoločenských diskusií, v rámci ktorých sa jej reálny historický základ spochybňuje, je stále funkčná.

3.2. Poľuško, pole. Na začiatok si pozrieme niekoľko asocičných reakcií k ruskému slovu *pole*, ako sú zaznamenané v *RAS*. *POLE: zázrakov (čudes), široké, ruské, prejsť, čisté, žito, pšenica, boja, bezhraničné, zelené, Kulikovo, život, futbal, bitky, boj, kolchozné, Ruska, Rusko, skosené...* Keďže reakcií je podstatne viac, v krátkom komentári sa pozornosť žiada sústrediť na tie, ktoré sú vyvolané ruskými kultúrno-historickými súvislosťami. Z vyššie uvedených a zvýraznených reakcií je zjavné, že popri prirodzených báзовých reakciách s jednoznačným prírodno-poľnohospodárskym prostredím, vzbudzujú pozornosť tie, ktoré sú mimo tohto tematického rámca. Dotýka sa to predovšetkým tých slovných reakcií, ktoré pole stotožňujú s Ruskom a s bo-

jom. V ruskej histórii sú priam posvätné mnohé miesta, kde sa odohrali veľké vojenské bitky, na ktorých sú monumentálne pamätníky a ktoré podnes pripomínajú mnohé osudové udalosti v ruských dejinách. Zostavy ruských vojakov vychádzali na *pole sraženija* (bojové pole), kde sa v krvavých bitkách neraz rozhodovalo o ďalšom vývoji Ruska. Takými boli *poľa boja* (bojové polia) najmä na juhu Ruska, na ktorých bojovali ešte starí Rusi s Chazarmi, Polovcami, Pečenehmi, Tatármi a Mongolmi. Po páde Kyjeva v roku 1240 sa Kyjevská Rus rozpadla a Rusi sa dostali pod nadvládu Mongolov až do roku 1480. Za 240-ročné obdobie mongolskej okupácie prebehli mnohé legendami poznamenané udalosti. Zrejme najväčšou z nich bola bitka na Kulikovom poli v roku 1380. Pod vedením moskovského kniežaťa Dmitrija Donského sa ruské vojská stretli s tatársko-mongolským vojskom, ktorému velil chán Mamaj. Ešte pred začiatkom bitky sa odohral osobný súboj s kopijami a na koňoch medzi ruským vojakom A. Peresvetom a mongolským bojovníkom Čelubejom. V osobnej zrážke obidvaja zahynuli. V nasledujúcej bitke padli desaťtisíce vojakov na obidvoch stranách, ale konečne víťazstvo bolo na strane Rusov. Podnes sa táto udalosť pripomína ako jedno z najlegendárnejších víťazstiev v celej ruskej histórii. Dokonca slovné spojenie *kulikovská bitka* vyvolalo asociáciu na nepremyslený legislatívny postup Štátnej dumy: *Jesli by mongol'skij parlament priznal nezakonnymi rezul'taty kulikovskoj bitvy* (Ako keby mongolský parlament vyhlásil za nezákonné výsledky kulikovskej bitky; LG.1996.12). Veľký historický aj duchovný odkaz kulikovskej bitky, z ktorého Rusi čerpali veľkú silu, sa asociuje s víťazstvom v druhej svetovej vojne. Nižšie uvedený príklad má svoju mimoriadnu dokumentačnú hodnotu: *Pobeda 1945 goda rodilas na Kulikovom pole* (Víťazstvo roku 1945 sa rodilo na Kulikovom poli; NS.2006.2).

K podobným bojovým tradíciám patrí aj víťazstvo Alexandra Nevského v roku 1242 nad nemeckými rytiermi na ľade Ladožského jazera. Podľa doteraz žijúcej tradície predniesol Alexander Nevský po bitke vetu: *Kto s mečom k nam prid'ot, ot meča i pogibnet* (Kto k nám s mečom príde, od meča aj zahynie). Táto legendárna historická udalosť sa aktualizuje pri komentovaní rozporuplných vzťahov so súčasnými nepriateľmi Ruska. Aj neúplná podoba výroku A. Nevského zvýrazňuje jeho silnú lingvokultúrnu pozíciu v Rusku: *Kto k nam s mečom prid'ot...* (Kto k nám s mečom príde...; MK.5.1.1994). Pesimistické nálady po rozpade sovietskeho systému a v prostredí sociálnej a politickej neistoty, ktorá ovládla značnú časť ruskej spoločnosti, sa výrok A. Nevského stal jazykovo-asociačným zdrojom parodizovania postsovietskych realít. V origináli sa v jazykovej hre využíva zvuková podobnosť ruských slov *meč* a *mečta* (túžba): *Kto s mečtoj k nam prid'ot, ot mečty i pogibnet* (Kto s túžbou k nám príde, od túžby aj zahynie; LG.1999.46); *Kto na nas s dobrom pojd'ot, ot dobra i pogibnet* (Kto na nás s dobrom pôjde, od dobra aj zahynie; LG.1996.49).

Uvedené skutočnosti, ktoré súvisia s Alexandrom Nevským, sa v *RAS* prezentujú v zodpovedajúcich asociáciách. *ALEXANDER: Nevskij, Makedonskij, Puškin, Solženicyn, Alexander I...; MEČ: ostrý, štít, hlava, rytier, Damoklov, Alexander Nevskij, Ilja Muromec.*

3.3. Moskva – tretí Rím? Ďalšou výraznou ruskou historickou lingvokultúrnou je nesporne myšlienka *Moskva – tretij Rim, četviortomu ne byti* (Moskva je tretí Rím, štvrtý už nebude), ktorú v 16. storočí vyslovil mních F. Pskovskij v liste cárovi Ivanovi III. Táto idea súvisela s jednotlivými etapami kresťanstva. Keď v roku 476 zanikol antický Rím, jeho tradície prevzal druhý Rím – Konštantínopol. Po jeho obsadení Turkami v roku 1453 zanikol aj druhý Rím a naozajstným nositeľom kresťanských hodnôt zostala Moskva ako tretí Rím. V *RAS* uvedenú historickú lingvokultúrnu nachádzame ako reakciu pri stimule *RÍM: mesto, antický, Taliansko, tretí, husi, cesta, padol, hlavné mesto, Vatikán, koloseum, legionári, pápež...* Práve reakcia *tretí* je evidentne prepojená s ideou ruského mesianizmu, ktorá sa v Rusku opakuje pravidelne za posledných

takmer 500 rokov a je aktuálna najmä v patriotických kruhoch aj v postsovietskom období: „...**Četviortomu ne byti**“ (Štvrtý už nebude; NS.1999.12). Práve táto idea je zdrojom mnohých úvah o súčasnom Rusku, v konkrétnom prípade najmä o nových javoch, akými sú rozličné formy podnikania a špekulácií: **Moskvu – Tretij Rim, vopreki našej vole, choťat prevratiť v Vavilon meňal** (Moskvu – tretí Rím chcú proti našej vôli zmeniť na kšeftársky Babylon; NS.2005.11). V liberálnych kruhoch sa táto idea prijíma úplne inak, skôr je tu snaha utvoriť spoločnosť bez vypätých nacionálnych myšlienok a snaha nepridržiavať sa starých veľmocenských koncepcií, ktorými sa Rusko vo svojich dejinách prezentovalo. Dôležitejšie ako mesianistické idey sú občianske a ľudské hodnoty: **Ot Tretjevo Rima k graždanskoj naciji – preodolet' imperskoje myšlenije** (Od tretieho Ríma k občianskej spoločnosti – prekonať imperiálne myslenie; NG.14.2.2006). V reakciách na stimul *Rím* je aj slovná reakcia *husi*, ktorá súvisí s historickou legendou o tom, ako sa obrancovia antického Ríma ubránili proti keltským dobyvateľom. Vo svojich rukách držali už iba Kapitól a po vyčerpávajúcích bojoch zaspali. Keď sa začal útok nepriateľov, prebudili ich husi, ktoré sú veľmi zaujímavou asociačne prepojené s ruskou ideou a s mierovými iniciatívami generála Lebeďa, vďaka ktorým sa podarilo ukončiť niektoré postsovietske vojnové konflikty:

<i>Voskresajet iz pyli</i>	<i>Vstáva zo zabudnutia</i>
<i>Byl' sedych tysjačeletij,</i>	<i>Legenda tisícročná,</i>
<i>Gusi Pervyj Rim spasli,</i>	<i>Husi prvý Rím zachránili,</i>
<i>Lebedi spasajut Tretij.</i>	<i>Labute zachraňujú tretí.</i>

(LG.1997.5)

4. Záver

Ilustrovaná lingvokulturologická metóda poskytuje značné možnosti pri objektivizácii našich poznatkov o konkrétnej etnokultúre. Ako ukazujú príklady z Ruského asociatívneho slovníka, možno získať veľmi cenný materiál s veľkou mierou presvedčivých údajov, v našom prípade o mnohých stránkach života v Rusku. Osobitne sú cenné tie výsledky asociačných testov, ktoré sa výrazne odlišujú od analogických asociácií v inom etnokultúrnom prostredí. Výhodou asociačných testov sú spontánne reakcie na konkrétne slovné stimuly, keďže v pamäti človeka a v jeho jazykovom povedomí sú jednoznačne najreprezentatívnejšie. Vysokú výpovednú hodnotu potvrdili aj naše vlastné asociačné výskumy medzi vybranými študentmi slovenských vysokých škôl. Žiaľ, na Slovensku nemáme podobné filologické dielo, akým je *Ruský asociatívny slovník*.

Naše skúsenosti potvrdzujú, že experimentálne asociácie sa dajú vhodne konfrontovať s aktuálnymi textami zo súčasných masmédií. V jazykovom vedomí reprezentačnej vzorky nositeľov jazyka a v aktuálnych publicistických textoch sa utvára istá hierarchia etnokultúrnych hodnôt, akou je napríklad v Rusku osobnosť Puškina. Hľadanie, spoznávanie, hierarchické usporiadanie a zodpovedajúce prijímanie hodnôt v podobe lingvokultúrnej utvára veľmi dobré východiská pre pozitívnu medzikultúrnu komunikáciu i pre zvyšovanie kvality prekladu textov so zvýšenou etnokultúrnou konotáciou.

Skratky:

AiF – Argumenty i fakty,
KP – Komsomoľskaja pravda,
LG – Literaturnaja gazeta,
MK – Moskovskij komsomolec,
MN – Moskovskije novosti,

NM – Novyj mir,
NO – Národná obroda,
NS – Naš sovremennik,
O – Ogoňok,
VM – Večerňaja Moskva

Literatúra:

- ALEKSANDROV, A.: Puť k zviozdam. Iz istoriji sovetskoj kosmonavtiki. Moskva : Veče 2011, s. 384.
- DOLNÍK, J.: Jazyk–Človek–Kultúra. Bratislava : Kalligram 2010, s. 221.
- GUMIOV, L. N.: Etnosfera: Istorija ľudej i istorija prirody. Moskva : Ekopros 1993, s. 375.
- KARAULOV, J. N. a kol.: Russkij asociativnyj slovar. V 2 tomach. Moskva : OOO Izdatel'stvo Astrel' 2002. 1., s. 884, 2., s. 992.
- PONTING, C.: Churchill. Brno : CENTA 1997, s. 810.
- SIPKO, J.: Teksty s povyšenoj etnokulturnoj konnotacijej – Texty so zvýšenoj etnokulturnou konotáciou. Prešov : FF PU 2002, s. 259.
- SIPKO, J.: V poiskach istinnovo smysla – Hľadanie ozajstného zmyslu. Prešov : FF PU 2002, s. 445.
- SOLOVEJČIK, S.: Pedagogika dľa vseh. Moskva : Detskaja literatura 1987, s. 304.
- STEPANOV, J. S.: Konstanty: Slovar russkoj kul'tury. Moskva : Akademičeskij projekt 2004, s. 992.
- VOROBJOV, V. V.: Lingvokul'turologija. Teorija i metody. Moskva : Russkij jazyk 1997, s. 265.

Association tests as a Linguo-Cultural cognitive Source

Jozef Sipko

In the article the author concentrates on associations as an important cognitive source used to examine specific ethno-cultures. The main object of his research consists of mainly Russian mass media in the last two decades. It is the era marked by an intensive search for spiritual values. As it is shown in the work, it is possible to create a certain hierarchy of the above mentioned values forming a stable part of Russian culture. Associations function as a really important phenomenon of research. Methodological basis for associative research has been created and defined by a the team of Prof. Karaulov and is applicable even in our – Slovak or other Slavonic cultures.

ROZHLADY

SVORAD ZAVARSKÝ*

Voces locutionesque Latinitatis Slovaciae e litterarum monumentis excerptae II
(Príspevok k mapovaniu slovnej zásoby latinskej literatúry slovenskej proveniencie)

ZAVARSKÝ, S.: *Voces locutionesque Latinitatis Slovaciae e litterarum monumentis excerptae II*. A Contribution to Compiling a Lexicon of the Latin literature of Slovak provenance. *Slavica Slovaca*. 47, 2012, No. 1, pp. 63-71 (Bratislava).

This contribution is a sequel to the first part of the Latin lexical excerpts published by the author in *Slavica Slovaca*, 46, 2011, No. 1, pp. 40-50. The present lexemes are taken from Martinus Szent-Ivány, *Dissertatio haeresiologico-polemica*, Tyrnaviae 1701. Non-classical vocabulary (not included in Oxford Latin Dictionary) is registered and considered within the context of the post-classical, medieval and Neo-Latin lexicon. Special attention is paid to how Neo-Latin lexicographers (O. Borrichius, J. Noltenius, A. F. Kirsch a. o.) presented the respective lexemes in their dictionaries.

Slovak Latinity, Lexicon, Neo-Latin, Martin Sentiváni (1633–1705)

V tomto príspevku pokračujeme v zaznamenávaní slovnej zásoby našej domácej latinskej literatúry. Prvá časť série sa nachádza v prvom čísle minuloročného vydania tohto časopisu (*Slavica Slovaca*, 46, 2011, 1, s. 40-50). Tam čitateľ nájde aj informácie o spôsobe spracovania jednotlivých hesiel ako aj vysvetlenie použitých značiek a skratiek.

Okrem skratiek uvedených v prvej časti série tu používame nasledovné:

Bernolák	Anotnius Bernolák: <i>Repertorium Lexici Slavici-Bohemico-Latino-Germanico-Ungarici</i> . Budae 1827.
Borrichius	Olaus Borrichius: <i>Cogitationes de variis linguae Latinae aetatibus</i> . Hafniae 1675.
Borr. Anal.	Olaus Borrichius: <i>Analecta ad cogitationes de lingua latina</i> . Hafniae 1682.
Calepinus	Ambrosius Calepinus: <i>Dictionarium Latinae linguae</i> . Basileae 1540.
Fabri	Titi Lucretii Cari <i>De rerum natura libri dex. Quibus additae sunt conjecturae et emendationes</i> Tan. Fabri cum notulis perpetuis. Cantabrigiae 1675.
Gemma	Giovanni Tortelli: <i>Gemma gemmarum</i> . [S.l.] Coellen : Bungart, 1501; [Electronic ed.] Trier : Stadtbibliothek, 2011.
Hoven	René Hoven: <i>Lexique de la Prose Latine de la Renaissance</i> . Leiden: E. J. Brill 1994.
Nebrija	Aelius Antonius Nebrissensis: <i>Dictionarium Latinohispanicum et vice versa Hispanicolatinum</i> . Antverpiae 1560.
NLW	Johann Ramming: <i>Neulateinische Wortliste. Ein Wörterbuch des Lateinischen von Petrarca bis 1700</i> . URL: http://neulatein.de (25. 5. 2012)
Valla	Laurentius Valla: <i>Elegantiarum Latinae linguae libri sex</i> .
Zama	Josephus Zama Mellinius: <i>Lexicon quo veterum theologorum locutiones explicantur</i> . Coloniae 1855.

* Mgr. Svorad Zavorský, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

Odkazy na antickú a stredovekú literatúru v heslách:

Amb. Ambrosius Mediolanensis, 4. stor.; **Ammian.** Ammianus Marcellinus, 4. stor.; **Aus.** Decimus Magnus Ausonius, 4. stor.; **Corn. Nep.** Cornelius Nepos, 1. stor. pr. Kr.; **Liv.** Titus Livius Patavinus, 59 pr. Kr.-17 po Kr.; **Pelb.** Pelbartus Ladislaus de Temeswar, 1430-1504; **Ps.-Aug.** Pseudo-Augustinus; **Tur.** Johannes de Thurocz (Ján z Turca), 15. stor.; **Var.** Marcus Terentius Varro, 1. stor. pr. Kr.; **Ven. Fort.** Venantius Honorius Clementianus Fortunatus, 6. stor.

Excerpty pochádzajú z práce:

Martin Sentiváni, *Dissertatio haeresiologico-polemica. De haeresiarchis, haeresibus, et erroneis in fide dogmatibus, hoc saeculo nostro, decimo septimo a nativitate Christi, hoc est ab anno 1600. usque ad 1700. noviter exortis et suscitatis, aut resuscitatis*. Tyrnaviae **1701**.

ad mentem alcis esse byť v súlade s niečím názorom – *quæ est magis ad mentem Authorum earum sectarum* [DHP 53-54]

ad minimum prinajmenšom – **a)** *Calvinistæ verò ab initio hunc errorem impugnabant, & universaliter admittebant infantes adminimum fidelium baptizandos esse* [DHP 121] **b)** *Ergo neque (subsequentibus) Quinque sæculis ad minimùm) defecit Ecclesia* [DHP 277/278]

ad partem vocare alqm zavolať si koho nabok (kvôli súkromiu) – *Sed Prædicans antequam domo exiret Matrem puellæ vocavit ad partem, eique secretò suggessit, ut...* [DHP 186]

ad summum nanajvyš – *Hinc necesse est, aut omnes has Sectas falsas, & erroneas esse aut ad summum unam ex ijs veram.* [DHP 287]

advoco, are (sanctos) vzývať, invocare – *Sanctos esse colendos, & advocandos* [DHP 224]

Aethiopes dici albos vyhlasovať čierne za biele (dosl. tvrdiť, že afričania sú belosi) – *Lutherani... se autem simpliciter dicunt esse Catholicos... Quod tamen nomen tam parùm eis convenit, quàm Aethiopes dici albos, tum ratione communis acceptionis, tum præscriptionis, tum significationis* [DHP 228]

aliunde inak, ostatne, alias – **a)** *Itaque concedebant unum idemque corpus, non posse simul & semel esse in diversis locis... si aliunde non ubique esset, negabant verò id fieri non posse si aliunde sit ubique.* [DHP 110] **b)** *...petimus à vobis probari ex Scripto verbo DEI... has propositiones... DEUS est Unus in essentia, & Trinus in Personis. Cùm aliunde, nos, & vos pro primo principio fidei nostræ habeamus: Quòd nihil credere debeamus, nisi quod sit in scripto DEI verbo clarè, & formaliter expressum.* [DHP 280] / OLD ~ „odinakiaľ, z iného, z inej príčiny“

amor proprius sebaláska, amor sui, philautia – *Tædium rerum spiritualium bonum est, quia eo purgatur amor proprius* [DHP 245] / (Slovné spojenie sa vyskytuje v inom význame u Lucretia, De rerum natura, IV. 1141: *Atque in amore mala haec proprio summeque secundo / inveniuntur*. Vysvetlenie: *Amor proprius* est, cum quis a muliercula ita amatur, ut omnes alios illa abs se segregat. Fabri, s. 494.)

annuatim adv. každoročne – *prædicans eúmque admonuit, ut sibi annuatim consuetas præstaret Decimas* [DHP 124/125] / Kirsch † / Krebs nesk. / Wagner ~ quot annis, in annos singulos / Calepinus / Valla 6, 60 / Bartal / (L. Valla hodnotil adv. *annuatim* ako klas. na základe čítania Plin., Naturalis historia, kn. 12: *Herodoto teste, qui tradit singula milia talentum annuatim turis pensitasse Arabes regibus Persarum*. Avšak už v 16. stor. namiesto *annuatim* čítali *annua*.)

antilogia, ae f protirečenie, antilógia – *In Scripturis igitur Sacris nulla reperitur contradictio, licèt reperiantur apparentes antilogiæ.* [DHP 228] / Gemma ~ contradictio / Kirsch ~ Widersprechung (protirečenie)

asceta, ae m asketický teológ, tvorca asketickej literatúry – *Alphonsus Rodriquez* (!) *nominatissimus Asceta* [DHP 259] Kirsch ~ *ein Mönch; jeder, der eine strenge Lebensart führt* (mních; každý kto vedie prísny spôsob života) / Bartal ~ *scriptor rerum asceticarum*. (Napriek tomu, že slovo muselo byť v tomto význame bežné, dobová lexikografia ho zaznamenáva iba vo význame mních žijúci asketickým spôsobom života.)

atheismus, i m ateizmus – *pro certo habendum, eas* (i. e. *Sectas*) *semper adhuc magis & magis multiplicandas & subdividendas, ac diminuendas, donec tandem, vel ad Catholicæ veritatis unitatem redeant, vel planè in Atheismum abeant*. [DHP 286] / OLD: *Atheus, Atheos* / Kirsch * / (V ďalších dostupných slovníkoch sa lexéma nenachádza. Figuruje v titule knihy A. Possevina *De sectariorum nostri temporis Atheismis liber*, Vilnae 1586. Slovo pochádza pravdepodobne zo 16. stor., v tom čase sa používa aj v angl. a vo fr.)

catalogus, i m katalóg, zoznam – *notabilia tantum... hîc excerpendo, & in certos Catalogos redigendo* [DHP 292] / Lewis-Short [Hier., Macr., Aus.]

chronologicus, a, um historický, chronologický – *cogitabam addere pro majori rei elucidatione Synopsim Chronologicam Rerum Ecclesiasticarum* [DHP 292] / Krebs – nl. / Bartal ~ *ad temporum ordinem compositus* <1821>

chimericus, a, um neskutočný, klamlivý, chimerický – *Qualis igitur est hæc Unio, Græco-Calvinistica? Certò non nisi nominalis, & in re, toto Cælo inter se discrepans, adeoque planè chimerica*. [DHP 220] / OLD: *Chimaereus* ~ „patriaci Chimère“ / CorTh (Guillelmus Peraldus, *De eruditione principum* I, 11) / Hoven / Kirsch: *chimaericus* ~ ungeheuer, abscheulich (prišerný, odporný)

colonellus, i m plukovník – *accidit autem ut eadem die, tam officialis ille, quàm prædicans à suo Colonello fuerint invitati ad prandium* [DHP 185] / Wagner ~ *tribunus* / Du Cange / Nolte ~ *ein Colonell, oder Oberster (plukovník); vocabulum novum a Gallis arcessitum*

compilo, are (librum) zostaviť knihu – *Hi igitur multum inter se disceptantes, compilârunt librum Librum, cui nomen concordiæ dederunt*. [DHP 55] / (Klas. má hanlivý význam vyhotoviť plagiát; spojenie *librum compilare* je v nl. literatúre bežné.)

conformis, is, e s dat. súhlasný, zhodujúci sa s čím – *Nihil pensi habentes, an media quæ adhibent... sint justa, vel injusta, doctrinæ Christianæ consona, vel dissona, dictamini conscientiæ conformia, vel difformia*. [DHP 260] / Kirsch [Sen.] / Lewis-Short [Sid., Vulg.] – nesk. / Masey – neklasické, ale vyskytuje sa aj u najlepších novolatinských autorov / Bartal [Pázmaň, Sid. Ep. 4, 12]

conscientiosus, a, um poctivý, svedomitý – *nos existimabamus hunc virum, & Patronum nostrum, esse virum integerrimum, & valde conscientiosum, at ille hodie talia peccata mihi confessus est...* [DHP 186] / Kirsch ~ *gewissenhaft* † / Du Cange ~ *religiosus; qui omnes actus suos ad recti et æqui normam exigit* <pol. 15. stor.> / NLW / (Slov. *svedom-itý* a nem. *gewissen-haft* je utvorené rovnako ako lat. *conscienti-osus*.)

consigno, are udeliť, odovzdať, *assigno* – *patet manifestè, Petro, & ejus Successoribus... consignatas esse Claves* [DHP 236] / Du Cange: *consignare* 2 ~ *concedere* (*Gesta Aigilberti*), *tradere* / Bartal <1420>

creabilis, is, e stvoriteľný (výraz scholastickej teológie) – → *labilis* / CorTh (U Tomáša Akvinského ho je použité adj. *creabilis a increabilis*, keď sa cituje z homílie Jána Zlatoústeho k textu Jn 1, 18.)

de essentia alcis rei esse patriť k podstate čoho – *Quòd porro perpetuitas sit de essentia contractûs matrimonialis, id probatur ex illis verbis...* [DHP 106] / CorTh

demeritum, i n skutok, ktorý zasluhuje trest; opak zásluhy – **a)** *...reprobare ad æternam damnationem, sinè ulla prævisione... demeritorum...* [DHP 197] **b)** *Deus siquidem nullum præ-*

ordinat ante prævisa illius demerita ad æternam damnationem. [DHP 248] / CorTh / DuC ~ peccatum, culpa, Gallis *Demerite* (ako prameň sa uvádza aj Magister Rogerius, *De destructione Hungariæ*, cap. 10) / Bartal [Pelb.]

de novo znova, opäť, *denuo* – **a)** *jam ad enumerationem... Hæresum... hoc sæculo Christi Decimo Septimo de novo suscitatarum, & resuscitatarum, veniamus* [DHP 67] **b)** *postmodum fidem Catholicam amplecteretur, velletque de novo cum altera vel tertia persona Catholicum matrimonium inire* [DHP 105] **c)** *Cæremonias abolere, quæ tantum de novo emerсерunt* [DHP 142] / OLD: a novo (novus 7c) / Nolte, Index syntacticus: *de novo incipere barbarum*

designationes, um f plány (zámer, predstava) – *totos se tradiderunt explendis animi affectibus, ut non legi DEI... sed suis concupiscentijs, & designationibus obsequerentur.* [DHP 262] / OLD: designatio ~ „vymedzenie, náčrt, usporiadanie“ / Kirsch (zdá sa, že lexému neregistruje v tomto význame)

dictamen, inis n (vnútorný) hlas – *Omnes has Sectas... non aliunde ortum habere, quàm quòd unusquisque velit Scripturam Sacram pro suo libitu & arbitrio, juxta dictamen privati sui Spiritus interpretari.* [DHP 286] / Lewis-Short – nesk. / Kirsch † ~ *dictum*, Wort, Rede (slovo, reč) / Krebs – nl. za *dictum, praescriptum, praeceptum*

difformis, is, e s dat. nesúhlasný, nezhodujúci sa s čím – → *conformis* / Bartal [Pázmaň] / NLW <1518>

diocesanus, i m príslušník diecézy – *Prælati, qui suorum Diæcesanorum, Parochi, qui suorum Parochianorum... conversionem ad fidem Catholicam in postremis habent.* [DHP 254/255] / Du Cange ~ proprius dioecesis episcopus (diecézny biskup) <14. stor.> / Kirsch ~ ordentlicher Bischof (riadny biskup) / (Dostupné slovníky lexému registrujú len vo význame *diecézny biskup.*)

dispensare cum aliquo udeliť komu dišpenz, povoliť – *Quòd Pontifex dispensaverit cum Sacerdotibus, ut liberè, & sinè peccato possint fornicari, & adulterari.* [DHP 211] / CorTh / Nolte: dispensare ~ legibus solvere / Kirsch † / CroALa

dispositio, onis f predpoklad, uspošobenie, dispozícia – **a)** *hæresis... prima dispositio, & via, ad æternam damnationem* [DHP 8] **b)** *vita bona est proxima dispositio, ad eandem* (i. e. fidem catholicam) *cognoscendam, & amplectendam* [DHP 201] / OLD ~ „priestorové usporiadanie; usporiadanie slov, argumentov; rozvrh času, aktivít“ / CorTh / Kirsch (registruje len odlišné významy) / Du Cange (registruje len odlišné významy)

doctoratus, us m doktorát – *Ratione verò accepti Doctoratûs Theologiæ... potuit quidem docere, sed non aliam doctrinam, quàm Catholicam* [DHP 232] / Wagner ~ doctoris gradus, dignitas, munus / Gemma / Nolte *vocabulum nove confictum* / NLW: doctoratus 2 <1451>

dogmatizo, are učiť, predkladať čo ako náuku – *Dogma verò falsum, est omnis enunciatio, seu propositio falsa, sive quis eam dogmatizet, sive mente tantum retineat.* [DHP 4] / Lewis-Short [Aug. Ep. 175, 6] / CorTh / Kirsch ~ lehren (učiť)

dubium, i n pochybnosť – **a)** *motum fuit dubium ab aliquibus, de Continentia Diaconorum* [DHP 64] **b)** *Berengarius movit novum dubium, de reali præsentia Corporis Christi* [DHP 65] / CorTh / Du Cange ~ timor, metus, periculum / Kirsch ~ der Zweifel (pochybnosť) / (Klas. iba adj. *dubius*; subst. *dubium* vzniklo azda substantivizáciou adjektíva *dubius* v spojeniach *non est dubium quin, non est dubium quod, non est dubium* + AcI.)

elucidatio, onis f vysvetlenie – *cogitabam addere pro majori rei elucidatione Synopsim Chronologicam* [DHP 292] / CorTh / Kirsch: *elucidare* ~ klar werden (vyjasnievať sa) / Nolte: *elucidare* [Vulg.: Eccles 24, 31] / Bartal ~ illustratio, explicatio / (Krebs uvádza *elucidare* iba 1 výskyt v Itale.)

evangelizo, are hlásať (evanjelium) – *Quid autem Evangelizaverit S. Joannes Evangelista, constare illis poterit, ex ejusdem Evangelio, Epistolis, ac Apocalypsi.* [DHP 159] / Lewis-Short [Vulg.]

extasis, is f extáza, vytrženie – *virtutum... simulator maximus, ità ut foris Angelo similis, & extases spirare videretur* [DHP 243] / Lewis-Short ~ „des, úžas“ [Vulg.] / Kirsch: exstasis ~ Verzückung (vytrženie) / Schönberger [Tert.]

formalitas, atis f formalita (vonkajšia náležitosť) – *Quòd cùm tota Religio... consistat in interiori cum DEO communione, omnes aliæ devotiones... tanquam stultæ, & superstitiosæ formalitates, sint rejiciendæ.* [DHP 169] / CorTh – Schütz (len vo filozofickom význame) / Kirsch † / (Slovo prešlo z jazyka scholastickej filozofie do bežného používania vo význame, ktorý sa zhoduje s dnešným výrazom *formalita*.)

fornicor, ari – smilniť, chodiť za prostitútkami → *dispensare cum aliquo* / Lewis-Short [Tert., Vulg.] / Kirsch ~ huren, Hurerey treiben †

forum → *vocationis aut fori alcis non esse*

generalitas, atis f všeobecnosť – *hæc doctrina propter suam Generalitatem, non tollit Religionum inter se diversitatem* [DHP 92] / CorTh / Kirsch † / Nolte: *minus Latinum, universitas* / Bartal / Du Cange ~ universitas, communitas (de fratrum generalitate) <1019>

gehennalis, is, e pekelný – *Lutherani prioris sæculi tenebant Animam Christi... descendisse... ad locum Damnatorum, & ibidem cruciatus Gehennales fuisse perpeßum.* [DHP 216] / Lewis-Short [Cassiod.] / CorTh / Kirsch †

haeresiarcha, ae m autor heretického učenia, zakladateľ sekty – *Dissertatio Hæresiologico-Polemica de Haeresiarichis* [DHP tit.] / Lewis-Short [Sidon., Aug.]

haeresiologicus, a, um hereziologický (zaoberajúci sa herézami) – *Dissertatio Hæresiologico-Polemica* [DHP tit.] / (R. 1556 vydal Johannes Herold knihu s názvom *Haeresiologia*.)

hic et nunc momentálne, v danej situácii (dosl. tu a teraz) – (Novi Politici) *accommodant se illi Religioni, quæ sibi hic & nunc ad consequendum finem à se intentum magis inservire, & prodesse videtur.* [DHP 253] / CorTh

idea, ae f koncept, plán – *Ponamus... artifices... inter se statuere: velle se... Basilicam erigere, sed hi postmodum... non sequantur unam eandemque ideam ab ædili delineatam...* / OLD ~ „idea, večný prototyp“ (koncept platónskej filozofie) / Du Cange ~ *imago* <11.-12. stor.> / C. Schott, *Magia universalis naturae et artis, Prima pars, Herbipoli 1657, Prooemium: Speravi diu, sed frustra, lucem ut videret Magia Naturalis suprà citati P. Athanasii Kircheri è Societate nostra, quam multos ante annos in Arte Magna Lucis & Umbræ promisit... Cui cùm spem meam ac desiderium aperuissem, negavit otium sibi suppetere... Deprompsit tamen confestim ideam operis à se quondam concepti ruditer delineatam, voluitque me curam eius Operis... suscipere...*

identitas, tis f totožnosť – **a)** *Verùm Christum ibi loqui de reali indentitate, clarè patet ex ejusdem Christi subsequentibus verbis. Pater in me est, & ego in Patre.* [DHP 130] **b)** *Circulus verò cui Tria Jod includebantur, ipsam divinæ essentiae denotabat Identitatem.* [DHP 193] / CorTh / Kirsch † / Bartal <13. stor.>

idioma originale východiskový jazyk (pri preklade) – *Quæri & dubitari posset... In quo idiomate verbum DEI scriptum debeat esse unica regula fidei, an scilicet in originali, vel etiam translato?* [DHP 49-50] Por. *idioma VLLS I, Slavica Slovaca* 46, 1, 2011.

idioma translatum cieľový jazyk (pri preklade) – → *idioma originale*

immediate adv. bezprostredne – **a)** *DEUM in hominibus omnia immediatè agere, tum interna, tum externa* [DHP 99] **b)** *ex illis verbis Christi, quæ immediatè subsequuntur* [DHP 131] / CorTh / (Hoci Krebs uvádza adj. *immediatus* ako nl., adj. aj adv. sa vyskytuje už v CorTh.)

immediatus adj. bezprostredný – *Negant esse Ministerium fidei, & Evangelij, nisi quis possit demonstrare se æquè immediatam vocationem, ac Apostolos habere.* [DHP 154] / CorTh

indigito, are (se) nazývať (sa), označiť (sa) – *Nec deerant, qui se indigitarent Apostolicos.* [DHP 15] / OLD, Lewis-Short ~ „vzývať (božstvo)“ [Macr., Var.] / Kirsch: indigito 2 ~ mit dem Finger deuten, anzeigen (Digito demonstrare) † / Borrichius *virī eruditi usurpant pro nominare, et quasi digito commonstrare* / Calepinus *quasi indicito: ab indico, vel a digitis deducitur: & significat uoco, nomino, & quasi per nomen ostendo* [Macr.] / Nebrija ~ Lllamar y mostrar (nazývať a ukazovať) [Macr.] / (Na základe nesprávnej interpretácie Macr., Saturnalia 1, 17 sa sloveso *indigitare* používalo v nenáležitom význame v domnení, že ide o klasický význam.)

informatio, onis f poučenie – *Lutherus Tom. 7. Fol. 7. p. 1. In Informatione ad aliquot Articulos* [DHP 224] / OLD ~ „predstava, idea“ (*informare* u Cic len v spojení *informare ad humanitatem*) / Kirsch ~ die Lehre, Unterweisung; der Bericht, die Kundschaft, Erkundigung (náuka, poučenie, správa) / Bernolák ~ Správa

in rigore v striktnom zmysle – **a)** *Quæ verò incommoda, nemo non videt. Nam primò... Hæc inquam sequerentur in rigore.* [DHP 105] **b)** *Hi verò præsumunt temerè & obstinatè easdem (i. e. propositiones) in rigore acceptas propugnare, & defendere.* [DHP 162] / CorTh (2 výskyty)

instans, ntis n chvíľa, moment – *in ipso instanti conceptionis* [DHP 111] / CorTh / Du Cange ~ momentum, temporis punctum

jure merito právom, oprávnene, zaslúžene – *Qui ob id jure meritò graviter offensus Prædicanti, volebat eidem intentare litem* [DHP 186] / Krebs – nl. (klas. len merito ac jure, jure meritoque)

labilis, is, e náchylný k pádu – *Alij dicebant hominem fuisse consideratum à DEO in prædestinatione, ut creabilem, labilem, & hi dicti sunt supralapsarij, eo quòd supra lapsum ascendebant.* [DHP 182] / OLD ~ hladko plynúci (o metre v poézii) / Lewis-Short – poklasické [Ammian., Arnob.] / Kirsch † [Arnob.] / Krebs – nesk.

legitimatio, nis f udelenie legitímnosti – *Nisì jam in Hungaria, & Transylvania talia Matrimonio communi opinione quòd ad legitimationem prolium, Regisque, ac Regni tantum conniventia, pro legitimis haberentur, & tolerarentur.* [DHP 105] / Kirsch † ~ Ehrlichmachung der unehrliehen Kinder (legitimizácia nemanželských detí) / Wagner: legitimare ~ natalium dedecus aut notam delere / Bartal

luce meridiana clarius nad slnko jasnejšie – *Quod quidem, hoc tempore etiam ità se habere luce meridianà clarius est.* [DHP 35-36] / Krebs – nl. (klas. len luce clarius)

maxima, ae f základné pravidlo, maxima, principium – *Atque sic unusquisque ex illis maximis Lutheri poterit sibi pro libitu, quale vult, dogma fidei effingere.* [DHP 33] / Kirsch † ~ die vornehmste Regel, Grundlehre, Grudsatz / Du Cange <15.-16. stor.>

massa redemptionis vykúpený ľud – *dicebant prædestinationem factam fuisse ex Massa Redemptionis* [DHP 182] / CorTh: massa perditionis, massa perditorum / Giovanni Bucellenni, *Asceticae considerationes*, 1669, s. 87: *Nonne hujus pastoris amor est in omnes? nonne omnes opus DEI? omnes massa redemptionis?* / (V tejto súvislosti treba spomenúť skupinu ranokresťanských mučeníkov nazývaných *Massa Candida*, ktorí zahynuli vo vápennej jame v severoafrickej Utiike v pol. 3. stor.; sv. Augustín, *Sermo* 306, 2. 2.: *massa enim dicta est, de numeri multitudine.*)

memoriale, is n žiadosť, memorandum – *R. P. Mathias Faber... porrexìt memoriale Senatui Neosoliensi... ut hunc perniciosissimum errorem... impedire adlaboraret.* [DHP 108] / Lewis-Schort ~ „pamiatka; niečo, čo pripamätáva“ / Kirsch ~ Gedenkbuch, Stammbuch, Gedenkzettel, Memorial / Wagner † ~ libellus supplex, monimentum / Bartal ~ emlékirat, Memorial, Bittschreiben (prosbopis) / CroALa <18. stor.>

militare pro aliqua re svedčiť v prospech čoho, podporovať – *Quod tamen nomen tam parum eis convenit, quam Æthiopes dici albos, tum ratione communis acceptionis, tum præscriptionis, tum significationis, quæ omnia pro sola Romana Ecclesia militant quoad esse, & denominationem, Catholicæ Ecclesiæ.* [229]

monachatus, us m mníšstvo – *Hic verò author non solùm fatetur, sed positive probat Quinque etiam primis sæculis in Ecclesia in usu fuisse... Monachatum...* [DHP 279] / Gemma / Niermeyer [Greg.] / Du Cange / Bartal / NLW

morti adjudicare odsúdiť na smrť – *neminem justè posse morti adjudicari, etiam judicis sententiâ* [DHP 148]

motiva credibilitatis motívy vierohodnosti (teologický pojem v súvislosti s analýzou viery) – *Ea porro sunt argumenta pro veritate Romano-Catholicæ Fidei... ea motiva credibilitatis, ut de ejus certitudine nemo prudens dubitare possit.* [DHP 290]

motivum, i n motív, pohnútka – **a)** *Verbum DEI scriptum... suâ infallibilitate, ac certitudine superat omnia alia motiva credendi, aut credibilitatis.* [DHP 46] **b)** *Siquidem non innititur revelationi divinæ, tamquam suo formali motivo, sed motivò solùm alicui humano.* [DHP 250] **c)** → motiva credibilitatis / CorTh / Niermeyer <13. stor.> / Nolte: motiva (!) ~ ratio movens / Du Cange ~ causa, incitamentum <15. stor.>

nominalis, is, e nereálny, jestvujúci len podľa mena – → chimericus / OLD ~ „súvisiaci s podst. menom“ / Bartal nominalis 2 (P. Bachmegyei, Otia Bachmegyeiana, 1733, *nominales Christiani*) / G. Amesius, Bellarminus enervatus, Amstelodami 1638, s. 517: *nominalis tantum et vanus*

nupernus, a, um nedávny, nuperus – *Nam jam asseruisti bonum opus esse Decimas præstare, in nuperna autem tua concione, operosè probabas omnia bona opera nostra peccata esse.* [DHP 125] / Bartal

offensivus, a, um urážlivý – *Quòd illi conentur cum Arminio, aliquas impias, & piarum aurium offensivas Calvinii propositiones mitigare...* [DHP 162] / Bartal ~ ad aggrediendum aptus <17. stor.> / NLW registruje spojenie *de rebus offensivis piarum aurium* u L. Vivesa <1531>

omniscius, a, um vševedúci – *Fideles esse essentialia membra Christi, & omnipotentes, & omniscios.* [DHP 99] Lewis-Short [Ps.-Aug.] / CorTh / Du Cange *apud theologos scholasticos* / Kirsch †

paedobaptismus, i m krst detí – *Pædobaptismum seu Baptismum infantium reprobant* [DHP 151] / (V dostupných slovníkoch sa lexéma nenachádza, no vyskytuje sa v reformovanej teológii pol 16. storočia, napr. u J. Kalvína, Institutio Christianae religionis.) / NLW

papista, ae m derog. rímsky katolík – → simiae papistarum / NLW <1523> / (Lexéma pochádza pravdepodobne zo 16. stor., vyskytuje sa v textoch M. Luthera.)

parochianus, i m farník – → dioecesanus / Du Cange <12. stor.>

perfectibilitas, atis f zdokonaliteľnosť – *omnis autem compositio, est imperfectio, utpote defectionem aliquam, & perfectibilitatem involvens* [DHP 190] / NLW <pol. 15. stor.>

phantasma, tis n výmysel, prelud – *orta est maxima dissensio inter Calvinistas, dum una pars hujus, altera illius phantasmata præeligit* [DHP 85] / CorTh – Schütz / Nolte uvádza, že *phantasma* (imaginatio rei falsae) sa vykytuje u Aug. a Plin., iní však čítajú *phasmata* / Kirsch [Plin.] ~ eine falsche Einbildung (falošná predstava, klam)

polemicus, a, um polemický, polemicko-teologický – → haeresiologicus / NLW / (V tomto význame pravdepodobne až v 17. storočí.)

prænominatus, a, um uvedený, vopred spomenutý – *hæc est certior via ad Cælum, quàm ulla alia prænominatarum Sectarum* [DHP 291] / OLD ~ „dať niekomu prænomen“ / Lewis-Short ~ „uviesť na prvom mieste, najprv povedať“ – nesk. / Kirsch ~ zuvor gesagt, oben angeführt (vopred spomenutý, hore uvedený) / Bartal

praedestino, are predurčiť (teologický pojem) – *DEUS nullum praedestinat ad incredulitatem* [DHP 84], *vel sum ordinatus, & praedestinatus à DEO ab aeterno ad vitam aeternam... vel sum ordinatus ad aeternam damnationem* [DHP 249] / CorTh / Kirsch [Corn. Nep.] / Lewis-Short [Liv., Vulg.], *sibi ipsos similis praedestinantis triumphos* (Ab Urbe condita, 45, 40, 8); nové čítanie *destinantis* / Nolte [Liv.] / Borr. Anal. 45 [Liv.] / (Sloveso bolo v nl. období na základe nesprávneho čítania uvedeného miesta u Liv. pokladané za klas.)

praedestinatio, onis f predurčenie, predestinácia (teologický pojem) – *Ergo praedestinatio DEI, non est, nec esse potest causa incredulitatis*. [DHP 84] / Lewis-Short [Boet.] / Nolte *ecclesiasticum*

praeeligo, ere dať prednosť, uprednostiť, radšej si vyvoliť – a) → phantasma b) *ut ad... finem... consequendum, praeeligamus potius media tuta* [289] / Kirsch [Sidon.] / Lewis-Short [Sidon.] / NLW (Sloveso sa vyskytuje u Jacquesa Lefèvre d'Étaples, ok. 1460–1536.)

praeordino, are predurčiť – → demeritum b) / CorTh / Niermeyer / Bartal

praerequiro, ere vopred vyžadovať, – *ad omne opus salutare gratia DEI... praerequiritur* [DHP 83] / Krebs – nl. / NLW <1512>

regulari ab aliqua re závisieť od čoho, riadiť sa čím, podľa čoho – *mysteria DEI supernaturalia... regulari non possunt à lumine naturae* [DHP 189] / Lewis-Short ~ „viest, regulovať“ [Cael. Aur.] / Kirsch † ~ regelmässig, richtig machen (urobiť pravidelným, napraviť) [Cael. Aur.]

rigor → in rigore

scandalosus, a, um pohoršlivý – *Conradus Worstius... docuit... non paucas propositiones, divinis Perfectionibus repugnantes, adeoque enormiter erroneas, & scandalosas, ut ipsimet complures Ministri Calviniani ad eas exhorruerint*. [DHP 87] / Du Cange: scandalose <1409> / Kirsch ~ „äreggerlich“ (pohoršlivý, na zlosť) † / Wagner ~ homo mali exempli

scortatio, onis f využívanie prostitúcie – *Quintam Haeresim excitavit Valentinus Veigelius... cuius propositiones fuere:... Conjugium esse honestam scortationem*. [DHP 95] / OLD: scortator, scortatus / Kirsch †

simiae papistarum posmešné pomenovanie luteránov (dosl. tí, čo sa opíčia po pápežen-coch) – (Lutherani in Hungaria) *aliquos... ritus veteris Catholicae fidei retinent, unde, & simiae Papistarum à Calvinistis vocantur* [DHP 101]

stultizo, are byť hlúpy (robiť, hovoriť, písať hlúposti) – *Si semel mentitus, aut in falso, aut errasse stultizans deprehensus fuisset, tunc mea doctrina, fides, & creditum totaliter pessumivissent*. [DHP 226-227] Du Cange ~ insanire, in furiam verti <1284> / Bartal: stultisare ~ stultum esse <1804> / NLW / (Ďalší výskyt: R. Bacon, 13. stor.; Bonaventura, De paupertate Christi, 1256)

subdubitatio, onis f pochybnosť – *mota fuit subdubitatio utrum Beatissima Virgo debeat dici, ac fuisse verè, Mater DEI, vel Christi ut hominis praecise* [DHP 64] / OLD: subdubitare ~ „cítiť akúsi pochybnosť“ / NLW ~ leichter Zweifel (malá pochybnosť) <1418> / (V našom prípade je *subdubitatio* synonymné so subst. *dubium*, kontext nenaznačuje nijaký významový od-tieň. V scholastickej literatúre 17. storočia sa niekedy výraz *subdubitatio* používa na označenie viacerých „podpochybností“ jednej hlavnej pochybnosti, označenej ako *dubium*.)

successu temporis postupom času – *omnes Haereses... successu temporis defecere* [DHP 40] / Krebs – nl. / Nolte: successive *progressu temporis*

suggestus, us m kazateľnica – *Decalogum ad Curiam pertinere non ad suggestum*. [DHP 153] OLD ~ „vyvýšené miesto slúžiace na rôzne účely, okrem iného aj na rečenie“ / Kirsch ~ ein Predigtstuhl, eine Kanzel (kazateľnica)

suppositum, i n predpoklad – a) *Verum Dilemma hoc laborat imprimis falso supposito*. [DHP 248] b) *...quidam praecipuus superintendens... negavit suppositum, quòd illa, quae nunc tenet Ro-*

mana Ecclesia... tenerit, docuerit primitiva illa Ecclesia. [DHP 279] / CorTh: supponere, suppositio / Schütz (Akviský používa supponere a suppositio v tomto význame) / Johannes Micraelius, *Lexicon philosophicum* (1653): *suppositio etiam sumitur pro hypothese seu conditione*

theandricus, a, um božskoľudský – *Sed cum tota obedientia vitæ Christi, omnesque illius actiones... fuerint actiones Theandricæ* [DHP 79] / CorTh / (Slovo pochádza od Pseudo-Dionysia Areopagitu, t. j. zo 6. stor., a do lat. sa dostalo cez Eriugenov preklad v 9. stor.)

totaliter adv. celkom, úplne – **a)** *porrexit memoriale Sentui Neosoliensi, tunc totaliter Lutherano* [DHP 108] **b)** → stultizo / CorTh / Kirsch † / Wagner ~ penit

typi, orum m štočky, tlačiareň – *Tyrnaviæ, Typis Academicis, per Joannem Andram Hörman, 1701.* [DHP tit.] / NLW <1497>

victum se dare vzdať sa – **a)** *...quænam si hujus, vel illius textûs vera & genuina interpretatio? An scilicet ea, quæ est conformior interpretationi Conciliorum antiquorum... vel quæ est conformior Augustanæ, aut Helveticæ Confessioni... Si primum? manifestè victos se dabunt Catholicis.* [DHP 54] **b)** *si id ipsis, ostensum fuerit, victos se daturos Lutheranos, & Calvinistas* [DHP 279]

vocationis aut fori alicis non esse nepatriť do čej kompetencie, neprislúchať komu – *si Ecclesiastici... vel in minimo se in res politicas immisceant, illicò redarguantur à politicis, quòd id non sit illorum vocationis, aut fori* [DHP 235]

usurarius, i m úžerník, fenerator – *Usuram accipit usurarius pro sorte* [DHP 71] / Nolte *Latini pro eo fenerator* / Du Cange <12.-13.stor.> / CorTh

ut talis ako taký – *Sed cùm quænam sit illa una, nec ipsis Sectarijs constet,... prudentis est judicare omnes omninò ut tales rejiciendas.* [DHP 287]

zelator, is m horlivec, nadšenec – *...istis novis Zelatoribus nomen Pietistarum, publicè attributum sit...* [DHP 199] / Lewis-Short [Amb., Ven. Fort.]

zelosus, a, um horlivý, snaživý – *Et certum est Waldenses multò majorem speciem pietatis præsetulisse, in quibus nullum, vel minimum pietatis est vestigium, imò quo quis est inter eos magis impius, eo pro Zelosiori, & ferventiori Calvinista habetur, & censetur.* [DHP 149] / Du Cange <16. stor.> / NLW <1453>

Doplnenie a oprava hesla uverejneného v prvej časti nášho slovníka (Slavica Slovaca 46, 1, 2011, s. 44, 47):

adaequatus, a, um (locus adaequatus) filozofický termín, význam pozri vo vysvetlení – *Cum... Calvinistae premerent Lutheranos, quomodo Corpus Christi sit præsens realiter in Eucharistia, cum sit in Coelo, et nullum corpus possit esse simul in duobus locis adaequatis, et ad invicem valde distantibus.* [DHP 110] / Zama: *adaequatio loci dicitur commensuratio spatii cum re locata; adaequate sumitur res, quando integre et totaliter accipitur* / C. F. Veranus, *Theologia universa speculativa, dogmatica, et moralis*. Tom. IV. De angelis et homine. Monachii 1700, s. 298: *Locus adaequatus dicitur, qui neque excedit, neque exceditur.* / Bartal ~ *conveniens*

magnus dies Jovis Zelený štvrtok – *Praedicans illius loci instituerat communionem, magno die Jovis, quo Lutherani solent coenam suam generaliter distribuere.* [DHP 113] / (Názov korešponduje so slovenčinou.)

МИХАИЛ ВАЩЕНКО*

Российские периодические издания 30-50-х гг. XIX в. об иллирийском движении в Хорватии

VAŠČENKO, M.: The Illyrian Movement in the Russian Periodicals of the 1830s, 1840s and 1850s. *Slavica Slovaca*, 47, 2012, No. 1, pp. 72-75 (Bratislava).

This article deals with the attitude of Russian periodic issues to Illyrian movement. The first stage of Croatian national revival was an object of attention in Russian society during the 1830-1850th. Russian magazines of different orientations published the articles about literary and political activities of the Illyrians. However the collecting of information about the Illyrian movement in Croatia was realized by the narrow circle of specialists. The most important role in this process played M.P. Pogodin who was closely connected with his colleagues from Slav countries, for example, with Pavol Jozef Šafárik. But the efforts of Russian slavists who spreaded the information of Illyrism became the base for further development of Russian Slavic and Croatian studies.

Illyrian movement, periodical issues, Croato-Russian relations, M. P. Pogodin.

В начале 1830-х гг. в общественно-политической и культурной жизни хорватских земель начинают происходить значительные изменения, определившие развитие этих земель на многие годы вперед. Именно на первую половину XIX в. приходится начало первого этапа хорватского национального возрождения, получившего название *иллиризм*. Костяк иллирийского движения составляли представители хорватского дворянства и интеллигенции, призывавшие к развитию хорватского национального языка и культуры. Иллиры издавали научные сочинения, среди которых была первая работа по грамматике хорватского литературного языка, принадлежавшая перу лидера иллирийского движения Людевита Гая (*Краткая основа хорватско-славянского правописания*), газеты и журналы, в которых пропагандировали свои идеи, организовывали свои клубы и читальни, а в начале 1840-х гг. иллирийское движение начинает приобретать политический характер: в 1841 г. иллиры основали свою политическую партию.

В России, единственном независимом славянском государстве на тот период, к тому же претендовавшем на особое место в славянском мире и вообще в Европе, не могли оставить без внимания формирующееся национальное движение в Хорватии. Интересу к событиям в Хорватии способствовало развитие зарождавшейся в начале XIX в. российской славистики. Кроме того, деятельность иллиров получила освещение и в российских периодических изданиях этих лет. Данная статья будет посвящена тому, как различные аспекты деятельности иллиров отражались в российских изданиях 1830-1850-х гг.

Уже в середине 30-х гг. XIX в. в Журнале Министерства народного просвещения (выходил ежемесячно в 1834-1917 гг.), принадлежавшем к направлению „официальной на-

* Михаил Сергеевич Ващенко, Институт славяноведения РАН, Ленинский проспект, д. 32-А, 119334 Москва.

родности,“ под различными рубриками (*Славянские новости*, *Новости иноземной славянской литературы* или *Литература славянских народов*) стали публиковаться сведения о хорватских землях. Основными „информаторами“ журнала были П. Й. Шафарик, а также российский историк, писатель и журналист М. П. Погодин (1800-1875). Публиковались письма Погодина редактору журнала, в которых он ссылался на сведения Шафарика и иногда даже на его публикации об иллирийском движении. Например: „Он (Шафарик – М. В.) написал еще несколько библиографических известий в здешние журналы, так, промежду дела: одно о новейшей иллирийской литературе (в № 17, февраля 28, 1838, Ost und West), по поводу издания Иллирийских Новин и при них Даницы доктором Гаем в Загребе.¹ Об издании Новин и Даницы писал в журнале и П. И. Кеппен (1793-1864), географ, этнограф, филолог: „В Загребе (Аграме) доктор философии Ljudewit Gay (Гай) продолжает издавать Кроатские Ведомости с принадлежащею к ним Утреннею Звездою (Danica), но в этом году уже под новым названием: Ilirske narodne novine... Гай стал употреблять чешские буквы č, š, ž, для означения звуков **ч**, **ш**, **ж** и надеется, что со временем это употребление сделается общим в Иллирии.“² Русский читатель мог узнать со страниц ЖМНП и о новых книгах, публиковавшихся в Хорватии – как о произведениях деятелей иллирийского движения (похвалы журнала удостоились, например, стихотворения Л. Вукотиновича и работы Я. Драшковица), так и, например, о переизданиях произведений дубровницких поэтов („грамматик Брлич (Berlich) в Славонии напечатал в Аграме же Христиаду, сочинение славного далматинского стихотворца Палмотича (Palmotich)“).³

К 1839 и 1842 гг. относятся *Письма* М. П. Погодина министру народного просвещения С. С. Уварову, которые были опубликованы в журнале *Русская беседа* (издавался в 1856-1860 гг., сначала по 4 книги, с 1859 – по 6 книг в год), главном печатном издании российских славянофилов. В этих письмах Погодин высказывает и свои соображения по поводу русской политики в отношении славянских народов, предлагая Уварову свой проект поддержки русско-славянских связей, предусматривавший издание словаря всех славянских наречий, сочинений по истории славянских государств, всеславянского журнала и т. п.⁴ О степени осведомленности о Хорватии в России в конце 30-х – начале 40-х гг. XIX в. можно судить как раз по этим письмам. Именно Погодин в то время был одним из лучших в России знатоков славянства, и вряд ли будет ошибкой считать, что уровень его знаний о хорватах был на тот момент одним из лучших в России.

Автор, повествуя о проявлениях национального возрождения у австрийских славян, сообщает следующее: „Католические иллирийцы имеют главное местопребывание в Аграме, где теперь одушевление является, так же как и в Пресбурге, в высочайшей степени, и оттуда, электрически сообщается во все стороны, особенно на Славяно-Кроатскую военную границу, которая может, во всякую минуту, выставить от 80 до 100 тысяч войска. Душою этого движения есть Гай, который, в короткое время, произвел, говорят, чудеса своею типографией. Я слышал, что он обращался за помощью к Российской академии.“⁵

¹ Письмо профессора Погодина к редактору Журнала Министерства Народного Просвещения. Журнал Министерства Народного Просвещения. 1838. Т. XIX. № 3, с. 199.

² Кеппен П. И. Новые иностранные книги. Литература славянских народов. Журнал Министерства Народного Просвещения. 1836. № 9, с. 653.

³ Там же.

⁴ Идеи Погодина не нашли поддержки у официальных лиц Российской империи, поэтому *Письма...* были опубликованы в *Русской беседе* только в 1858 г.

⁵ ПОГОДИН, М. П.: Орывки из писем о положении славян в Европе. In: *Русская беседа*, 1858, том 1, с. 54, 69.

Нельзя не отметить, что Погодин особо выделяет роль Военной границы как территории, где проживало и хорватское население. Чувствуется уважение автора не только к культурным достижениям хорватов и деятельности Людевита Гая в частности, но и к той военной мощи, которые представляли собой полки Военной границы.

Во втором письме от 1842 г. Погодин продолжает описание положения славянских народов монархии Габсбургов. Что касается хорватов, то автор неожиданно отождествляет этнонимы *хорват* и *серб*: „Мадыры и сербы, т. е. хорваты, славонцы и далматы, пышут злобою друг против друга, – а между ними, по горячим углям, переступают австрийцы, и склоняются то на ту, то на другую сторону.“⁶ О *хорватах* и *далматах*, а также о словенцах он пишет, что они занимают „южную и юго-западную часть Венгрии и отчасти Австрийской монархии“, а также „имеют более средств (чем словаки – М. В.), и славянство там во всей силе.“⁷ Здесь же, как и в первом письме, используется термин *иллирийцы*, часть из которых, как пишет автор, „использует веру Греческую, другая Римскую.“ Погодин также сообщает об „уничтожении имени иллиров в официальных бумагах и литературе...“ и об исчезновении глаголической письменности в Далмации.⁸

Много новостей о Хорватии публиковалось в журнале *Москвитянин* (издавался ежемесячно в 1841/1849, затем с 1849 по 1856 гг. – 2 раза в месяц), примыкавшем, как и *Журнал Министерства Народного Просвещения*, к направлению „официальной народности.“ Именно он едва ли не наиболее полно информировал русского читателя о культурной и политической жизни хорватских земель в первой половине XIX в. В журнале регулярно публиковались материалы о Хорватии отечественных ученых-славистов – П. П. Дубровского (1812-1888), Н. А. Ригельмана (1817-1888) и И. И. Срезневского (1812-1880). В статьях и заметках о Хорватии цитировались местные издания (главным образом, *Новине* и *Даница* Л. Гая). Издавал журнал все тот же М. П. Погодин, который в первом же номере своего издания написал: „Нам стыдно заботиться о познании народов чуждых, и пренебрегать своими единоплеменными, в которых течет одна кровь с нашею, которые говорят одним языком и исповедуют отчасти одну веру. *Москвитянин* почитает своей миссией распространять в России сведения о племенах славянских.“⁹ Погодину вторил и Дубровский, писавший в одной из своих статей, что благодаря известиям из южнославянских земель „читатели, по крайней мере, могут видеть, какой любопытный предмет для изучения представляют наши соплеменники... как же мы оттолкнем от себя наших братьев-славян, представляющих в настоящее время любопытное явление в умственном отношении.“¹⁰

Так, в статье *Несколько слов о новейшей иллирийской литературе* П. П. Дубровский называет Гая не иначе как *великим преобразователем*, а его соратников – *иллирийскими пчелами*, которые „пробудились после долгой зимы, чтобы на цветущих нивах собирать мед для своего улья.“ Более того, Дубровский высказывал мнение, что литература у „католических сербо-иллиров“ еще богаче и значительнее, чем у православных сербов, и наибольшие достижения в этом отношении принадлежат хорватам. Помимо возвышенного описания культурных достижений иллиров, Дубровский освещает и политическую сторону их деятельности – в частности, их борьбу с попытками венгров мадьяризировать Хорватию: „Особое внимание обращают на себя прения венгерских и хорватских сеймов... Неодо-

⁶ Там же, s. 76.

⁷ Там же.

⁸ Там же.

⁹ ПОГОДИН, М. П.: Славянские племена. In: *Москвитянин*, 1841, т. 1. № 2, s. 461-462.

¹⁰ ДУБРОВСКИЙ, П. П.: Сербо-иллиры. In: *Москвитянин*, 1846, т. 5. № 9-10, s. 184.

лимая ненависть мадьяров к славянам – известна. Здесь-то зародыш настоящей борьбы между этими двумя народами.¹¹

Публиковались материалы о Хорватии и в других изданиях, причем, круг авторов этих публикаций, как можно заметить, в большинстве своем оставался одним и тем же. Так, в журнале *Современник* (издавался в 1836-1843 гг. 4 раза в год, в 1843-1866 гг. ежемесячно), принадлежавшего к либеральному направлению, в 1846 г. о хорватах писал И. И. Срезневский. В статье *Литературное оживление западных славян* он восхищается героизмом хорватов, оказавшихся один на один с венграми, желавшими, как выражается ученый, „силою мадьярить все около себя“,¹² и отказавшихся „обрабатывать литературно свое провинциальное наречие, приняв наречие сербское“ (т. е. штокавский диалект – М. В.).¹³ Срезневский приветствует эту решимость хорватов сделать штокавщину основой своего литературного языка, т. к. это, по его мнению, станет основой для возможности „литературного соединения большей части славян задунайских.“¹⁴

Итак, можно сделать вывод, что в начале XIX в. различные аспекты деятельности иллиров получили свое отражение в российской печати. В русских журналах, принадлежавших к различным направлениям, печатались статьи о литературной и политической деятельности представителей иллирийского движения, вызывавшей у них положительную оценку. Обращает на себя внимание узко очерченный круг лиц, занимавшийся сбором и распространением сведений о Хорватии в России в первой половине XIX в. Авторами этих статей были российские ученые-слависты, совершавшие в 1830-40-х гг. первые поездки в славянские земли с научными целями и знакомившиеся с прошлым и настоящим славянских народов, в том числе и хорватов. Наиболее заметную роль среди них играл М. П. Погодин, осуществлявший контакты как со своими коллегами из славянских земель (в частности, с П. Й. Шафариком), так и с российскими официальными лицами. Следует отметить, что интерес русских ученых к хорватскому возрождению и стремление оказать ему поддержку, не находило понимания у официальной России. Несмотря на это, можно сказать, что в первой половине XIX в. интерес к иллирийскому движению в России существовал, а российские слависты, способствовавшие распространению сведений о нем, положили начало развитию как отечественной науке о славянах в целом, так и российской кроатистики, период расцвета и которых пришелся уже на вторую половину столетия.

¹¹ Он же. Несколько слов о новейшей иллирийской литературе (письмо к издателю). In: Москвитянин, 1842, т. 2. № 3, s. 87.

¹² СРЕЗНЕВСКИЙ, И. И.: Литературное оживление западных славян. In: Современник, 1846, т. 42, s. 322.

¹³ Там же, s. 323.

¹⁴ Там же.

JÁN MOJDIS*

Slovenská otázka v dielach francúzskych slavistov na konci 19. a začiatkom 20. storočia

MOJDIS, J.: The Slovak Question in the Works of the French Slavists of the End of the 19th and Early 20th Centuries. *Slavica Slovaca*. 47, 2012, No. 1, pp. 76-79 (Bratislava).

The subject of the paper is a concise history of the penetration of the Slovak matters in France in the works of French Slavists. Beginning from 19th century, Slovak matters started to be strongly promoted in the French environment. Especially 1830's are an important period when the French environment started to notice Slavs much more intensively. The beginnings of the development of Slavic studies in France are linked to the arrival of Slavic immigrants in Paris and their activities. Later by the establishment of the Department of Slavic languages and literature and issuing of the magazine *Revue des Deux Mondes*. In the second half of the 19th century more and more information about the Slavic people, but also about expatriates in France became known. Slavic Studies began to be developed, which is represented by the personalities as E. Denis, L. Leger and many others. The result of their work is that the Slavic problem in France is gaining an important position and is of great importance especially for the Slavic peoples of the Habsburg monarchy, among them the Slovaks.

Slovak matters in France in the works of French Slavists, Slavic studies in France, Slavic immigrants in Paris, E. Denis, L. Leger, L. Eisenmann.

Francúzi si utvárali obraz strednej Európy oproti iným západoeurópskym krajinám pomerne skoro, no pre veľké množstvo rôznorodých respondentov a rozporuplných informácií bol to komplikovaný proces. Výrazné zosilnenie takýchto úsilí sa rozvinulo v dobe osvietenstva.

Koniec 18. storočia je v európskych dejinách charakteristický celým radom udalostí, ktoré mali výrazný ohlas v celej Európe a teda aj v habsburskej monarchii. V tomto období dochádza k výraznému nárastu slovenského národného hnutia, ktoré bolo determinované udalosťami odohrávajúcimi sa mimo rámca habsburskej monarchie. Máme na mysli osvietenstvo a udalosti späté s Veľkou francúzskou revolúciou a s jej vplyvmi na európsky a svetový vývoj. Národné a politické pohyby v slovenskom prostredí registrovali tieto udalosti a snažili sa na ne reagovať. V 18. storočí však bolo oveľa viac významných udalostí a medzníkov, pre ktoré si slovenské prostredie všima Francúzsko. Popri Veľkej francúzskej revolúcii v roku 1789 dochádza koncom 18. storočia vo Francúzsku k prelomu, ktoré sa dotýkajú nielen súdobej generácie, ale výrazne ovplyvňujú aj generácie nasledujúce. Veľká francúzska revolúcia je udalosť, ktorú nemožno obísť bez zamyslenia sa nad jej významom nielen pre francúzsku, ale aj európsku spoločnosť. „Je to vplyv revolúcie na šírenie novodobého národného uvedomenia či nacionalizmu. Stotožnenie tretieho stavu s národom, ktoré bolo na začiatku revolúcie vo Francúzsku, politizovalo a demokratizovalo

* Doc. PhDr. Ján Mojdis, CSc., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra č. 1, 080 78 Prešov.

pojem národ, ktorý bol dosiaľ vo väčšine európskych krajín chápaný ako pospolitosť politicky privilegovaných obyvateľov štátu – teda v podstate predovšetkým šľachty a prípadne aj patriciátu. Národ v revolučnom francúzskom poňatí bol súhrnom rovnoprávných občanov, všetkých občanov daného štátu. ...Tento národ bol zároveň deklarovaný ako hodnota „osebe“ a videl svoje poslanie v boji za oslobodenie ľudstva.⁴¹ Takéto tendencie oslovovali v stredoeurópskom prostredí mnohých poslucháčov a mali svojich nasledovateľov. Slovenský a slovanský svet sa začína vo Francúzsku vynárať práve v období po Veľkej francúzskej revolúcii. Medzníkom je, ako to zdôraznil Michal Cadot, obdobie po roku 1830: „Niekedy je vplyv Veľkej francúzskej revolúcie mylne absolutizovaný. Každý spoločensko–politický kritický spis, každý prejav nespokojnosti s politickými pomermi nemusel vďačiť za svoj vznik revolúcii iba preto, že pochádzal z doby po roku 1789. Aj keby nevypukla revolúcia vo Francúzsku, bol by asi Radišev skôr či neskôr napísal svoju kritiku nevoľníctva a samoderžavia, boli by povstali sedliaci v Sasku, bola by dokončená práca na poľskej ústave... Musíme však zobrať do úvahy, že ideály Veľkej francúzskej revolúcie sa šírili v dobe, keď v celom rade európskych krajín už žili jedinci, ktorí boli nespokojní so starým režimom a túžili po jeho zmene.“⁴² Aj napriek takýmto tvrdeniam mala Veľká francúzska revolúcia významný vplyv na dejinný vývoj Európy na konci 18. storočia a predznamenala nové myšlienky storočia nasledujúceho. „Je to preto, že počínajúc rokom 1789 posadnutosť zaoberať sa počiatkom dejín, posadnutosť, s ktorou sa stretávajú všetky národné dejiny, sa sústreďuje práve na revolučný zlom. Tak ako veľké vpády vytvorili mýtus šľachtickej spoločnosti, veľké rozprávania o jej počiatkoch, tak je rok 1789 rokom zrodu, nulovým rokom nového sveta založeného na rovnosti,⁴³ píše o nej francúzsky historik F. Fourt. Napriek tomu, že všetky štáty cenzurovali dovážanú literatúru, šírili sa myšlienky Francúzskej revolúcie rýchlosťou a cestami stredovekých infekcií. Ľudia precitli a sústredili pozornosť na Francúzsko, ktoré zlikvidovalo výsady monarchov a šľachty a realizovalo zrovnoprávnenie všetkých ľudí a národov. Francúzska revolúcia sa dotýkala osudov súčasného sveta vo všetkých oblastiach. Jej výsledky možno sledovať z aspektov politických a vojenských, duchovných a kultúrnych.

Výrazným medzníkom, od ktorého môžeme hovoriť o systematickejšom záujme Francúzska o slovanskú problematiku, sú tridsiate roky 19. storočia, keď do Francúzska prichádza pomerne početná a intelektuálne silná skupina poľských a neskôr aj ruských intelektuálov. Vo Francúzsku v tomto období začína vychádzať liberálny orleanistický dvojtyždenník *Revue Deux Mondes*.⁴ Prispievateľmi do tohto časopisu boli významní francúzski intelektuáli ako René Gaspard, Ernest Taillandier,⁵ Cyprien Robert,⁶ Hippolyt Desprez⁷ a iní. Nasledujúce štyridsiate roky 19. storočia znamenajú stagnáciu, ktorej príčinou boli jednak politické dôsledky revolučných ro-

¹ HROCH, M.–KUBIŠOVÁ, V.: Velká francouzská revoluce a Evropa 1789/1800. Praha 1990, s.507.

² KUBIŠOVÁ, M.: Velká francouzská revoluce. Praha 1990, s. 492.

³ FURET, F.: Promýšlet francouzskou revoluci. Praha : Atlantis 1994, s. 12.

⁴ *Revue Des Deux Mondes* bol časopis, ktorý začal vychádzať v 30. rokoch 19. storočia a bol informátorom Francúzska o svete. Obsahoval články, ktoré sa dotýkali najrozličnejších otázok politiky, dejín, kultúry a umenia v strednej Európe. Informoval francúzsku verejnosť aj o slovanskej problematike.

⁵ René Gaspard Ernest Taillandier (1817-1879) bol literárnym kritikom a historikom. Pracoval ako univerzitný profesor v Montpelliéri a od roku 1865 v Paríži. V rokoch 1869-1872 vykonával funkciu generálneho sekretára ministerstva školstva a zároveň bol aj členom Francúzskej akadémie vied.

⁶ Cyprien Robert (1807-1856). Od roku 1845 bol profesorom na Katedre slovanských jazykov v Collège de France. Zaoberal sa najmä problematikou južných Slovanov. Počas revolúcie roku 1848 bol tajomníkom Sociétés de l'émancipation des peuples slaves a zástancom myšlienky vzniku federácie slovanských národov.

⁷ Hippolyt Desprez (1819-1898). Od roku 1845 redaktor *Revue des Deux Mondes*, od roku 1852 pracovník ministerstva zahraničných vecí Francúzska. Zúčastnil sa na berlínskom kongrese v roku 1878.

kov a jednak posilnenie proruských nálad v slovanskom hnutí v habsburskej monarchii. Novou významnou etapou rozvoja slavistického hnutia vo Francúzsku je obdobie po roku 1870, keď Francúzsko prehralo vojnu s Pruskom, keď dochádza k zjednoteniu Nemecka a vo francúzskom prostredí narastajú tendencie hľadať spojencov na východe, aj medzi slovanskými národmi habsburskej monarchie. V oficiálnej francúzskej zahraničnej politike od 70. rokov 19. storočia nastáva posilňovanie tendencií, ktorých hlavným cieľom bolo zbližiť sa s Talianskom a oslabiť nemecko-rakúsko-uhorský spolok posilňovaním protinemeckých síl v habsburskej monarchii. Niektoré skupiny francúzskej politickej scény sa za pomoci Vatikánu alebo ďalších síl vo vysokých cirkevných kruhoch orientovali na maďarskú aristokraciu a menšia časť na Čechov a Slovákov. Patrili k nej predovšetkým také osobnosti, akými boli A. Chéradame, E. Denis, A. Lefavre, F. Dominois a iní. Ďalšou osobnosťou, ktorá prispela k propagácii slovenskej problematiky vo Francúzsku, bol francúzsky slavista Louis Eisenmann.⁸ Známa je predovšetkým jeho práca *Le compromis Austro – hongrois de 1867*, ktorá vyšla v Paríži v roku 1904. Autor v nej rozoberá príčiny, ktoré viedli k rakúsko-maďarskému vyrovnaniu a aké dôsledky to malo na postavenie Slovákov v habsburskej monarchii. Podobne ako väčšina francúzskych slavistov vnímal L. Eisenmann Slovákov ako vetvu českého národa. Podľa neho je jednou z hlavných úloh Čechov pomôcť Slovákom vrátiť sa do lona svojho národa. So slovenskou realitou sa zoznámaval prostredníctvom maďarských a českých prameňov. Odsudzoval maďarizačné snaženia uhorskej šľachty a bol zástancom nového usporiadania monarchie, v ktorej by slovanské národy mali možnosť etablovať sa v rámci Rakúsko-Uhorska ako rovnoprávne národy. L. Eisenmann napísal množstvo článkov do časopisu *Nation Tchèque*, ktorý vychádzal v období prvej svetovej vojny vo Francúzsku predovšetkým zásluhou E. Denisa. Vo svojich článkoch L. Eisenmann kriticky poukazoval napríklad na nedodržiavanie národnostného zákona v Rakúsko-Uhorsku a na násilné pomaďarčovanie Slovákov, ktoré má podľa neho drastické, násilné formy vo všetkých oblastiach nielen verejného, ale aj osobného života.

Ďalšou z významných osobností francúzskych slavistov, ktorí sa významnou mierou pričínili o poznanie slovenského národa vo Francúzsku, patrili Louis Leger.⁹ Žil a pracoval v rokoch 1843-1923. O Slovanov sa začal bližšie zaujímať už v 60-tych rokoch 19. storočia predovšetkým na základe osobných priateľských kontaktov s poľským emigrantom žijúcim v Paríži M. Chodzkom alebo Čechom J. Fričom i na základe osobných návštev viacerých východoeurópskych krajín. Z nich mu najviac učarili Čechy a Rusko. Na základe svojich početných prác sa L. Leger snažil oboznamovať francúzsku verejnosť so životom slovanských národov strednej a východnej Európy, s ich problémami, kultúrou, dejinami i otázkami, ktoré súviseli s centralizačným úsilím habsburského dvora. Pri príležitosti jeho životného jubilea S. H. Vajanský konštatoval: „V tejto zložitej dobe boli ste neúnavným oboznamovateľom veľkého francúzskeho národa, a tým aj celého vzdelaného sveta s plemenom slavianskym, jeho rozmanitými vetvami, ich osudmi, jazykmi, ideálmi a dosiahnutými úspechmi... Blahodarné plody vášho polovekeho požehnaného namáhania pocítili sme s veľkou radosťou aj my Slováci...“¹⁰ Aj napriek tomu, že vtedajšia francúzska intelektuálna spoločnosť ho pre jeho záujem o slovanský svet pokladala za čudáka, jeho dlhodobá práca mala svoje opodstatnenie, lebo vo vtedajšom západoeurópskom svete

⁸ Francúzsky univerzitný profesor zaoberajúci sa problematikou habsburskej monarchie z hľadiska právneho systému, sociológie, štatistiky a histórie.

⁹ Narodil sa 13. 1. 1843 v Toulouse, kde jeho otec pracoval ako učiteľ na kráľovskom kolégiu. V pohnutých rokoch 1870-71 bol povolán do armády, kde slúžil ako poddôstojník. Venoval sa štúdiu klasických jazykov, literatúre a lingvistiky.

¹⁰ Národné noviny, 1913, roč. 44, č. 5, 14. 1. 1913, s. 3.

sa o Slovanoch a najmä o Slovákoch vedelo iba veľmi málo. Jedna z jeho najvýznamnejších prác zaoberajúcich sa problematikou slovanských národov v habsburskej monarchii je práca *La liquidation de l'Autriche-Hongrie*, ktorá vyšla v roku 1915. Túto prácu spomíname preto, lebo na rozdiel od iných francúzskych autorov sa v nej L. Leger zaoberá aj menšími slovanskými národmi. Slovákov vníma cez prizmu českého prostredia ako vetvu českého národa, ktorá sa pokúša o vlastnú emancipáciu.¹¹ Táto práca má z hľadiska prezentácie dejín slovenského národa nesporne veľký význam, lebo väčšina francúzskych slavistov si všímala skôr predlitavskú časť habsburskej monarchie, predovšetkým Čechov. Popri pozitívnych hodnoteniach činnosti L. Legera musíme pripomenúť názory a hodnotenia, ktoré sa stavali kriticky k niektorým jeho prácam. Vo Francúzsku a v neslovanskom zahraničí, kde problematika slovanstva bola menej známa, sa prijímali jeho práce bez výhrad, okrem občasných kritických vystúpení tých, ktorí problematiku slovanských národov poznali bližšie a kriticky vystúpili voči niektorým záverom Legerových prác. Jedným z veľkých kritikov L. Legera bol Wiliam Ritter. W. Ritter nepopieral jeho zásluhy, no ostro vystúpil proti niektorým záverom, ktoré sa podľa neho opierali len o povrchnú znalosť prezentovanej problematiky. Podľa Rittera nepoznal L. Leger dobre problematiku postavenia Slovákov a Čechov v habsburskej monarchii. „Ako všetko, čo sa vo Francúzsku píše o Čechách, aj kniha pána L. Legera musí byť iným spôsobom posudzovaná v Prahe ako v Paríži. V Paríži niet strednej cesty, buď táto kniha čitateľa poučí o všetkom alebo nepoučí o ničom. Bolo by však rovnako nespravodlivé byť voči nej príliš alebo nedostatočne prísny.“¹² Vyvážené hodnotil prácu L. Legera jeho súčasník a tak trochu rival E. Denis, ktorý oceňoval prínos Legerovho diela, keď v jednej zo svojich prác o ňom napísal: „...štúdie o dunajskej monarchii vydané z Rýnom sú veľmi povrchné a veľmi málo prenikavé, ak ich prirovnáme k dielam Louisa Legera.“¹³ S kritikou prác L. Legera sa stretneme aj v prácach viacerých historikov 20. storočia. Napríklad Ernest Birke ho tvrdo kritizuje predovšetkým za to, že po prusko-francúzskej vojne presadzoval protinemecké názory a nekriticky hodnotil nemeckú a rakúsku politiku. Nemali by sme tiež zabudnúť na nepriamy účinok Legerovej aktivity ako publicistu, na vplyvy jeho kníh, na vyučovanie na Škole východných jazykov, Slobodnej škole politických vied, Vojenskej škole a na Collège de France. L. Leger bol človekom všeobecného záberu, cestovateľ a človek kontaktov, kronikár nepoznaného sveta, ktorý na konci svojho života pracoval v prospech francúzsko-československého zblíženia. L. Leger bol uznávaný predovšetkým ako priekopník filologických štúdií slovanských jazykov, čo mu otváralo cestu k oveľa intenzívnejšiemu prenikaniu do problematiky slovanského sveta. Rozsiahlosť tohto sveta spôsobovala niekedy istú povrchnosť pri štúdiu slovanstva ako celku. Všetkým slovanským národom venovala a deklaroval svoj záujem a priateľstvo, pričom s vývojom európskej politiky sa vyvíjali aj jeho sympatie.

Slovanská a slovenská problematika je na začiatku 20. storočia vo Francúzsku oveľa známejšia ako v storočí predchádzajúcom. Veľkú zásluhu na tom mali popri iniciatívach slovanských predstaviteľov predovšetkým francúzski slavisti a intelektuáli. Tento poznatok je zovšeobecnením širšie koncipovaných prác venovaných činnosti a dielu osobností, ktoré prispeli k poznávaniu slovenskej problematiky vo Francúzsku v období, keď o Slovákov či Slovensku sa vo Francúzsku vedelo veľmi málo.

¹¹ LEGER, L.: *La liquidation de l'Autriche-Hongrie*. Paríž 1915, s. 72.

¹² Z pozostalosti W. Rittera. ALU MS Martin, sign. 55 V 18, s. 4.

¹³ DENIS, A.: *Ústav pro studium slavistiky*. Praha 1921, s. 22.

SPRÁVY A RECENZIE

Zdravica docentke Jane Skladanej

Čas je nepolapiteľný a nepodplatiteľný fenomén. Subjektívne plyní niekedy možno prekvapujúco rýchlo, no vždy ubíha bezvýnimočne presne a spravodlivo. V druhom mesiaci tohto roka tak rozšírila posilnila rady jubilujúcich slovenských jazykovedcov doc. PhDr. Jana Skladaná, CSc., dlhoročná pracovníčka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, v súčasnosti členka Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Narodila sa (ako Čajánková) 27. februára 1942 v Banskej Bystrici. Po maturite na Jedenástročnej strednej škole v Bratislave študovala v r. 1959-1964 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave odbor *slovenský jazyk – latinský jazyk*. Jana Skladaná mala už počas vysokoškolského štúdia príležitosť spoznávať mnohoaspektové dimenzie tvorivej bádateľskej atmosféry výskumného pracoviska: v dialektologickom oddelení vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka SAV, v tých rokoch detašovaného v historickej budove na Panenskej ulici, pripravovala pracovné elaboráty jazykových máp do *Atlasu slovenského jazyka*. Zaiste aj táto skutočnosť ovplyvnila jej rozhodnutie venovať sa tvorivej výskumnej činnosti v jazykovede profesionálne. Hneď po získaní absolventského diplomu nastúpila do ústavu, ktorý čiasťtočne poznala z predchádzajúcej praxe. Začala pracovať v historickom oddelení, v ktorom sa vtedy rozbiehali práce na tvorbe koncepcie i na vlastnej realizácii hesiel *Historického slovníka slovenského jazyka*. Tu mohla najlepšie zročiť svoje študijné poznatky a vedomosti zo slovenčiny, uplatniť univerzalizmus latinčiny. Táto skutočnosť predučila jej neskoršie dominantné výskumné zameranie na širokospektrálnu oblasť dejín slovenského jazyka.

Prezentácia prvých výsledkov diachróne orientovaného štúdia jazyka nenechala na seba dlho čakať. Už r. 1965 uverejnila J. Skladaná (v spoluautorstve s M. Majtánovou) v Československom terminologickom časopise štúdiu *Názvy mier a váh v slovenských lekárskech rukopisoch zo 17. a 18. storočia*. Neskôr zúročila a rozvinula najmä zistenia, získané už pri príprave diplomovej práce, a skoncipovala viaceré metodologicky priebojné a materiálovo cenné príspevky, súvisiace s tzv. Kamaldulským (latinsko-slovenským) slovníkom. Pri tejto príležitosti treba znova pripomenúť najmä štúdie *O vzniku a autorstve tzv. Hadbavného slovníka* (1971), *Pramene Kamaldulského slovníka z Červeného kláštora* (vyšla takisto r. 1971), ku ktorým neskôr pribudli tituly *O rozsahu slovnej zásoby v Kamaldulskom slovníku z roku 1763* (1977), *Významný kodifikačný pokus v predpisovnom období slovenčiny*

(1985), či v zahraničnom zborníku v Poľsku publikovaná štúdia nazvaná *Kamaldulská škola* (1987).

R. 1973 vyšiel ukážkový zväzok *Slovenského historického slovníka z predpisovného obdobia*, ktorým sa slovenská jazykoveda prezentovala na VII. medzinárodnom zjazde slavistov, konanom v auguste r. 1973 vo Varšave. J. Skladaná bola spoluautorkou tohto diela. Kmeňovú členku autorského kolektívu zostala i v rokoch koncipovania jednotlivých zväzkov *Historického slovníka slovenského jazyka*, ktorý vznikol v intenciách spresnení koncepcie, vyslovených práve pri oponentúrach ukážkového zväzku. Neskôr sa stala členkou internej redakcie tohto diela, nezástupiteľnej to súčasti súboru slovníkov národného jazyka. V redakčnej práci citlivo a inštruktívne sledovala najmä spracúvanie historickej frazeológie, ktorá sa v 80-tych rokoch 20. storočia stala výraznou doménou jej bádania. Súviselo to zaiste aj s premyslenou a cieľavedomou prípravou kandidátskej dizertačnej práce nazvanej *Frazeologický fond slovenčiny v predkodifikačnom období*, ktorú obhájila v Jazykovednou ústave Ľ. Štúra SAV r. 1989.

Na počiatku prezentácie a publikácie dlhoročného – a podnes pokračujúceho – sústredného a systematického štúdia celého komplexu problémov, spätých s diachrónnou frazeológiou či frazeografiou, stojí titul *Sémantická analýza niektorých frazeologizmov s historickými komponentmi* z r. 1981. Celú škálu a šírku bádateľských záujmov a výsledkov J. Skladanej plnohodnotne dokumentujú súpis jej prác v doteraz vydaných zväzkoch súbornej personálnej bibliografie slovenských slovistikov a slavistov. Pri tejto príležitosti možno uviesť iba stručný výber najzávažnejších titulov. Radia sa k nim napr. v domácich i zahraničných periodikách či konferenčných zborníkoch publikované štúdie *Problémy frazeológie z hľadiska diachronie* (1983), *Z problematiky frazém v predpisovnom období* (1984), *Sémantická analýza niektorých frazém z vývinového aspektu* (1987), *Problematika frazém v historickom slovníku* (1988) a mnohé iné.

R. 1993 vyšla prvá samostatná knižná práca J. Skladanej, a to monografia *Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období*, ktorá je prepracovaná a doplnenou verziou jej rukopisnej (rovnako nazvanej) kandidátskej práce. Bola dôstojným príspevkom slovenskej jazykovedy k XI. medzinárodnému zjazdu slavistov, ktorý sa v tom istom roku konal v Bratislave. Autorka v nej koncízne formuluje teoretické a metodologické východiská diachróneho prístupu ku skúmaniu (najmä) slovenských frazém, tvorivo rozvíja a aplikuje najpreukaznejšie koncepcie a metódy, ktoré vypracovali vedúci predstavitelia (slovanskej i neslovanskej) historickej frazeológie (V. M. Mokijenko, R. Eckert). Načrtáva aj vlastné zreteľné – so záujmom a

porozumením prijímané – perspektívy výskumov v tejto oblasti. Za hlavnú otázku „svojej“ disciplíny pokladá určenie tzv. identity frazémy, jej hraníc a vlastného významu, a preto sa sústreďuje predovšetkým na skúmanie variačnej amplitúdy frazém používaných v 15.-18. storočí. Knižná práca J. Skladanej rieši aj praktické otázky lexikografickej inventarizácie i adekvátneho spracúvania historickej frazeológie, pričom sa celkom logicky a prirodzene opiera najmä o prax *Historického slovníka slovenského jazyka*.

Široká a spontánna domáca i medzinárodná akceptácia výsledkov diachronne orientovaných frazeologických výskumov J. Skladanej sa premietla aj v širších slavistických súvislostiach; našla svoj ohlas napr. aj v pribúdajúcich pozvaniach na (zahraničné) konferencie a iné vedecké či odborné podujatia. Jubilantku zaiste pozitívne motivovala a podnietila k iným aktivitám. Spolu s ostatnými profilujúcimi slovenskými frazeológmi (J. Mlacek, P. Ďurčo) začala rozvíjať aj výraznú a dôležitú vedecko-organizačnú činnosť. Stála pri zrode užitočnej *Bibliografie slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie* (r. 1992 vyšla v dvoch vydaniach) i pozoruhodnej moderne koncipovanej (kolektívnej) *Frazeologickej terminológie* (1995). Výrazné sú aj aktivity J. Skladanej v medzinárodných reláciách, a to najmä jej účasť na počínach medzinárodnej komisie, pracujúcej pod egidou Medzinárodného komitétu slavistov.

Treba vymedziť a špeciálne zaregistrovať ešte jednu samostatnú a špecifickú výskumnú oblasť jubilantky. Ako vedúca príslušnej grantovej úlohy (a výskumného tímu) redakčne pripravovala vydávanie zborníkov zo série *Studia Culturologica Slovaca (Slovenská kresťanská a svetská kultúra*; I. zväzok vyšiel r. 1996, II. r. 2001). Z tejto interdisciplinárne chápanej a skúmanej oblasti káždovej či inej náboženskej spisby aj sama uverejnila viaceré štúdie, ako napr. *Jazyk básní Paulína Bajana* (1992), *Prenikanie slovenčiny do katechizmov v 16.-18. storočí* (1995) i niektoré ďalšie, v ktorých navyše výrazne akcentovala aj frazeologický aspekt či prístup. Túto podskupinu štúdií J. Skladanej reprezentujú okrem iných napr. tituly *Odrasť kresťanskej kultúry v slovenskej frazeológii* (1996), *Biblia ako prameň slovenskej frazeológie* (1997), *Slovenské frazémy kresťanského pôvodu v slovanskom kontexte* (1998) a pod.

Mimoriadny ohlas v širokej kultúrnej verejnosti mala ďalšia knižná práca jubilantky, a to publikácia príznačne nazvaná *Slová z hĺbín dávnych vekov* (1999). Je to súbor 78 kratších, koncízne stylizovaných príspevkov, z ktorých väčšina bola pôvodne uverejnená v časopise *Historická revue*, v rubrike *Malá klenotnica slov*. (J. Skladaná za ne získala aj ocenenie SAV za popularizáciu vedy.) Jednotlivé príspevky sú venované rozličným ustáleným a frazeologickým spojeniam a výrazom používaným v súčasnej slovenčine, no ich význam sa nedá vysvetliť bez príslušného exkurzu do ich mytologických, historických, kultúrnych či iných prameňov, bez objasnenia ich pôvodu. Táto rozsahom neveľká, no obsahovo sytá publikácia úspešne plnila a stále ešte plní úlohy a funkcie istej etymologickej príručky, ktorá začleňuje jazykovedu do širšieho komplexu spoločenských vied a pomáha poznávať a chápať dejiny i kultúru národov.

V plnom tvorivom pracovnom nasadení pokračovala Jana Skladaná aj v tomto novom storočí. Jej bibliografia za

roky 2001-2005 (p. napr. v práci *Slovenský jazykovedci*, 2009) má 58 záznamov. Koncipovala a redigovala už spomínaný *Historický slovník slovenského jazyka*, s mimoriadnym zaujatím redigovala heslá pripravovaného I. zväzku *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (A–G), využívajúc pritom aj vlastnú excerptiu novín a časopisov. V r. 2004 sa habilitovala na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity; obhájila prácu *Slovenská frazeológia z diachronného aspektu*. Patrí medzi tvorcov (zostavovateľov) praktickej *Príručky slovenského pravopisu pre školy a prax*, vychádzajúcej vo viacerých vydaniach. Tento tvorivý počín však poznamenal či predznamenal aj jej ďalšie účinkovanie na akademickom pracovisku, z ktorého sa Jana Skladaná po rigoróznom rozhodnutí vtedajšieho vedenia rozhodla odísť a pokračovať v pedagogickej i výskumnej práci na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Na novom pracovisku sa rýchlo etablovala ako profilujúca vysokoškolská učiteľka, schopná skĺbiť svoju výskumnú jazykovednú prácu s pedagogicko-didaktickou činnosťou, s prácou so študentmi. O šírke jej vedeckých záujmov podáva svedectvo kvantitatívne i kvalitatívne impozantná a pozoruhodná publikačná aktivita. Jednotlivé záznamy dokumentujú mimoriadnu aktivitu docentky Skladanej pri prezentácii svojich výskumných výsledkov na mnohých domácich a zahraničných konferenciách a podobných vedeckých i odborných fórach. Na tomto mieste môžeme výberovo pripomenúť len niekoľko titulov, ako sú napr. štúdie (referáty) *Používanie slovenčiny v Bratislave v 17. a 18. storočí* (2006), *Pragmatický aspekt slovenských frazém v tituloch dennej tlače* (2007; Záhreb), *Princípy ustálenosti a variantnosti v novších frazémach* (2007; Opole), *Aktualizácii slovenských a ruských posloviac* (Olomouc; 2008), *Pejoratívne slová v pripravovanom Slovníku súčasného slovenského jazyka* (2009), *Minulosť, súčasnosť a budúcnosť slovenskej frazeológie* (Greiswald; 2010) a mnohé ďalšie. Pokračovala aj v tradičnej popularizačnej práci, približujúc v *Revue o dejinách spoločnosti* slovenské frazémy s historickými komponentmi. Z iniciatívy Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach opakovane participovala aj pri náročnom prelade 2. časti Šafárikových *Slovenských starožitností* (2009). R. 2011 vyšlo tretie a upravené vydanie *Príručky slovenského pravopisu pre školy a prax*.

Docentka Jana Skladaná sa dožíva svojho významného jubilea v náročnom pracovnom nasadení a v plnom tvorivom rozmachu, ktorý nedokáže stlmiť nijaká momentálna prekážka. S príznačnou nezištnosťou a obetavosťou, ktorá sprevádza jej celé doterajšie vedecké i organizačné účinkovanie na akademickom i pedagogickom pracovisku, sprostredkúva svoje skúsenosti i nové poznatky a zistenia mladšej a nastupujúcej generácii v mnohorakých vedeckých (ústnych i písomných) výstupoch aj v pedagogickom procese. Do budúcich liet jej želáme dostatok osobnej pohody a vyrovnanosti, náporom nedeckavého času nestiesňovaných rozmach tvorivej akribie i mnohoaspektovej výskumnej a pedagogickej invencie a nado všetko dobré zdravie, aby mohla mierou vrchovitou naplniť všetky svoje osobné a pracovné ciele a predsavzatia.

Životné jubileum prof. PhDr. Mikuláša Šteca, DrSc.

Emeritný profesor Prešovskej univerzity Mikuláš Štec, popredný slovenský ukrajiniista a slavista, oslávil 16. marca 2012 vzácné životné jubileum, osemdesiate narodeniny. Jeho životná púť sa začala v Habure pri Medzilaborciach na slovensko-ukrajinskom jazykovom pomedzí a pokračovala cez Humenné (1945-1951 študent ruského gymnázia), Haburu (1951/1952 učiteľ na základnej škole), Prahu (1952-1953 študent Filozofickej fakulty Karlovej univerzity), Kyjev (1953-1958 študent Filologickej fakulty Kyjevskej štátnej univerzity T. Ševčenka) do Prešova, kde nastúpil v akaemickom roku 1958-1959 ako absolvent ukrajiniistiky a rusistiky na Katedru ukrajinského jazyka a literatúry Filologickej fakulty Vysokej školy pedagogickej v Bratislave. Po transformácii filologickej fakulty na filozofickú fakultu bola v roku 1959 ustanovená Univerzita P. J. Šafárika so sídlom v Košiciach a jej súčasťou sa stala Filozofická fakulta v Prešove a Lekárska fakulta v Košiciach. Uplynulo päťdesiatštyri rokov od čias, keď náš jubilant po prvý raz nastúpil na nové vysokoškolské pôsobisko. V našich radoch nebýva zvykom vyznamenávať pracovníkov za vernosť svojmu pracovisku. No nič nebráni tomu, aby si PU v Prešove osobitným spôsobom neuctila tých svojich pracovníkov, ktorí celý svoj um, talent, všetky svoje sily a celé srdce vložili do služieb svojej univerzity. Profesor Štec pôsobil na Filozofickej fakulte UPJŠ / PU v Prešove vo funkcii vedúceho katedry (1968-1981), prodekana pre pedagogickú činnosť (1970-1976) a dekana (1976-1990).

Začiatky vedeckovýskumnej činnosti jubilanta sú späté s dialektológiou. Jeho diplomová práca bola venovaná opisu haburského dialektu, v ktorom sa ako v okrajovom dialekte vyskytujú početné archaizmy, ale aj mnohé interferenčné javy motivované vonkajším vplyvom slovenských a poľských nárečí, ale aj iných dialektov karpatského jazykového areálu. Preto majú tieto dialekty mimoriadny význam pre štúdium najstarších dejín starej ukrajiny i pre riešenie niektorých otázok teórie jazykových kontaktov. Dizertačnú prácu pripravil z problematiky spisovného jazyka, ktorú obhájil v roku 1964 na svojej alma mater v Kyjeve. Práca vyšla knižne pod názvom *Spisovný jazyk Ukrajincov na Zakarpatskej Ukrajine a východnom Slovensku* (1969). V doktorskej dizertačnej práci *Ukrajinský jazyk na Slovensku (Sociolingvistické a interlingvistické aspekty)* [1996], ktorú obhájil v Ústave jazykovedy Ukrajinskej akadémie vied v Kyjeve, sa vrátil k skúmanej problematike, opierajúc sa o teoreticko-metodologické základy kontaktovej lingvistiky, sociolingvistiky a o široký komparatívny aspekt. V monografii nastoľuje otázky jazykovej interferencie, diglosie a jazykových kontaktov medzi slovenčinou, ukrajínčinou, ruštinou a cirkevnou slovančinou, ktoré sa v uvedenom regióne používali v procese jazykovej komunikácie v priebehu stáročí. Čitateľa zaujme objektívny opis jazykovej situácie a teoretická schéma rozvrstvenia národného jazyka ukrajinského (rusínskeho) obyvateľstva. Na základe precíz-

nej analýzy M. Štec konštatuje, že spisovná ukrajínčina na východnom Slovensku má zväčša štatút knižného spisovného jazyka, lebo funguje najmä v písanej podobe. V bežnej jazykovej praxi sa používa subštandardná varieta s osobitnosťami na všetkých jazykových rovinách, ktoré používateľia vedome vnášajú do svojho nárečového prostredia.

Tretou celoživotnou témou prof. Šteca je konfrontačný výskum spisovnej ukrajínčiny a spisovnej slovenčiny ako dvoch geneticky blízko príbuzných slovanských jazykov. S tým úzko súvisí aj výskum otázok jazykovej kultúry spisovnej ukrajínčiny na východnom Slovensku, fungujúcej v dvojajazyčnom prostredí a ovplyvňovanej aj diglosiou ako vzťahom vznikajúcim medzi štandardne nižším jazykovým útvarom (dialektom) a štandardne najvyšším jazykovým útvarom (spisovným jazykom).

Počínajúc rokom 1990, keď začal prednášať cirkevnú slovančinu pre poslucháčov pravoslávnej teológie na Pravoslávnej bohosloveckej fakulte PU, sa jeho vedecké záujmy upriamujú na štúdium ukrajinskej redakcie cirkevnej slovančiny a na prípravu vysokoškolských učebníc z tejto problematiky. Onedlho vydal učebnicu *Úvod do staroslovienčiny a cirkevnej slovančiny* (1994); v roku 1997 vyšlo nové prepracované vydanie učebnice pod názvom *Staroslovienčina a cirkevná slovančina*. V týchto učebniciach autor predkladá opis jazykového systému cirkevno-slovanského jazyka v porovnaní so staroslovienčinou, čo z metodického hľadiska značne uľahčuje štúdium tohto liturgického jazyka pravoslávneho a gréckokatolíckeho obyvateľstva na východnom Slovensku. V roku 2005 jubilant vydal učebnicu *Cirkevná slovančina*, v ktorej sa zamerá na opis jazykového systému ukrajinskej redakcie cirkevnej slovančiny a jej karpatskej subredakcie. Je to prvá učebnica cirkevnej slovančiny na Slovensku, ale aj v širšom kontexte susedných slovanských i neslovanských krajín, ktorou autor zaplnil biele miesto v oblasti poznávania cirkevno-slovanského jazyka. V roku 2006 vyšla štvrtá oslávencova učebnica *Cirkevná slovančina v 21. storočí* pre kňazov, teológov a učiteľov náboženstva.

Už pri príprave uvedených učebníc cirkevno-slovanského jazyka, ale aj vďaka pedagogickej praxi sa autorovi ukázala potreba zostavenia cirkevno-slovansko-slovenského prekladového slovníka. Na túto náročnú prácu sa prof. Štec podujal spolu s teológmi z Pravoslávnej bohosloveckej fakulty (M. Horňák, V. Kocvár, Š. Pružinský, T. Pružinská, E. Šaková, Š. Šak). Výsledkom ich spolupráce sú dva zväzky slovníka, ktoré vyšli vo vydavateľstve pri Pravoslávnom kňazskom seminári PU v Prešove: *Cirkevno-slovansko-slovenský slovník*. Diel I. (A – O) (2009) a *Cirkevno-slovansko-slovenský slovník*. Diel II. (P – Y(yžica) [v tlači]). Úvodná časť k prvému zväzku, ktorej autorom je prof. Štec, pozostáva z troch kapitol: I. Úvod, II. O používaní slovníka s podkapitolami všeobecná charakteristika slovníka, stavba hesla, heslové slovo, jeho tvar a pôvod, ekvivalent. V tretej kapitole *Gramatická charakteristika ekvivalentu* používateľ nájde opis gramatických kategórií, ktoré slúžia na spoľahlivú identifikáciu príslušného slovného druhu. V slovníku sa neuvádzajú exemplifikácie. Nasleduje prehľad základných prameňov, z ktorých

vychádzal autorský kolektív pri zostavovaní slovníka, a zoznam použitých skratiek.

Záslužná je jubilantova práca pri výchove vedeckého dorastu, veď pod jeho vedením vyrástla nová generácia ukrajínistov a slavistov. Bohatá je jeho redakčná činnosť v početných zborníkoch a publikáciách doma i v zahraničí. Bol členom Komisie pre jazykové kontakty pri Medzinárodnom komitete slavistov. Ako člen Národnej pravopisnej komisie Ukrajiny a člen redakčnej rady časopisu *Movoznavstvo*, ktorý vydáva Jazykovedný ústav O. O. Potebni v Kyjeve sa podieľal na riešení mnohých zložitých otázok ukrajinského pravopisu a výskumu ukrajinského jazyka.

Pripomenuli sme iba najdôležitejšie etapy jubilantovho života stráveného za vysokoškolskou katedrou. Uviedli sme iba knižné publikácie, v ktorých sa jubilant predstavil ako vedec a vysokoškolský pedagóg.

Z úprimného srdca blahozeláme profesorovi Mikulášovi Štecovi k jeho osemdesiatke a do ďalších rokov mu želáme veľa dobrého zdravia, tvorivého elánu a rodinnej pohody.

МНОГОГА, БЛАГАГА Л'ЄТЬ

Júlia Dudášová-Kriššáková

Súradnice súčasnej slovanskej dialektológie. Jazykovedné štúdie. XXVII. Bratislava : Veda 2010. 392 s.

Do radu revitalizovaných (viac-menej periodických) zborníkov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, vydávaných pod názvom *Jazykovedné štúdie*, pribudol ďalší, už 28. zväzok. Je zostavený z príspevkov, ktoré odzneli na medzinárodnom vedeckom seminári (konal sa 7. januára 2010 v Bratislave), venovanom životnému jubileu Adriany Ferenčíkovej. Popri prednesených referátoch priamych účastníkov seminára zaradila editorka Katarína Balleková (vedeckým redaktorom je Pavol Žigo) do zborníka aj príspevky ďalších, najmä zahraničných autorov – popredných dialektológov a slavistov. V Jazykovedných štúdiách 28 je teda spolu uverejnených 37 „súradnice súčasnej slovanskej dialektológie“ označujúcich štúdií, pričom ich pôvodcovia zastupujú v podstate – a predovšetkým – skoro všetky slovanské krajiny. Je vari prirodzené, že všetky tieto materiálovo bohaté i teoreticky prínosné texty nemôžeme pri tejto príležitosti priblížiť podrobnejšie ani totálne paritne. V niektorých prípadoch ich budeme iba stručne glosovať či anotovať.

37 príspevkov, plasticky predstavujúcich mnohoaspektové a rozkošatené dimenzie slovanskej dialektológie, je zaradených či zoradených do šiestich tematických celkov (blokov). I. blok (s. 15-101) má názov *Lingvistická geografia a Slovanský jazykový atlas*. Deväť štúdií tu má zreteľné a jednoznačné motivačné podnety inšpirujúce vznik textu i dedikačné väzby; jubilujúca Adriana Ferenčíková už dlhší čas dôstojne reprezentuje slovenskú dialektológiu v medzi-

narodnej komisii, pripravujúcej tento makroatlas. Ivor Ripka (Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, Prešov) v svojom príspevku akcentuje a dokumentuje tézu, že jadrom súčasnej dialektológie je lingvistická geografia (jazykový zemepis). Konštatuje, že slovenská dialektológia sa prezentovala nielen štvorzväzkovým (národným) Atlasom slovenského jazyka, ale dôstojne a nezaštupiteľne – a to organizačne aj tvorivo – participovala i na príprave multilingválnych (nadnárodných) atlasov. Autor približuje koncepciu i realizáciu Slovanského jazykového atlasu, Celokarpatského dialektologického atlasu a najmä v slovanskej jazykovede pomerne málo známeho Európskeho jazykového atlasu. – Zuzanna Topolińska (Istražuvački centar za arealna lingvistika, MANU, Skopje) sa vo svojej po poľsky napísanej stati *OLA nosi piętno swego czasu* zamýšľa nad tým, ako sa ono „vypálené znamenie“ polstoročia, ktoré uplynulo od začatia prác na Slovanskom jazykovom atlase (*Obščeslavianskej lingvističeskij atlas* – OLA) reflektuje v súčasnej slavistike. – Tatiana Ivanovna Vendina (Institut slavianovedenija RAN, Moskva) v rozsiahлом príspevku s názvom *Словацко-русские лексические соответствия в пространственно-временном аспекте*, ktorý dopĺňa 6 máp či schém, rieši a vysvetľuje problematiku chronologickej interpretácie slovensko-ruských lexikálnych izoglos. – Pavol Žigo (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava) sa okrem úvodného slova (príhovoru A. Ferenčíkovej, predneseného na seminári 7. 1. 2010) v zborníku predstavuje aj ako autor štúdie *Interpretácia morfologických štruktúr v Slovanskom jazykovom atlase*. Svojimi výkladmi o areálovej distribúcii tvaroslovných javov (jasnú argumentáciu podporujú aj názorné zobrazenia ich výskytu či rozšírenia na schematických mapkách) presvedčivo dokazuje, že tieto tvaroslovné areály nie sú totožné s makroareálmi, diferencujúcimi slovanské jazyky na hláskoslovné roviny. – Materiál (údaje) zo SJA (OLA) tvorivo interpretuje aj Renáta Kamenárová (Filozofická fakulta UK Bratislava) v štúdiu *Paradigmatika maskulín v slovanskom jazykovom atlase*. Dokazuje, že skloňovanie maskulín v slovanských jazykoch ovplyvňuje najmä kategória životnosti, ku ktorej sa v západnom makroareáli pridáva aj kategória mužskej osoby. – Žanna Žanovna Varbot (Institut ruskogo jazyka im. V. V. Vinogradova) pripravila krátky text, v ktorom približuje *Русские этимологии на словацко-чешском фоне*. Konkrétne hľadá v češtine a v slovenčine sémantické „pozadie“ ruských slov *розный* a *парень*. – Janusz Siatkowski (Uniwersytet Warszawski, Warszawa) v štúdiu **Oblicze, *oblicaj „twarz“ w dialektach i w historii języków słowiańskich* porovnáva materiál SJA (OLA) s doterajšími spracovaniami príslušných skumaných slov v slovanských nárečových a „historických“ slovníkoch. – Martina Ireinová (Ústav pro jazyk český AV ČR, Brno) skúma *Jméno František v českých nářečích a v pomístních jménech na Moravě a ve Slezsku* a predstavuje jeho používané a známe podoby aj v širších reláciách. – Hana Konečná (Ústav pro jazyk český AV ČR) predniesla na seminári príspevok *Borovice v českých nářečích a v pomístních jménech na Moravě a ve Slezsku*. Na základe materiálu získaného pre Český jazykový atlas predsta-

vuje lexikálne, slovotvorné a hláskoslovné „diferencie“ lexémy *borovica*.

Do II. bloku, označeného ako *Lexikografia a Slovník slovenských nárečí* (s. 105-134), zaradila editorka tri príspevky. *Ľubor Králik* (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra, Bratislava) v štúdiu *Nárečová lexikografia a etymológia II* (na materiáli 2. zväzku Slovníka slovenských nárečí) tematicky nadväzuje na svoju staršiu prácu z roku 2007 s rovnakým názvom, inšpirovanú etymologickou analýzou lexikálneho materiálu obsiahnutého v 1. zväzku SSN. Autorove jasné a inštruktívne formulované výklady, ktoré skromne nazýva „marginálne“, dokazujú nespupovateľnú potenciú nárečovej lexiky pri etymologických sondách a úvahách. Väčšina Králikových výkladov je akceptovateľná a presvedčivá. Je však nepochybné, že pri koncipovaní hesiel treba hľadať taký *modus vivendi* dialektológie a etymológie, ktorý by trvalo umožňoval takto analyzovať v heslách spracúvaný materiál aj *ex ante* – čo sa v súčasnosti deje –, nie iba *ex post*. K navrhovaným štandardizáciám heslových slov sa chce vyjadriť na inom mieste. Tu len pripomenieme, že autorom navrhovaná etymologická adekvátne štandardizácia hesla *nadobyteň* (derivovaného od slovesa *nadobýť* vo význame „získať, zhromaždiť“) namiesto *nadobizeň* nie je podľa nášho názoru celkom jednoznačná a presvedčivá. Tematické morfémy sloves sú z hľadiska slovotvorby v „slabej“ pozícii, „odsekávajú“ sa, takže sufix sa niekedy pripája priamo k slovesnému slovotvornému základu. Ľ. Králik sa vo svojich výkladoch odvoláva aj na obsah literatúry, pozná – a v literatúre aj uvádza – množstvo slovníkov; zmienil však svoj doterajší spôsob citácií a redaktor citovaných lexikónov tu neuvádza. – Spracovanie pradiarskych a tkáčskych termínov v Slovníku slovenských nárečí hodnotí v rovnako nazvanom príspevku *Katarína Balleková* (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava). Poukazuje na nejednotnosť autorských riešení a formuluje názor, že k unifikovaniu lexikografickej praxe a tým aj k „napĺňaniu a dotváraníu koncepcie SSN prispieva aj novoprijaté kolektívne posudzovanie autorských rukopisov v rámci tvorivého procesu pre koncept 3. zväzku SSN“ (s. 123). Radi by sme pripomenuli, že heslá sa kolektívne posudzovali v 1. zväzku SSN (zápisnice zo schôdzí sú zaiste v archíve oddelenia), takže fakticky tu ide o potrebné a správne oživenie staršej redakčnej praxe. Autorka tiež uvádza, že „vytypované príklady na spracovanie spoločných (resp. približných) lexikálno-sémantických významov (?) dokumentujú nejednotnosť lexikografických riešení“ (ibid.). Spojenie *lexikálno-sémantické významy* je však prinajmenšom „netradičné.“ – Koncepčnú prípravu a lexikografické spracovanie dvojzväzkového Teologického a náboženského slovníka približuje a vysvetľuje v svojom príspevku *Štefan Vragaš* (Rímskokatolícka cyrilo-metodská bohoslovecká fakulta UK, Bratislava).

III. blok (*Dejiny jazyka*; s. 137-164) tvoria takisto tri príspevky. *Mijo Lončarić* (Institút za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb) prispel do zborníka štúdiou *Etonimski pridjev slovenski u Hrvata*, v ktorej v stručnom náčrte predstavuje vzťahy medzi slovenčinou a chorvátčinou a vysvetľuje rozšírenie a používanie etnonyma *slovenski*

v severnom Chorvátsku. – *Rudolf Krajčovič* (Bratislava) v štúdiu nazvanej *Z historickej lexiky západoslovenských nárečí* analyzuje a etymologizuje vybrané sídliskové názvy, utvorené z osobných mien známych v danej oblasti medzi Malými Karpatmi a Váhom. Hlavným cieľom jeho štúdie je zistiť, z akých lexikálnych jednotiek boli utvorené historické osobné mená, z ktorých vznikli vybrané názvy obcí. – *Martin Pukanec* (Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra) prezentuje v rovnako nadpísanom príspevku tri teórie o pôvode slovenčiny: migračno-integračnú, kmeňovú a *koinéovú*. Odôvodňuje a vysvetľuje najmä tú poslednú, označenú v slovenskej jazykovede doteraz nepoužívaným (a v slovníkoch nezaregistrovaným) adjektívnym termínom.

Deväť príspevkov zaradila editorka do IV. bloku (s. 167-226) s nadpisom *Dialektológia ako studnica reči*. (Nevysychajúcou studnicou obhacovania jazyka je však predovšetkým sám dialekt, ktorý dialektológia „objavuje.“ Adekvátnejší by teda bol vari názov *Dialekt ako studnica...*) Obsahuje prevažne po slovensky písané štúdie „domácich“ autorov, ktoré budeme iba krátko glosovať voľným parafrázovaním ich názvov. *Miroslav Smatana* (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV) hľadá a nachádza *niekoľko paralel medzi turčianskym a rajeckým nárečím*. – *Mária Žiláková* (Univerzita Eötvösa Loránda, Budapešť) prezentuje zasa výsledky výskumov *prvkov turčianskeho nárečia v slovenských dialektoch v Maďarsku*. – *Jana Skladaná* (Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda, Trnava) venuje svoj výskumný záujem takisto Turcu, rodnému kraju jubilujúcej *Adriany Ferenčíkovej*. Analyzuje *Receptár turčiansky zo 17. storočia*, pričom túto historickú tému bolo možné začleniť vari aj do predchádzajúceho bloku. – *Július Lomenčík* (Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica) sa rozhodol načrieť do *studnice novohradského nárečia* a pripravil text s názvom *Roľnícka usadlosť v Málnici*. – *Silvia Duchková* (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV) napísala osobne ladenú výpoveď nazvanú *Chvála koreňom*, v ktorej spomína na svojich starých rodičov hovoriacich záhorským nárečím. – *Ľubica Dvornická* (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV) vo svojej štúdiu s titulom *Niekoľko lexém označujúcich dažď* so slnkom v *slovenských nárečiach* približuje lexémy, lexikalizované spojenia a frazémy, ktorými sa v slovenčine (a predovšetkým v jej nárečiach) pomenúva „atmosferický jav súčasného dažďa a slnka“ (s. 205). Autorka využíva aj materiál z viacerých (nárečových) slovníkov, medzi ktorými sa uvádza aj „slovník bratov Kálalovcov“ (s. 199). Príslušný *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí* z roku 1923 však napísali a vydali otec Karel Kálal (1860-1930) so synom Miroslavom (1893-1962), ktorí v tom čase pôsobili v Banskej Bystrici. – *Anna Maričová* (Filozofická fakulta Nový Sad) v príspevku nazvanom *Z lásky* (Do taniera) opisala zvyky, ktoré sa zachovali v niektorých slovenských obciach vo Vojvodine. Jedným z takýchto rodinných zvykov spätých so svadbou bola podnes zachovávaná zbierka peňazí. – *Gabriela Múcsková* (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava) – súc zaiste inšpirovaná aj najznámejším a najznámejším prekladom jubilantky – pripravila pozoruhodný, materiálovo

presvečivo doložený text s názvom *Meno ruže* v „jazykovom (nárečovom) obraze sveta“. – Chorvátske dialektologičky *Mira Nenac-Mihaličová* (Filozofski fakultet Zagreb) a *Anita Celiničová* (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb) sa v zborníku prezentujú štúdiou *Zapisi hrvatskih organskih govora*, v ktorej načrtávajú aj (dlhú) tradíciu chorvátskej dialektológie. Napriek tejto tradícii jej však podľa názoru autoriek chýbajú náležité zbierky transkribovaných zápisov alebo zvukových nahrávok z rozličných chorvátskych nárečí.

Piaty blok príspevkov nesie názov *Jazyky v kontaktoch a vzťahy v jazyku*. Má najväčší rozsah (s. 229-363) a sú v ňom zaradené štúdie 11-tich (zväčša zahraničných) autorov. – *Juraj Vaňko* (Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra) zaželel jubilantke – a to aj priamo na seminári – „mnogaja i blagaja leta,“ a tak napísal aj svoj príspevok. Približuje v ňom významové spektrum lexémy *blaho* (v praslovančine predpokladá východiskovú podobu **bolgo*) v slovenčine i v ďalších slovanských jazykoch. – *Pavlo Hrycenko* (Inštitut ukrajinskoi movy NAN Ukrajiny, Kyjev) má v zborníku publikovanú štúdiu *Локалізми у структурі діалектної мови*. Termínom *lokalizmus* označuje (pomenúva) „element“ nárečových prejavov, ktorý má územne obmedzený areál používania. Termín pokladá za zrozumiteľný a vyčerpávajúci, no nie celkom presný či jednoznačný, a preto ho vysvetľuje v širšom explanačnom kontexte. – *Ján Kačala* (Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda, Trnava) prináša v štúdiu *Imperatívne vety z hľadiska členitosti jadra vety* nový, komplexný pohľad na túto problematiku, pri ktorom vystupujú do popredia javy na paradigmatickej i syntagmatickej úrovni systému. – *Milan Majtán* (Bratislava) upozorňuje na (tak znie aj názov príspevku) *chybne používané skrátené predložkové tvary osobných zámen 3. osoby*. Medzi ne patrí používanie skrátených tvarov *naňho, oňho, zaňho*, ktoré sa vyskytujú napríklad aj pri nahrádzaní neživotných maskulín namiesto stiahnutých (synkopovaných) foriem *naň, oň, zaň* a pod. – *Soňa Milenkovska* (Istraživački centar za arealna lingvistika MANU, Skopje) predstavuje vo svojej štúdiu *Мечмото на акузативната и дативната именска синтагма во немаркиран редослед во простата словенска реченица* zaujímavú syntagmatickú problematiku. Porovnáva jazyky s analytickou deklináciou (bulharčinu a macedónčinu) s ostatnými slovanskými jazykmi. – Rovnako pracovisko v zborníku reprezentuje aj *Angelina Pančevska*, ktorá pripravila text nazvaný *Експресивната функција на заменките во разговорниот македонски јазик*. – Bulharskú slavistiku zastupujú v týchto Jazykovedných štúdiách tri pracovníčky Institutu za bálgarski ezik „Prof. L. Andrejčin“ BAN (Sofija). *Elena Kjaeva* a *Margarita Tetovska-Troeva* poslali do redakcie z komparačného aspektu „nadštandardne“ rozsiahle (30-stranové materiálovo bohaté) štúdie. Prvá autorka sa zaoberá slovotvornou problematikou v štúdiu *Називанија за децства (nomina actionis) в българските диалекти*, druhá v štúdiu *Дихотомия при формите за 1 лице единствено число сегашно време на глаголите от II спрежение в българските диалекти*

predstavuje „slovesnú dvojdielnosť“ z diachrónneho i synchrónneho aspektu. – *Christina Dejкова* spracúva takisto dialektologickú tému. V štúdiu *За адантирането на някои глаголни заемки в говора на Ново село, Видинско* konštatuje, že v skúmanom nárečí existuje špecifický model morfolologickej adaptácie, uplatňovaný pri preberaní slovies z rumunčiny. – *Anna Ramšáková* (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava) v príspevku *Integračné a diferenciacné javy zvukovej a tvaroslovnej roviny в náречіах на горных Kysuciах* dokazuje, že interakcia viacerých nárečových typov potvrdzuje prirodzenú tendenciu narušať stabilitu istých príznakových javov, vyskytujúcich sa v areálovo vymedzených (limitovaných) nárečových systémoch. – *Anna Ráčová* (Ústav orientalistiky SAV, Bratislava) má v tomto „kontaktovom“ bloku zaradenú štúdiu *Vplyv slovenčiny на граматикa slovenskej karpatskej рómчiny*, v ktorej sa zameriava nielen na najtypickejšie prípady ovplyvnenia rómskej gramatiky, ale komentuje aj menej frekventované prípady interferencie.

VI. blok (s. 367-376) s názvom *O jazyku в literatúre* je najmenší. Redakcia doň zaradila dva príspevky. *Katarína Habovštiaková* (Bratislava), autorka textu nazvaného *Dialektizmy в literatúre з oravského regiónu*, hodnotí nárečové prvky použité v dielach P. O. Hviezdoslava, Martina Kukučína, Ladislava Nádašio-Jégého a iných autorov ako štylistické prostriedky. – *Tatiana Grigorjanová* (Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda, Trnava) upozorňuje na niektoré úskalia pri prekladaní umeleckých textov. V príspevku *Rusko-slovenské prekladateľské paralely* ich objasňuje ukážkami z prekladov diel troch súčasných ruských autorov.

V zborníku je publikovaný aj súpis prác *Adriany Ferencíkovej* za roky 1965-2009, ktorý zostavili L. Dvonč, J. Behýlová a K. Balleková. Na rozdiel od nesúrodých bibliografických „odkazov“, ktoré k svojim štúdiám prikládali jednotliví autori (podobné nekompatibilné súspisy sú skoro vo všetkých v súčasnosti vychádzajúcich väčších zborníkoch, no redaktori vlastne už nemajú „šancu“ ich zjednocovať, norma je „v pohybe“), rešpektuje bibliografickú normu a je korektný, nepresností je málo. V roku 1969 v Jazykovedných štúdiách X publikovaná práca A. Ferencíkovej má mať správny názov *Striednice e, a za psl. e в číslovkách пят, девят* (nie *Striedanie e, a za psl. e в číslovkách...*). V súpise redakčnej činnosti nebolo potrebné urobiť 17 záznamov (za roky 1996-2009) súvisiacich s participáciou autorky pri realizácii akcie *Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko*. Dôležité údaje obsahuje prirodzene aj súpis prekladateľskej činnosti A. Ferencíkovej z taliančiny. Vysoko hodnotený a oceňovaný je najmä jej výnimočný preklad *Mena ruže* od Umberta Eca.

Súčasnú slavistiku možno definovať ako osobitnú oblasť systematického, cieľavedomého a metodologicky „čistého“ vedeckého skúmania a poznávania širšie chápanej oblasti kultúry a dejín národov hovoriacich slovanskými jazykmi, pri ktorom sa obligátne uplatňuje porovnávaci aspekt. Jej neoddeliteľnou súčasťou je aj jazykovedná slavistika, v ktorej výrazné miesto zasa patrí dialektológii. Teoretické i materiálové „súradnice“ súčasnej slovanskej

dialektológie jej určujú nesuplovateľné miesto v mnohoaspektových diachrónnych i synchronných výskumoch jazykov. Som presvedčený, že prítomný zborník Jazykovedných štúdií, starostlivo pripravený na pôde Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, svojim širokým výskumným „záberom“ a diapazónom tém, zreteľnými analýzami ústiacimi do nových syntéz a záverov, či tiež niektorými ďalšími pozitívnymi atribútmi, túto tézu jednoznačne potvrdzuje.

Ivor Ripka

KOVÁČOVÁ, V.: Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie.

Ružomberok : Katolícka univerzita

v Ružomberku, Filozofická fakulta 2010. 173 s.

Monografia Viery Kováčovej *Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie* prináša komplexný pohľad na súčasný stav archaických sotáckych nárečí severovýchodného Zemplína, ktoré sú vďaka svojej okrajovej polohe na slovenskom jazykovom území v bezprostrednom kontakte s východoslovenským – ukrajinským jazykovým prostredím. Práve archaické prvky sotáckych nárečí umožňujú odborníkom v tejto oblasti pozorovať historický vývin slovenčiny zachovaný v nárečiach v najstaršom období, z ktorého ešte nemáme písomné pramene.

Až do tridsiatych rokov 20. storočia nepokladali dialektológovia sotácku nárečovú oblasť za samostatný nárečový celok v rámci východoslovenského jazykového makroareálu. Ani A. V. Šembera, ani S. Cambel ani V. Vážný, ktorí svoju pozornosť venovali výskumu dialektov na východnom Slovensku, nepostrehli dištinktívne prvky sotáckych nárečí, ktoré ich vydeľujú ako osobitnú skupinu v rámci východoslovenských nárečí. Až dialektologické výskumy J. Šárgu, J. Lišku, Z. Stieberta, ktorí sa usilovali riešiť najmä otázky genézy východnej slovenčiny, priniesli nové poznatky o sotáckych dialektoch. V 60. rokoch 20. storočia a neskôr priniesli štúdie Š. Liptáka či J. Dudášovej-Kriššákovovej nové svetlo do teórie o akcentologických pomeroch v sotáckej nárečovej oblasti a prispeli k objasneniu osobitostí východnej slovenčiny z hľadiska teórie jazykových kontaktov.

Predstavovaná monografia nadväzuje na spomínané staršie dialektologické práce, aktuálne výskumy Viery Kováčovej v sotáckej nárečovej oblasti si však vyžadujú nový pohľad na historický vývin i súčasný stav tohto nárečového celku. Práve pri výskume sotáckych dialektov sa stretávame so špecifickými nárečovými javmi, ktoré najlepšie môže vystihnúť autochtónny nositeľ skúmaného nárečia. Viera Kováčová, podobne ako aj jej predchodca Ján Šárga, pochádza zo sotáckej nárečovej oblasti a mohla tak naplno využiť svoje predpoklady pre výskum takej osobitej nárečovej skupiny.

Metodologicky sa autorka opiera o teóriu jazykových kontaktov a jednotlivé prvky sotáckych nárečí interpretuje ako výsledok historického vývinu, ale aj interferenčného procesu kontaktovalých jazykových zón. V oblasti sotáckych nárečí je nevyhnutné zohľadniť najmä interferenčný vplyv v ukrajinsko-slovenských reláciách a tlak susedného komplexu zemplínskych nárečí. Ako nárečový materiál autorke poslúžili audiozázpisy získané vlastným priamym terénnym výskumom vo vidieckom prostredí v sotáckej nárečovej oblasti. Pomocou postupov priameho kontaktu s aplikáciou metód usmerňovaného súvislého nárečového prejavu Viera Kováčová zozbierala solidný materiálový základ. Výber zo získaného nárečového materiálu v transkribovanej podobe podľa zásad prijatých v slovenskej dialektologickej praxi je aj súčasťou textovej prílohy recenzovanej monografie. Osobitosť sotáckeho nárečia na úrovni zvukovej roviny jazyka spočíva aj v akcentologických pomeroch; prízvuk autorka zaznamenáva grafickým zvýraznením prízvučnej slabiky. Za mimoriadne dôležitú pokladáme skutočnosť, že knižná práca V. Kováčovej obsahuje aj kompaktný disk so zvukovými ukážkami nahrávok sotáckeho nárečia, ktoré poskytujú čitateľom konkrétnejšiu predstavu aj o zvukovej realizácii osobitého typu sotáckych dialektov.

Jadro práce tvorí charakteristika fonologického a morfológického systému sotáckych nárečí severovýchodného Zemplína v reláciách ich vnútorného členenia na podvihorlatský a polaborecký typ. Fonologický systém sotáckych dialektov je charakteristický prítomnosťou viacerých javov, ktoré sa na území východného Slovenska vyskytujú výlučne v oblastiach sotáckych dialektov. Ide najmä o výskyt zúžených vokálov *e*, *o*, *a*, mákkostnej konsonantickej korelácie *a* o dve realizácie fonémy */i/*. Citlivým a málo prebádaným aspektom zvukovej roviny sotáckych dialektov boli práve špecifické akcentologické pomery. V tejto súvislosti autorka práce nadväzuje na teoreticko-metodologické východiská Štefana Liptáka a predkladá vlastnú charakteristiku súčasných tendencií v sotáckej akcentológii, ktorá je pod neustálym tlakom zemplínskych nárečí s prízvukom na penultime.

Dlhoročné úsilie autorky doplniť a sprecizovať poznanie o morfológickej stránke sotáckych nárečí zhmla v kapitole o morfológickom systéme (s. 98-12). Práca nepriináša kompletný prehľad všetkých slovných druhov. V. Kováčová sústredila svoju pozornosť najmä na rozbor tých morfológických javov, ktoré sú integrované v deklináčnom a konjugačnom systéme substantív, adjektív a verb. V prílohe práce nájdeme aj prehľadné spracovanie deklináčnych a konjugačných typov v sotáckych dialektoch.

Osobitne cenná a zaujímavá je skutočnosť, že autorka sústredila svoju pozornosť nielen na opis a interpretáciu špecifických nárečových prvkov v diachrónnom a medzijazykovom pláne, ale zamerala sa aj na sledovanie stability a nestability jednotlivých dištinktívnych prvkov sotáckych dialektov v súčasnom nivelizačnom tlaku. Práve nivelizačné tendencie spôsobujú postupnú elimináciu dištinktívnych znakov sotáckych nárečí, vďaka ktorým môžeme sotácke nárečia v kontexte východoslovenského

nárečového makroareálu pokladať za samostatný nárečový celok. Recenzovaná publikácia je cenným príspevkom ku komplexnému poznaniu sotáckych dialektov a v mnohých aspektoch osvetľuje aj príčiny a predpoklady divergentného vývinu jazykových prvkov v podvihorlatskej a polaboreckej sotáckej nárečovej oblasti.

Katarína Žeňuchová

Knižný prírastok slovanskej dialektológie.

(Juliusz Zborowski: *Słownik gwary Zakopanego i okolic* (opracowany i uzupełniony z materiałów autora przez zespół Instytutu języka polskiego Polskiej akademii nauk pod kierunkiem Joanny Okoniowej). Zakopane–Kraków 2009. 492 s.

Slovenské a poľské nárečia sa vyvíjali v mnohom paralelne, súčasne s istými, každej nárečovej skupine vlastnými diferenciálnymi vývinovými osobitosťami. Areály jednotlivých jazykových zmien však spravidla nerespektovali (a nerespektujú) etnické, jazykové či nárečové (v rámci jedného jazyka) hranice a areály. Z jazykového i historického hľadiska sa nárečia na pomedzí nevyvíjali izolovane, boli a naďalej sú v úzkom kontakte so susediacimi nárečiami. Táto skutočnosť spôsobila prirodzené vzájomné prenikanie – plynulé prechody jazykových javov vo fonologickej, morfologickej i lexikálnej rovine pomedzných nárečí obidvoch národných jazykov. Výskum nárečí v priestore pomedzia viacerých štátnych útvarov sa nezaobide bez poznatkov o kultúrnych, spoločensko-politických, sociálnych, hospodárskych, historických, ale takisto o geografických podmienkach, ktoré spolupôsobili pri vzniku, vývine a fungovaní tých-ktorých nárečí. Najnovším teoretickým prístupom pri štúdiu kontaktujúcich sa nárečových systémov patriacich k rozličným národným jazykom je teória jazykových kontaktov, ktorú pre potreby slovanskej dialektológie vypracovala Júlia Dudášová-Kriššáková (1993, s. 11-16).

Naším cieľom však nie je písať o mnohotvárnosti a pestrosti výskumu goralských nárečí, ale priblížiť čitateľovi lexikografické dielo poľskej jazykovedy. Nebyť jeho oneskoreného odborného spracovania a vydania, z hľadiska jeho obsahu by ho dnes bolo možné zaradiť medzi slovníky „v zrelom veku.“ Širokej laickej i odbornej verejnosti, nielen tej, ktorá podľahla čaru duchovnej a hmotnej kultúry podhalianskej oblasti či gorolov vôbec, sa dostáva do rúk lexikografické dielo *Słownik gwary Zakopanego i okolic* z autorskej dielne Juliusza Zborowského (1888 Lvov-1965 Zakopané). Slovník vynikajúceho znalca poľskej podtatranskej oblasti, historika, etnografa, jazykovedca a v rokoch 1922-1965 riaditeľa Tatranského múzea Dr. Tytusa Chałubińskiego v Zakopanem.

Z predslovu slovníka sa dozvedáme, že záujem laických nadšencov i odborníkov o interdisciplinárny vedecký

ký výskum Podhalia a osobitne goralských nárečí v jeho priestore siaha do roku 1802 (porovnaj Zborowski, 2009, s. VII), keď poľský spisovateľ, publicista, filozof, prekladateľ, geograf, geológ a katolícky kňaz Stanisław Wawrzyniec Staszic (1755 Píla-1826 Varšava) pri svojich geologických a mineralogických výskumoch na juhu Poľska zachytil kultúrne a jazykové osobitosti tohto kraja. Prvými iniciátormi prác zasvätených výskumu *gwary zakopańskiej* boli Adam A. Kryński a Władysław Kosiński. Prvý vo svojej štúdii *Gwara zakopańska* (1884), druhý v práci *Przyczynę do gwary zakopańskiej* (1884). Jednak oboje prvé úvahy o osobitostiach reči a kultúry Podhalia, ktoré sa objavujú v etnografických alebo antropologických prácach, a prvé súbory ľudových piesní sú zo 40-tych rokov 19. storočia (tamtiež, s. VIII). Až keď sa dialektológia etablovala ako samostatná jazykovedná disciplína s vlastnými výskumnými metódami, umožnila nadobúdať poznatky o dialektoch systematickým a cieľavedomým výskumom. Poskytla priestor, či nevyhnutne si vyžiadala potrebu zostaviť zjednocujúcu fonetickú transkripciu, špecifické znaky zaznamenávajúce typické zvuky (nielen) goralského dialektu, ktoré dovtedy zanietení zapisovali na základe intuície v opozícii „jazyka ogólnego. Wtedy też, dzięki pracom Kazimierza Nitscha, Mieczysława Małeckiego i innych, powstały pierwsze zapisy prawdziwie fonetyczne“ (Zborowski, 2009, s. IX).

Recenzovaná publikácia je odrazom neúnávného úsilia autora zhromažďovať všetko, čo sa týkalo *goralszczyzny* podhalianskej oblasti. Už v roku 1929, ako píše Joanna Okoniowa, spoluautorka koncepcie a vedeckého spracovania recenzovaného slovníka, sám Juliusz Zborowski postuloval zber podhalianskej nárečovej lexiky. Boli to nielen jeho vlastné rukopisné vedecké práce a materiály o folklóre podtatranskej oblasti, ale aj kartotéka osôb zviazaná s Podhalím, korešpondencia s významnými predstaviteľmi poľskej literatúry, kultúry a umenia minulého storočia, bibliografický obsah podhalianskych časopisov či tatranská bibliografia, ktoré zanechal. Vysokú dokumentárnu i vedeckú hodnotu majú podhalianske nárečové texty, príslovia zo Zakopaného a jeho okolia a nárečová lexika podhalianskej oblasti, ktoré sám Zborowski zozbieral. Všetky tieto materiály zhromažďoval vyše štyridsať rokov s ambíciou ich budúceho spracovania a publikovania. Zborowski „niezależnie od swoich związków z polonistyką uniwersytecką i osobistych kontaktów z Nitschem, chciał opracować słownik o charakterze wyraźnie dyferencyjnym“ (Zborowski, 2009, s. XVII). Slovník svojím charakterom mal nadviazať na tradíciu takých autorov slovníkov, ako boli Wrześniowski, Dembowski, Kantor, Stopka či Tetmajer (tamtiež). Žiaľ, v období úspešného riadenia mu smrť zmarila naplnenie jeho celoživotnej ambície.

Koncepcia, odborné spracovanie a skompletizovanie Zborowského materiálov v 492-stranovom slovníku, ktorý uzrel svetlo sveta v roku 2009, je výsledkom neúnávných práce kolektívu jazykovedcov Zakladu dialektologii Instytutu języka polskiego Polskiej akademii nauk v Krakove. Členkami redakčného kolektívu boli popri J. Okoniowej

Barbara Grabková, Renata Kucharzyková a Monika Bulawová. Iniciatíva spracovať Zborovského nárečový slovník sa zdôrazňovala na pôde Inštitútu poľského jazyka ešte počas života W. H. Paryského. [Paryski spolu s manželkou Zofiou po vydaní rozšírenej edície Wielkiej encyklopedii tatrzańskiej v roku 1995 „przystąpili do ostatecznego opracowania wielkiego słownika podhalańskiego na podstawie materiałów, wśród których kartoteka Zborowskiego stanowiła źródło podstawowe i centralne“ (Zborowski, 2009, s. XIV). Smrť autorov prerhla prácu na slovníku, ale „należy jednak podkreślić, że Paryscy nie byli leksykoграфami i niezależnie od wielkich zasług dla Tatr i Podhala, doświadczenia i wiedzy oraz ogromnego entuzjazmu, podjęli się zadania ponad siły“ (tamtież)].

Už v roku 1996, pri príležitosti vydania spomenutej encyklopédie, na podnet svojho manžela Jana Okonia viedla J. Okoniowa prvé rozhovory na tému spracovania Zborovského slovníka. O odbornom spracovaní slovníka konzultovala s pracovníkmi Inštitútu poľského jazyka – s Teresou Gołębiowskou a Franciszkom Sowom. Diskutovala tiež s prof. Mieczysławom Rokoszkom, riaditeľom Towarzystwa Muzea Tatrzańskiego. Dohodli sa na pomoci, ktorú by poskytol Insytut języka polskiego Polskiej akademii nauk v Krakove pri spracovaní slovníka manželmi Paryskovcami. Po smrti manželov Paryskovcov sa však spolupráca prerušila a súčinnosť slovníkového projektu sa obnovila až v roku 2004 na návrh Tatrzańskiego múzea v Zakopanem.

Słownik gwary Zakopanego i okolic odráža nielen jazykové, ale aj kultúrne bohatstvo autochtónneho obyvateľstva tohto kraja. Pozostáva zo šiestich úvodných kapitol: I. *Juliusz Zborowski i jego słownik* so šiestimi podkapitolami (s. VII–XVIII), II. *Opracowanie redakcyjne* s tromi podkapitolami (s. XIX–XXI), III. *Informacje szczegółowe. Budowa artykułu* s deviatimi podkapitolami (s. XXII–XXVII), IV. *Bibliografia* (s. XXVIII–XXX), V. *Wykaz skrótów* (s. XXXI), VI. *Miejsowości wymienione w słowniku* (s. XXXII). Nosnou časťou publikácie je sám *Słownik gwary Zakopanego i okolic* (s. 1–478), ktorý zachytáva apelatívnu slovnú zásobu podhalianskej oblasti. Originálnu časť slovníka rámčuje *Słownik nazw własnych i form pochodnych* (Wybór, s. 479–491).

Materiálovou základňou lexikografického spracovania nárečovej lexiky recenzovaného slovníka bola rukopisná nárečová kartotéka s charakteristickým kaligrafickým písmom autora, ktorú sám zozbieral v poľskej podtatranskej oblasti v prvej polovici 20. storočia. Lexikálnymi jednotkami sa v slovníku stali zozbierané výrazy vybrané podľa kritéria diferencovanosti. Išlo o selekciu takých foriem a ich použití, ktoré „nie były znane w języku ogólnym. Wyrazy wspólne gwarze i językowi ogólnemu odnotowywał tylko wtedy, gdy wykazywały odmienność gramatyczną lub znaczeniową albo funkcjonowały w określonych kontekstach kulturowych bądź w związkach frazeologicznych nieznanym w języku ogólnym“ (Zborowski, 2009, s. XIX). Výrazným prínosom redakcie bolo získanie ďalších „nových“ hesiel, významov a exemplifikácií. Excerpciou z nárečového dokladového materiálu, ktorým Zborowski ilu-

stroval jednotlivé heslá, sa redakcii pomocou špeciálneho počítačového programu podarilo rozšíriť pôvodný Zborovského súbor hesiel zo 4000 lexikálnych jednotiek na vyše 8000. Pri definovaní výkladu „nového“ významu (významov) sa redakcia pridržala spôsobu ich definovania v duchu jednoduchého Zborovského výkladu postaveného často na využívaní synonym. Nové významy sú umiestnené za tými, ktoré uviedol sám Zborowski. Napríklad heslo **akuratny** s prvým významom 'mádry, rozsádný,' s druhým významom 'dokladný, nalezty, porządny' a tretím excerptiou nadobudnutým 'novým' významom 'odpowiedni.' „Nové“ heslá, významy a exemplifikácie sú označené hviezdíčkou, napr. heslá ***rodzice**, ***inak** alebo heslo **ćwiortka** s druhým 'novým' (excerptiou získaným) významom ***2**, 'miara objętości: czwarta część korca' s náležitou 'novou' dokladovou časťou: *Jo jest Zosce winowato ćwiortke mąki*.

Osobitnými heslami v slovníku sú fonetické varianty toho istého výrazu, ak ich ako heslo utvoril Zborowski, alebo sa vyskytli v citátoch, napr. *ifanteryjă // fanteryjă, ćforaki // śforaki, adwokat // advuk*. Samostatne sú spracované homonymá, napr. **haw**, **hoćdzie**, **mlody**, **posiadać**, **jacęj**, ktoré sú graficky odlišené rímskou číslicou pred heslom. Na ilustráciu dokladáme celé heslové state hesla **dowięrać**: **I. dowięrać** cz. *d*owęrac* 'dokuczać, boleć.' Dowięro mi złomano nogą; Jakisi fras dowięro Bartkowi (Zak.) a **II. dowięrać** cz. *d*owęrac* 'wrzeć.' Jak woda będzie dowięrać, nalęj krapke na mąke (Zak.). Jednotlivo sú tiež uvedené adjektíva, ku ktorým nebol doložený ich slovesný základ (porovnaj Zborowski, 2009, s. XXII), napr. heslá **zatracony**, **święty**, **poskarpny**. Samostatnými heslami sú aj neregulárne formy komparatívu a superlatívu stupňovateľných prídavných mien a prísloviak, napr. **lepsięjszy** s náležitými doklami: Kupięł lepsięjsze woły; Jo niewiadomy, ftoro kosa lepsięjszo. Nojdzięmy lepsięjsze grónta nad wodom.

V slovníku sa neuplatňujú princípy hniezdovania. Isté typy odvodených slov sa uvádzajú ako samostatné heslá, napr. deminutíva **potócek**, ***miesiącek**, ***mlęcko**, ***hłopecek**, **kąscek** popri tvaroch **potok**, **miesiąc**, ***mlęko**, **kąsek**; príslovky utvorené od prídavných mien, napr. ***dobrze**, **prociwno**, **prowdziwie** popri **dobry**, **prociwny**, ***prowdziwy**; prechýlené ženské podoby, napr. ***fajęrka**, **homęrnica** popri **fajęr** a **homęrnik**.

Popri jednoslovných heslách sú heslami aj slovné spojenia, napr. **ka jaki**, **kany indy**, na **przedoj**, predložkové spojenia, napr. z **kęłka**, z **pięrwotka**, **po zgodzie** a lexikalizované spojenia, napr. **dziko świnia**, **po kapce**, **Matka Bosko**, ***głodne roki**, **pytacko nuta**. Slovník je bohatý na frazeologické jednotky, napr. **rozumu odęjęć**, **od wyhodu słonka** a frazémy – preklinania, napr. **trzęsta ci macierzý**, **basam ci sto dusiu**. Odkazy na frazeologické jednotky nájdeme pri príslušných plnovýznamových slovách a uvádzajú sa na konci heslovej state s grafickým symbolom. Napr. odkaz na frazeologickú jednotku ***rod być komuś** [S výkladom významu 'okazywać komuś sympatię, kochać kogoś' s príslušnými dokladmi: Do cudu bęł mi rod; Gazda dziwaństwo rod bęł tęmu naucycielowi.] (s indexom číslo 2) nájdeme pod heslom **być** s odkazom ☞ **być do ludzi**, **być do rzecý**, **być do świata**, **być przý huci**, **rod być komuś**,

a takisto v heslovej stati, v ktorej je spracované heslo **rod** s odkazom ➤ **ledwo rod, rod być komuś, rod widzieć**. Napokon slovník spracúva obyvateľské mená, napr. **Polok**, ***Niemiec**, osobné mená, napr. ***Krystys** a názvy sviatkov, napr. **Przedgoddnio Matka Boska, Wielgo Niedziela**.

Samostatnú časť slovníka tvorí *Slovník nazw własnych i form pochodnych*, ktorý predstavuje výber propriálnej nárečovej lexiky. Dominujú v nej tie vlastné mená podhalianskej podtatranskej oblasti, ktoré Zborowski pokladal za najzaujímavejšie vzhľadom na ich odlišnú fonetickú realizáciu (napr. **Bartazél, Bernot, Ciorstyn**; Zborowski, 2009, s. XXI). Väčšinové zastúpenie majú antroponymá, napr. ***Tomcyk**, ***Dorula** a toponymá, napr. ***Zokopane, Klukosowo, *Hoholów**. Kapitola podáva obraz aj o privlastňovacích menách, napr. **Bartków, *Stasków, *Hancyn**, o prídomkoch, napr. ***Borowy, *Fagula, *Sabala**, o terénnych názvoch, napr. ***Buńdówka** (poľana), ***Granaty** (masív) či hydronymách, napr. ***Bystre, *Ciho Woda**. Výberovo v tejto časti slovníka nájdeme aj krstné mená osôb, napr. **Heźbięta, Jadam, *Maryna**. Veľmi frekventované krstné mená typu *Franek, Maryśka, Stasek* a i. redakcia nezaradila do výberu propriálnej lexiky, pretože ich pokladá za jednotky, ktoré nie sú nositeľmi závažných poznatkov o fungovaní ľudovej pomenovacej sústavy. Uvedené príklady ukazujú, že aj súbor vlastných mien redakcia rozšírila excerptiou o ďalšie „nové“ lexikálne jednotky zo Zborowského materiálov a odlišila ich od pôvodných hesiel pomocou hviezdičky.

Heslová stať opisuje v štruktúrovanej podobe významové parametre heslového slova. Začína sa záhlavím obsahujúcim heslové slovo, ktoré má hláskovo a pravopisne štandardizovanú podobu. Heslové slová sú usporiadané abecedne, uvádzajú sa v základnom pomenovacom tvare a sú vysádzané tučným typom písma. Za heslovým slovom je štandardným typom písma uvedená skratka slovnodruhovej charakteristiky hesla, nasleduje zaznamenaná fonetická podoba hesla a niekedy aj niektoré flexívne formy, v sekundárnych úvodzovkách nasleduje exemplifikácia významu (významov). Dokladová časť je oddelená od výkladu dvojbodkou. Ak Zborowski uviedol dve zvukové realizácie toho istého heslového slova, redakcia uviedla obidve. Výkladová a dokladová časť je uvedená štandardným typom písma. Grafický zápis dokladovej časti je takisto zvukovo štandardizovaný, a tak v ňom nenájdeme skutočnú fonetickú podobu heslového slova, ale jeho upravenú štandardizovanú podobu. Skutočná fonetická podoba je označená kurzívou. Vo fonetických prepisoch sa odrážajú rozdiely v grafickom zápise toho istého hláskoslovného javu. Napr. na grafické zachytenie tej istej fonémy Zborowski použil viaceré grafémy. Túto dištinkciu výrazne badať na fonetickom prepise nosových samohlások, na ich synchrónnom zápise. V takom prípade je štandardizovanou grafemou nosová samohláska *q*. Obdobne je to so zápisom pochyleného *o*, ktoré sa v heslovom slove štandardizuje grafickým znakom *ô*. Možno iba súhlasiť s J. Okoniowou, že disproporcía v grafickom zápise môže byť výsledkom zmeny v postoji hodnotenia hesiel samým autorom, ale tiež svedectvom dynamických zmien v nárečí,

ku ktorým došlo v priebehu dlhšieho časového obdobia. V zhode so Zborowského polofonetickým zápisom hesla a náležitými dokladovými časťami redakcia brala do úvahy napr. proces mazurenia, t. j. zmenu tupých sykaviek *ś, ć, ź, dź* na ostré sykavky *s, c, z, dz*, napr. ***śycie, *cytać, zycie, dźwierz** alebo niektoré zjednodušenia spoluhláskových skupín, napr. **doświocać, wyświacyony, zluć**.

Osviežením lexikografického diela sú ilustrácie k niektorým heslám. Podľa predlohy exponátov a fotografií zhromaždených v Tatranskom múzeu ich vyhotovila Magdalena Szajová. Kolektív redaktorov tak učinil na základe marginálií, Zborowského úvah k niektorým heslám. Zborowski v nich odporúčal ilustráciu, ktorá by dopĺňala výklad heslového slova a umožnila by utvoriť si predstavu o spracovanej realii.

Nemožno uvádzať všetky úpravy a zásahy, ktoré redakcia použila pri spracúvaní nárečovej lexiky v recenzovanom slovníku. Treba však spomenúť, že sa opierala o *Slovník gwary orawskiej* od Józefa Kaśia z roku 2003. [Od leta 2011 disponujú poľské knižkupectvá druhým upraveným a rozšíreným vydaním citovaného slovníka, ktoré zahŕňa 28 160 heslových jednotiek s 35 099 významami. Spracúva lexikálny nárečový materiál z územia súčasnej poľskej i slovenskej „goralskej“ Oravy vrátane nárečového materiálu z obcí, ktoré rozdelením mierovej konferencie veľvyslancov v Paríži z 28. júla 1920 pripadli Poľsku. Online: http://podhale24.pl/rozmaitosci/artikul/15235/Promocja_Slownika_gwary_orawskiej_prof_dr_hab_Jozefa_Kasia_zdjecia.html, cit. 5. 9. 2011.]

Recenzovaný slovník potvrdil skutočnosť, že preberanie slov z iných jazykov patrilo odjakživa k jednému z prirodzených spôsobov obohacovania a rozširovania domácej slovnej zásoby. Bohatú vrstvu spracovanej slovnej zásoby predstavujú karpatismy (napr. *baca, bahórz, corek, ferecyna, juhas, koléba, murcacy, ostréwka, rusać, salas, straga*) a pôvodom praslovanské lexémy, resp. ich deriváty (napr. *babracki, balamucić, biésny, cedzok, cudny, dąga, próg*). Slovník dokumentuje prevzatia z maďarčiny (napr. *banować, bantować, бага́нціе, siuhaj*) i z nemčiny, resp. slová prevzaté prostredníctvom nemčiny (*alarma, frajér, fartuk, lampecka*), latinizmy (napr. *akuratny, procesyjo, muzyka*) či slová známe zo starej poľštiny (napr. *siumny*). Pastierske a roľnícke obyvateľstvo Podhalia sa stretávalo so slovenským obyvateľstvom tej istej vrstvy na úbočiach Tatier, čo umožnilo prirodzené vzájomné prenikanie jazykových javov kontaktujúcich sa jazykových systémov. A tak popri tvaroch *gornecek, godziny, gnojówka, głupi* (so systémovým výskytom kontinuantu praslovanského *g) sa v slovníku vyskytujú lexikálne prevzatia zo slovenčiny – *hańba* (Karłowicz uvádza doklad *gańba* z roku 1867), *hańbić sie, howiedzina, hrom, hruby, hajnik, horny, kohut* a iné, porov. niektoré domáce poľské formy s g ako očakávaným reflexom praslovanského *g: *grom, gruby, gajowy*. Vysoký stupeň vzájomných kontaktov slovenského a poľského etnika sa prejavil aj v morfologickej rovine výskytom prípony *-m* v I. osobe singuláru, ktorú dokumentujú napr. dokladové časti hesiel ***powieśić sie**: Jak mi nie dadzom Hanke, to sie jescie nie powieśeśm; **pozbacować**:

Pomalučku ze, pomalučko, niekde se pozbacujém, jako to ociec śpiewował. *II. ze: Nie banujém, zek hań nie poseł, a v tvaroch budúcego času pri hesle **próźniacyć**: Bedém oroł, a ty zatela nie myślij próźniacyć. Užitočné by bolo skúmať príčiny, podmienky a cesty prenikania, preberania a šírenia slovakizmov. Z materiálového bohatstva recenzovaného slovníka by bolo možné načrieť pri štúdiu významových sémantických posunov spracovaných hesiel *bandur, baraba, gówniorz, gront, grónt, grunt, ozór, siuhaj, w imie ojca, Bartkula, Jantkula* a i., ktoré sa tiež vyskytujú v goralských oblastiach mimo súčasného územia Poľska.

Slovné bohatstvo výkladového, dokladového a prekladového Slovníka gwary Zakopanego i okolic predstavuje apelatívnu a výberovo aj propriálnu nárečovú lexiku Zakopaného a jeho okolia. Publikuje sa v ňom nárečový zber v podtatranskej oblasti, ktorý uskutočnil Juliusz Zborowski v prvej polovici minulého storočia. Slovníkové spracovanie nárečovej lexiky Podhaľanov poskytuje materiál aj na výskum hláskoslovných a tvaroslovných javov, ktoré sú svedectvom vývinovej spätosti podhaľianskych nárečí s malopoľskými a čiastočne sliezskymi nárečiami. Umožňuje sledovať proces dynamických zmien vo viacerých jazykových rovinách goralského nárečového systému. Zvukové, tvaroslovné a lexikálne osobitosti podhaľianskeho dialektu majú svoje paralely v goralských dialektoch ostatných podhorských oblastí Poľska, Českého Sliezka a Slovenska – v dialektoch už spomínanej malopoľskej a sliezkej nárečovej oblasti (na území súčasných Čiech i Poľska), na území slovenského Spiša, Oravy a Kysúc, „vsyndže tam, dže fkrocyla noga Goraľa.“

A. Ramšáková

Этнолингвистика. Ономастика.

Этимология.

Материалы международной научной конференции (Екатеринбург, 8-12 сентября 2009). Ред. Е. Л. Березович. Екатеринбург : Издательство Уральского университета 2009. 320 с.

Zborník obsahuje materiály medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa uskutočnila v septembri 2009 v ruskom Jekaterinburgu. Ide o skrátené verzie 162 referátov, ktoré na uvedenom podujatí predniesli účastníci z 10 krajín. Už táto informácia naznačuje, že vzhľadom na obmedzený rozsah recenzie nebudeme môcť vyčerpávajúco informovať o všetkých príspevkoch zaradených do konferenčného zborníka. Uvedomujúc si nepochybnú subjektívnosť svojho výberu, pokúsime sa zamerať najmä na príspevky, ktoré môžu byť – v rôznych súvislostiach – zaujímavé a podnetné aj pre slovenského čitateľa.

Na prvom mieste figuruje v tematike konferencie (i v názve recenzovanej publikácie) etnolingvistika. Keďže ide o disciplínu, ktorá sa na Slovensku zatiaľ programovo ne-

pestuje, príslušné príspevky v zborníku môžu nášmu čitateľovi poskytnúť určitý prehľad nielen o súčasnom vývine v tejto oblasti, ale aj o jej metodológii. Na úvod možno poukázať na príspevok S. Niebrzegowskej-Bartmińskiej (Lublin), ktorá prináša porovnávaciu charakteristiku dvoch syntetizujúcich lexikografických projektov slovenskej etnolingvistiky (Slavianskije drevnosti. Moskva 1995 n.; Słownik stereotypów i symboli ludowych. Lublin 1996 n.), pričom zároveň naznačuje podobnosti a odlišnosti v metodologickej orientácii dvoch významných škôl slovenskej etnolingvistiky – ruskej a poľskej. Poľská škola je v zborníku zastúpená príspevkom J. Bartmińskiego o pojme slobody (*wolność*) v poľskom jazykovo-kultúrnom kontexte. Početnejšie (akiste aj vzhľadom na miesto konania konferencie) sú príspevky etnolingvistov z Ruska, resp. z ďalších krajín Spoločenstva nezávislých štátov. K analyzovaným témam patria napr. sémantický vývin výrazov s koreňmi **kož-* a **skor-* v etnolingvistickej perspektíve (Je. E. Berезови́чová, Jekaterinburg – I. A. Sedakovová, Moskva), obraz Matky Božej v slovenskej fytonymii a etnobotanike (V. B. Kolosovová, Petrohrad), symbolika hmyzu v slovenskom ľudovom liečiteľstve (Ju. A. Krivoščapovová, Jekaterinburg), obraz zajaca v ruštine a v ugrofinských jazykoch Pobaltia (Ju. A. Landa, Jekaterinburg), situácia návštevy host'a v jazykovom obraze sveta (T. V. Leontjevová, Jekaterinburg), etnolingvistické aspekty obrazu liečiteľa v ľudovom liečiteľstve (D. N. Loskutovová, Tambov), ľudová démonológia na Zakarpatsku z hľadiska etnolingvistiky (A. A. Plotnikovová, Moskva), telesné deviácie v etnokultúrnom texte (T. V. Volodinová, Minsk) a i.

Tematicky rozmanité sú aj príspevky na onomastické témy, názorne ilustrujúce mnohodimenzionalnosť tejto disciplíny. Spektrum analyzovaných onomastických fenoménov siaha z chronologického hľadiska od problému tzv. staroeurópskej hydronymie (A. N. Beľajev, Ufa) až po využívanie „mimoabecedných“ grafických prostriedkov v novších názvoch výrobkov a v prezývkach účastníkov internetovej komunikácie (S. O. Goriajev, Je. D. Pesterevová, Jekaterinburg). – Z príspevkov venovaných toponymii upozorníme aspoň na zaujímavú analýzu neoficiálnych ruských názvov miest bývalého Sovietskeho zväzu (M. V. Achmetovová – Je. V. Kulešov, Moskva), ako aj na podnetné úvahy o informáciách kulturológického charakteru obsiahnutých v toponymii (L. G. Gulijevová, Baku) či o možnostiach tzv. krajinného prístupu (ландшафтный подход) k výskumu toponymie, spočívajúceho v jej chápaní ako subsystému kultúrnej krajiny (V. N. Kaluckov, Moskva). – V sfére antroponymie možno poukázať napr. na príspevky V. I. Suprunu (Volgograd), ktorý si všima ruské antroponymá z hľadiska ich štruktúry a vzájomného vzťahu jednotlivých komponentov, pričom venuje pozornosť aj denotatívnym a konotatívnym aspektom onomastickej sémantiky, či F. Š. Pašajevovej (Baku), klasifikujúcej turecké priezviská (pre nás relatívne exotické, no práve preto typologicky zaujímavé) na základe ich sémantickej motivácie. – Literárna onomastika je zastúpená o. i. príspevkom A. A. Fomina (Jekaterinburg), zamyšľajúceho sa nad rozdielmi medzi lingvistickým a literárnovedným prí-

stupom k výskumu tejto problematiky. Pokiaľ ide o zoonomastiku, pozornosť si zaslúži príspevok Je. N. Varnikovej (Vologda) o onomastickom štatúte zooným. – Viacerí autori skúmajú propriu rôznych kategórií zo špecifických aspektov: Je. V. Kolosková (Petrohrad) analyzuje vlastné mená v akademickom slovníku ruských nárečí (*Slovar russkich narodnyh govorov*), I. V. Bugajevová (Moskva) si všima pozíciu sakrálnu onomastiku v náboženskom diskurze a N. V. Vasilievová (Moskva) poukazuje na potenciál proprii z hľadiska verbálnych asociácií. – Pozornosť sa venuje aj teórii a praxi onomastickej lexicografie: zatiaľ čo M. E. Rutová uvažuje o niektorých všeobecných problémoch tejto disciplíny a jej kolegyňa N. M. Ivašovová (obidve Jekaterinburg) sa zaoberá nad typológiou onomastických slovníkov, české dialektologičky L. Čížárová a M. Šípková (Brno) informujú o metodologických princípoch konkrétneho lexicografického projektu, ktorým je pripravovaný slovník mikrotoponym Moravy a Sliezska.

Prehľad referátov z oblasti etymológie možno začať informáciou o príspevku Ž. Ž. Varbotovej (Moskva), zameriavajúcej sa na špecifiku etymologickej interpretácie nárečovej lexiky. Zaujímavými ukážkami bádateľskej práce etymológov sú viaceré príspevky venované etymologizácii jednotlivých výrazov, ako sú niektoré staroruské lexémy (A. Je. Anikin, Novosibirsk), rus. *линять* (T. V. Salajevová, Moskva), rus. dial. *вотмелъе* „celkom“ (I. P. Pet'lovová, Moskva), srb. dial. *пабрстиње* „zvýšky konopí“ (M. Bjeletičová, Belehrad) a i. Ako metodologicky produktívna sa opäť ukazuje analýza širších lexikálnych skupín, resp. sémantických polí: E. V. Kurkinová (Moskva) si všima slovanské termíny horenia v kontexte kultúry starobylého poľnohospodárstva, J. Vlačičová-Popovičová (Belehrad) analyzuje slovanské názvy poschodia a A. V. Gura (Moskva) venuje pozornosť niektorým slovanským názvom svadby. – Dôležitým aspektom etymologického výskumu je štúdium prevzatí z cudzích jazykov. Širšiu slavistickú dimenziu má príspevok S. Petrovičovej (Belehrad), ktorá hodnotí spracovanie výrazov turkickej proveniencie v etymologických slovníkoch rôznych slovanských jazykov; ďalšie štúdie z oblasti jazykových kontaktov sú orientované rusisticky. Príspevkami na tému ugrofínsko-ruských vzťahov sa v zborníku prezentujú tri jekaterinburské lingvistky: O. A. Teušová si všima ruské výrazy, ktorých etymologickým východiskom sa stali ugrofínske zloženiny, O. V. Miščenková analyzuje niektoré ruské nárečové frazeologizmy s komponentmi ugrofínskeho pôvodu a N. V. Kabininová predkladá ugrofínsku etymológiu pre rus. dial. *ноча* „rameno rieky, záliv.“ Problematika rómsko-ruských jazykových kontaktov je zastúpená príspevkom V. V. Šapovala (Moskva), ktorý prináša prehľad ruských odvodenín od koreňa (*р)ром-* „Róm.“ – Niekoľko autoriek sa venuje sémantickým aspektom etymologického výskumu: M. Jakubowiczová (Krakov) uvažuje o sémantickej motivácii adjektív v slovanských jazykoch, L. P. Dronovová (Tomsk) zaujala motivácia ruských a slovanských výrazov s významom „podoba, vonkajší vzhľad“ a M. Kalezićová (Belehrad) analyzuje na srbsko-chorvátskom materiáli

případy homonymie v nárečovej fytonymii. – Naznačenú tematickú mozaiku uzatvára informácia I. Janyškovej (Brno) o V. Machkovi ako zakladateľovi brnianskej etymologickej školy.

Ako vyplýva z uvedených stručných obsahových charakteristík vybraných príspevkov, ich zaradenie k jednej z uvedených disciplín môže byť vzhľadom na komplexnosť skúmaných tém neraz iba relatívne konvenčné. Platí to aj o ďalšom príspevku moskovského etnolingvistu A. V. Gura, týkajúcom sa etymológie praslov. **nevěsta*: autor v ňom uvádza bohatý kulturologický materiál z rôznych slovanských tradícií, ktorý svedčí o tom, že nevesta (prichádzajúca do ženichovho domu) sa pokladala za neznámu či nepoznanú; príslušné fakty ľudovej kultúry zároveň potvrdzujú etymologickú interpretáciu výrazu **nevěsta* v zmysle **ne-vě-da* „neznáma“ a jeho genetickú súvislosť s praslov. **věděti* (slov. *vedieť*). – Metodologicky podnetné sú aj referáty, ktorých autori sa pokúšajú o vyhodnotenie kulturologických, resp. historických implikácií lingvistikého materiálu: A. K. Matvejev (Jekaterinburg) skúma z takéhoto aspektu substrátovú mansijskú toponymiu severného Uralu, E. I. Šelepovová (Barnaul) bilancuje v uvedených súvislostiach materiál historicko-etymologického slovníka ruských nárečí Altaja a N. P. Antropov (Minsk) sa zaoberá nad etnolingvistickými aspektmi bieloruského etymologického slovníka.

Naznačená interdisciplinarita je obzvlášť výrazná v prípade príspevkov, ktoré sa venujú – z rôznych aspektov – takej zložitej kategórii, ako sú stereotypy. Hodnotný prehľad vývinu názorov na tento pojem a na vzťah stereotypov k obrazu sveta prináša S. M. Tolstaja (Moskva). Problematika konkrétnych stereotypov je zastúpená viacerými príspevkami, ktoré sa zameriavajú na etnické, resp. na (s etnickými často úzko spojené) konfesijné stereotypy. Dve autorky sa pokúšajú o rekonštrukciu príslušných stereotypov u konkrétnych etnických spoločností: zatiaľ čo T. A. Sirotkinová (Perm) si v uvedenom kontexte všima sémantiku etnoným v nárečiach Permského kraja, východiskom pre analýzu S. A. Sidnevoj (Moskva) sa stali grécke folklórne texty. Primárne typologicky je zameraný príspevok O. V. Belovovej (Moskva), analyzujúcej na pozadí opozície „vlastný“ vs. „cudzí“ predstavy o rôznych náboženských konfesiách u slovanských národov. Na mnohoaspektovosť naznačenej problematiky poukazuje aj S. Je. Nikitinová (Moskva), ktorá sa zaoberá nad predmetom tzv. etnokonfesijné lingvistiky. Takáto disciplína môže podľa autorky skúmať nielen jazykové stereotypy súvisiace s náboženskou sférou (napr. lexika ľudového pravoslavia a pod.), ale aj jazykové a kultúrne osobitosti rozličných etnokonfesijných skupín, často súvisiace s ich špecifickým postavením v majoritnej spoločnosti.

V úvode k recenzii sme upozornili na limitujúce faktory ovplyvňujúce jej vznik. Aj z takejto (zdá sa nie úplnej) informácie však azda vyplýva, že v prípade uvedeného zborníka ide o tematicky pestrú a obsahovo bohatú publikáciu, ktorá poskytuje čitateľovi hodnotnú orientáciu v aktuálnom dianí v príslušných vedeckých disciplínach. Zároveň vyslovujeme presvedčenie, že mnohé príspevky

uverejnené v zborníku môžu byť tematicky i metodologicky inšpiratívne aj pre slovenských jazykovedcov či etnológov. Osobitne treba oceniť, že v publikácii sa našim čitateľom prezentujú – hoci v „redukovanej“ forme, akú umožňuje špecifický žáner stručného resumé, zhŕňajúceho rozsiahlejší vedecký text – mnohí bádatelia, ktorí pôsobia na výskumných pracoviskách nachádzajúcich sa mimo primárnych vedeckých centier v krajinách Spoločenstva nezávislých štátov a ktorých publikácie (napr. monografie či štúdie v zborníkoch vydávaných regionálnymi univerzitami a pod.) zostávajú pre nás, žiaľ, neraz nedostupné.

Lubor Králik

Zo správy o činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV v roku 2011

Základnou zložkou vednej politiky v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v roku 2011 bolo plnenie celého radu výskumných úloh v týchto hlavných oblastiach: výskum slovanských jazykov a kultúr, najmä výskum vzťahov slovenského jazyka a kultúry s inými slovanskými jazykmi a kultúrami a výskum slovensko-latinských, slovensko-maďarských a slovensko-nemeckých vzťahov. Okrem toho súčasťou prioritného záujmu SÚJS SAV je zabezpečenie kontinuity základného vedeckého výskumu. K tejto činnosti smeruje najmä zabezpečenie doktorandského štúdia v dennej i externej forme v študijnom odbore 2.1.27 slovenský jazyk a literatúra (v špecializácii slovenský jazyk a kultúra vo vzťahu s inými slovanskými jazykmi a kultúrami), ktoré sa uskutočňuje v spolupráci s Katedrou slovenského jazyka FF UKF v Nitre.

Od 1. septembra 2011 bola do externej formy doktorandského štúdia prijatá absolventka Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne Mgr. Svetlana Šašerina, ktorá v rámci výskumnej úlohy *Interdisciplinárny a konfrontačný výskum jazyka, ľudovej slovesnej a materiálnej kultúry a dejín osídlenia v oblasti slovensko-poľských, slovensko-rusínskych-ukrajinských, slovensko-južnoslovenských a slovensko-nemeckých kontaktov* sa venuje výskumu vzťahov jazyka a duchovnej kultúry medzi slovanským Východom a Západom s prihliadnutím na slovensko-východoslovenské jazykové a kultúrne kontakty (analýza cyrilských textov z jazykového, etnolingvistikého a historického hľadiska na slovanskom historicko-porovnávacom základe; jej školiteľom a garantom doktorandského štúdia je docent PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.). Spolugarantmi doktorandského štúdia v SÚJS SAV sú ďalší traja pracovníci ústavu: Mgr. art. Ladislav Kačic, PhD., Mgr. Mária Košková, CSc., a Mgr. Katarína Žeňuchová, PhD.

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV spolu so Slovenským komitétom slavistov (SKS) zorganizoval 26.-28. októbra 2011 Prvý kongres slovenských slavistov na tému *Slovenská slavistika po roku 1993*, na ktorom sa ukázalo, že základný slavistický interdisciplinárny výskum sa programovo a systematicky uskutočňuje vo svojej inštitu-

cionalizovanej podobe predovšetkým v rámci Slovenskej akadémie vied. Ukázalo sa, že slovenská slavistika zastáva významné miesto v rámci komplexného interdisciplinárneho porovnávacieho výskumu slovenského jazyka a kultúry vo vzťahu k slovanským i neslovanským jazykom a kultúram. Určujúcim je v tejto súvislosti rozsah aktivít, ktoré SÚJS SAV v spolupráci so Slovenským komitétom slavistov v rámci slavistického výskumu programovo i organizačne uskutočňuje a zabezpečuje.

Výsledky porovnávacích interdisciplinárnych výskumov sa pravidelne publikujú v časopise *Slavica Slovaca*, ktorý od svojho 46. ročníka (2011) vychádza v troch číslach. Časopis publikuje nielen vedecké štúdie, ale aj informácie o vedecko-organizačnom prepojení slovenskej a medzinárodnej slavistiky najmä prostredníctvom Slovenského komitétu slavistov a Medzinárodného komitétu slavistov. Novinkou vo vydávaní časopisu je tretie monotematické číslo v podobe supplementa. Publikujú sa v ňom štúdie monografického charakteru (viac ako 3 AH) ako výstupy základného vedeckého výskumu. Od 46. ročníka vydávanie časopisu *Slavica Slovaca* zabezpečuje spolu so Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV aj Slovenský komitét slavistov, ktorý v rámci publikačnej vednej politiky nahradil v tejto pozícii Maticu slovenskú. Časopis *Slavica Slovaca* je sledovaný vo viacerých online databázach: C.E.E.O.L. (Central and Eastern European Online Library), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities), CSA (Cambridge Scientific Abstracts – Western Region Office), DOAJ (Directory of Open Access Journales), ERIH (European Reference Index for the Humanities). Staršie čísla časopisu sú k dispozícii vo full-textovej verzii aj na internetovej stránke vydavateľa.

Dňa 28. januára 2011 sa uskutočnila voľba vedeckej rady SÚJS SAV na obdobie 4 rokov (2011-2014). Akademická obec ústavu zvolila novú vedeckú radu pracoviska v tomto zložení: J. Doruľa (predseda), L. Kačic, S. Zavarský, K. Žeňuchová; externí členovia: J. Glovňa (FF UKF Nitra), J. Dudášová (FF PU Prešov). Novým členom Snemu SAV sa stal P. Žeňuch.

Od 1. marca 2011 sa novou pracovníčkou ústavu na čiastočný úväzok stala Ing. Lýdia Rummelová, ktorá od 1. mája 2011 prešla na plný pracovný úväzok a prevzala aj vedenie sekretariátu Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV po Helene Bujnovej, ktorá v tom čase odišla do dôchodku. K 30. júnu 2011 na vlastnú žiadosť skončila pracovný pomer v SÚJS SAV Mgr. Angela Škovierová, PhD. Od 1. septembra 2011 nastúpil do čiastočného pracovného pomeru v SÚJS SAV profesor PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD., ktorý sa venuje výskumu slovenského kultúrno-historického a religiozného priestoru v interakciách národných a európskych hodnôt. Sústreďuje sa najmä na výskum vzťahov latinskej a byzantskej kultúrno-religioznej tradície na Slovensku a v stredoeurópskom priestore a spolupracuje na vedeckovýskumných projektoch súvisiacich s vydávaním medzinárodnej vedeckej edície Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae. 1. septembra 2011 do pracovného pomeru v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV nastúpila aj Mgr. Svetlana Šašerina, absolventka rusistiky na Fi-

lozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne. V rámci svojej vedeckej činnosti sa orientuje na výskum vzťahov jazyka a duchovnej kultúry medzi slovanským Východom a Západom. V rámci tejto výskumnej úlohy S. Šašerina pôsobí aj ako externá doktorandka študijného odboru 2.1.27 slovenský jazyk a literatúra (v špecializácii slovenský jazyk a kultúra vo vzťahu s inými slovanskými jazykmi a kultúrami), ktorý SÚJS SAV uskutočňuje v spolupráci s Filozofickou fakultou Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

K významným vedeckovýskumným výsledkom Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV z medzinárodného hľadiska patrí vydanie 20. zväzku renomovanej medzinárodnej vedeckej série *Kirilo-Methodievske štúdií / Cyrillo-Methodian Studies*. Publikácia (*НИКОЛОБА, Светлина – ЖЕИЮХ, Петер (Eds): Кирило-Методиевски студии. Книга 20. Кирило-Методиевското културно наследство и националната идентичност / Cyrilo-metodské kultúrne dedičstvo a národná identita. Редакционна колегия: С. Николова, П. Жеиух, С. Бърлиева, М. Естимова. София: Кирило-Методиевски научен център / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2011. 328 s. ISSN 0205-2253*) je uceleným monotematickým súborom štúdií, z ktorých väčšina má rozsah 3 AH. Obsahuje štúdie slovenských (10), bulharských (8), českých (2) a poľských (2) autorov, ktoré ponúkajú spoločný slovensko-bulharský pohľad na problematiku cyrilo-metodského kultúrneho dedičstva z hľadiska rozvoja a uplatňovania sa národnej a kultúrnej identity. Publikácia je prvou spoločnou syntézou vedeckých výskumov Slovákov a Bulharov o cyrilo-metodskom kultúrnom dedičstve. Jazyk, literatúra, dejiny a kultúra spolu s niektorými vybranými teologickými otázkami sa v spomínanom zväzku medzinárodnej vedeckej série pertraktujú z hľadiska ich uplatnenia v konkrétnom národnom spoločenstve Slovákov i Bulharov, v ktorom kresťanská tradícia zohrávala dôležitú úlohu pri formovaní a rozvoji kultúrneho vedomia a postupne sa rozvíjajúceho národného povedomia. Publikácia vznikla v rámci medzinárodného vedeckého projektu *Cyrilo-metodský odkaz a národná identita Bulharov a Slovákov / The Cyrillo-Methodian Heritage and the National Identity of Bulgarians and Slovaks*, ktorý sa rieši v rámci bilaterálnej spolupráce medzi Slovenskou akadémiou vied a Bulharskou akadémiou vied. Obsahuje štúdie troch pracovníkov ústavu – A. Škovieru, P. Zubka a P. Žeňucha. A. Škoviera sa venuje slovanským a gréckym službám svätého Nauma Ochridského, spresňuje poznatky o doposiaľ nepublikovanom pramennom texte aténskej gréckej služby sv. Naumovi a poukazuje na niektoré texty, ktoré sa v nej nachádzajú. Osvetľuje jej vzťah k slovanskej službe publikovanej P. A. Lavrovom, poukazuje na vzťahy medzi jednotlivými službami a analyzuje ich z hľadiska obsahového, liturgického i teologického. P. Zubko vo svojej štúdii venovanej vývinu cyrilo-metodského kultu v Košickej a Spišskej diecéze v cirkevno-liturgickom kontexte 19. storočia konštatuje, že Slováci dokázali udržať a upevniť svoju svojbytnosť a pestovať svoje národné vedomie. P. Žeňuch vo svojej štúdii monografického charakteru (v rozsahu 3 AH) poukazuje na uplatňovanie sa jazykového vedomia v kontexte cirkevno-slovanských liturgických i mimoliturgických prejavov,

ktoré majú nezastupiteľnú úlohu pri komplexnom výskume stavu používania cirkevnej slovančiny v prostredí veriacich byzantsko-slovanskej tradície na Slovensku. Porovnaním zachovaných rukopisných cyrilských textov a aktuálnych jazykových prejavov v prostredí slovenských gréckokatolíkov a pravoslávnych poukazuje na prirodzené uplatňovanie sa národného jazykového vedomia v liturgickom prostredí a vysvetľuje vybrané aspekty jazykových a kultúrnych prejavov v kontexte cirkevno-slovanskej a byzantsko-slovanskej tradície na Slovensku.

Významným vedeckovýskumným výstupom v podobe samostatnej knižnej publikácie je práca Jána Doruľu *O krajine a vlasti starých Slovákov* (Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2011. 92 s.), v ktorej sa predkladajú poznatky opierajúce sa o výsledky výskumov v tých oblastiach slovenských dejín, jazyka a kultúry, ktoré sa v našej súčasnosti stali predmetom politického záujmu a s ním spojených „odborných“ a publicistických interpretácií a politických, ba aj tzv. občianskych aktivít. Na základe dlhodobých pramenných výskumov sa prinášajú údaje a doklady o pomenovaní a pomenovániach územia obývaného slovenským etnikom a zaujíma sa stanovisko k tzv. legitímite pomenovania tohto územia v podobe *Slovensko* a *Felvidék*, osobitná pozornosť sa venuje dnes účelovo spolitizovanej problematike písania tzv. historických mien z uhorského obdobia slovenských dejín. Popri rekapitulácii genézy názorov na túto problematiku sa prinášajú nové údaje a doklady dokumentujúce slovenskú tradíciu písania historických mien, prinášajú sa údaje a predkladajú výklady o písaní týchto mien nielen v slovenských textoch, ale aj v nemeckých písomnostiach zo Slovenska v 16.-18. storočí. V publikácii sa ďalej venuje pozornosť otázke obnoveného používania umelých maďarizátorských predtiranonských pomenovaní slovenských obcí a miest na území Slovenskej republiky, zaujíma sa postoj k viacerým verejne uskutočňovaným aktivitám zameraným na zviditeľňovanie oživenej predstavy o Uhorsku ako maďarskom štáte. Osobitná pozornosť sa venuje v našej súčasnosti extrémne spolitizovanej problematike súvisiacej s verejne proklamovanou diskreditáciou pojmu *starí Slováci* ako vraj historicky neoprávneného. V zaradení do celkového kontextu slovenského jazykovo-historického a kultúrneho vývinu sa v publikácii prinášajú údaje a doklady o používaní a o významovej náplni spojenia *starí Slováci*, dokladá sa oprávnenosť jeho používania.

V rámci výsledkov vedeckovýskumnej činnosti ústavu je veľmi cennou edícia latinského textu druhého vydania Sentivániho kozmologickej štúdie (1689) s paralelným slovenským prekladom a komentárom (ZAVARSKÝ, S.: Martin Sentiváni: *Dissertatio cosmographica seu De mundi systemate / Systáva sveta. Kozmologická štúdia*. Na vydanie pripravil a preklad s komentárom vyhotovil S. Z. In: *Slavica Slovaca*, 3 (Supplementum), roč. 46, 2011. 154 s.). Cieľom tohto vydania je najmä lokalizovať Sentivániho text v kontexte dobovej odbornej spisby. V úvode edície S. Zavorský venuje pozornosť niektorým osobitostiam latinského jazykového úzu M. Sentivániho. Edícia obsahuje index slov a pojmov, ktoré sú cennou pomôckou pre novolatinskú lexikografiu. Kritický aparát edície zaznamenáva variantné

zenia prvého vydania Sentivániho kozmologickej štúdie (1678) ako aj identifikované zdrojové texty, ktoré autor použil pri tvorbe svojho diela (*apparatus fontium*). Sentivániho kozmologická štúdia o sústave sveta (*Dissertatio cosmographica seu De mundi systemate*) predstavuje v istom zmysle základný text jeho známej trojväzkovej práce *Miscellanea* (Trnava 1689-1709). Autor tu ponúka celkový pohľad na svet (vesmír, kozmos), ktorého súčasťami sa potom zaoberá v ďalších častiach diela. Kozmická sústava, ktorú Sentiváni prezentuje, je vlastne sústavou talianskeho jezuitu G.-B. Riccioliho (1598-1671). Ide o tzv. *Systema Semi-Tychonicum*, upravený model geoheliocentrickej sústavy Tycha de Brahe (Tycho systém sa v jezuitskom prostredí všeobecne prijímal od r. 1620). Na rozdiel od Riccioliho však Sentiváni neuznáva pevnú nebeskú sféru hviezd. Jeho predstava o kozme spája tychovskú tradíciu reprezentovanú napr. A. Kircherom, G. Schottom či M. Cornaeom s koncepciou G.-B. Riccioliho. Monografická štúdia Svorada Zavorského spolu s editovaným textom Sentivániho kozmológie s komentárom vychádza ako úvodná monografická práca v rámci radu supplement časopisu *Slavica Slovaca*.

K významným popularizačným aktivitám ústavu patrí popri rozhlasových a televíznych reláciách, prednáškach a prezentáciách aj seminár, ktorý Slavistický ústav Jána Stanislava SAV zorganizoval v Michalovciach v dňoch 18.-20. mája 2011 v rámci aplikácie a propagácie výsledkov slavistických výskumov. Na seminári s diskusiou pre verejnosť s názvom *Zo slavistických výskumov jazyka, histórie a kultúry* odzneli prednášky P. Žeňucha *Z prameňov byzantsko-slovanskej kultúry a tradície na Slovensku*, K. Žeňuchovej *Osobitosti regionálneho výskumu ľudovej prózy – tradícia a súčasnosť*, A. Škoviera *Učeníci a spolupracovníci svätých Cyrila a Metoda*, S. Zavorského *Jezuiti a byzantská tradícia na Slovensku* a J. Doruľa *Východná slovenčina ako jedna z foriem slovenského jazyka*. Prednášky pre verejnosť mali veľký ohlas, čo sa odrazilo aj v diskusií k jednotlivým prezentovaným témam. Okrem týchto prednášok odzneli aj dve prednášky pre študentov a učiteľov michalovských stredných škôl: J. Doruľa predniesol prednášku na tému *Dielo solúnskych bratov na Veľkej Morave a jeho pokračovanie* a K. Žeňuchová predniesla prednášku na tému *Z výskumu ľudovej prózy - tradícia a súčasnosť*. V rámci popularizácie slavistických výskumov sa v Zemlinskom múzeu dňa 17. mája 2011 uskutočnila vernisáž výstavy *Pramene byzantskej tradície na Slovensku*. Výstava, ktorá trvala do 30. septembra 2011, predstavila cyrilské a latinské písomnosti z 15.-20. storočia, ktoré sa uplatňovali v prostredí byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku a ktoré tvoria neoddeliteľnú súčasť slovenského kultúrno-religiózneho priestoru. Pramene prezentované na výstave pochádzajú z databázy digitalizovaných písomností, ktoré sa podarilo zhromaždiť v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v Bratislave v rokoch 2000-2010.

V roku 2011 sa v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV uskutočnila obhajoba doktorskej dizertačnej práce (DrSc.) prof. PhDr. Júlie Dudásovej, CSc., na tému *Kapitoly zo slavistiky*, ktorú jej autorka obhájila pred členmi komisie „ad hoc“ pre obhajoby doktorských dize-

tačných prác (DrSc.) vo vednom odbore *slovanske jazyky* – 060207. Predseda komisie je pracovníkom Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV, preto aj celá agenda a organizácia obhajoby doktorskej dizertácie sa uskutočnila na tomto pracovisku. Vedecká rada SAV udelila prof. Júlii Dudásovej vedeckú hodnotu na svojom pravidelnom zasadnutí v septembri 2011.

Pracovník ústavu A. Škoviera uskutočnil v rámci MAD pracovnú cestu do Bulharska. Prínosnými sa počas pracovnej cesty ukázali rokovania s vedúcimi pracovníkmi Cyrilo-metodského výskumného centra Bulharskej akadémie vied prof. Svetlinou Nikolovou, riaditeľkou, prof. Slaviou Barlieovou, zástupkyňou riaditeľky a vedeckou sekretárkou Bulharskej akadémie vied, a Bojkou Mirčevovou, koordinátorkou dvojstranného medzinárodného projektu medzi SÚJS SAV a Cyrilo-metodským výskumným centrom BAV. Počas rokovaní sa vyjasnili detaily potrebné na aktualizáciu dvojročného bilaterálneho projektu v rámci APVV, ktorý SÚJS SAV a Cyrilo-metodské výskumné centrum BAV začnú riešiť v roku 2012. Spresnil sa aj program riešenia dvojstranného projektu medzi SÚJS SAV a Cyrilo-metodským výskumným centrom BAV (2011-2013). Ďalšie rokovanie sa týkalo zamýšľaného projektu v rámci tzv. Dunajskej stratégie. Počas pobytu v Sofii sa A. Škoviera venoval aj štúdiu rukopisu NBKM 122 v Národnej knižnici sv. Cyrila a Metoda v Sofii, ktorý obsahuje rukopisnú službu sv. Klimentovi Ochridskému.

Pracovnú cestu do Prahy (Slovanský ústav AV ČR) v rámci MAD uskutočnila Katarína Žeňuchová spolu s Petrom Žeňuchom. V rámci pobytu v Slovanskom ústave AV ČR sa uskutočnili rokovania o zintenzívnení spolupráce medzi SÚJS SAV v Bratislave a SIÚ AV ČR v Prahe. Z tohto rokovania vzišiel trojročný bilaterálny projekt v rámci programu MAD, ktorý sa začne riešiť 01. 01. 2012. Na stretnutí s českými kolegami sa rokovalo aj o skúsenostiach s transformáciou slavistického pracoviska v rámci AV ČR. Konzultácie k transformácii slavistického pracoviska v rámci AV ČR sa sústredili najmä na možné riziká transformačného procesu, ktoré závisia od aktuálneho legislatívneho rámca. Rozvoj a rast moderného slavistického výskumu, ako vyplynulo z rokovaní, vyplýva zo strategických rozvojových programov, z partnerstva a podobnosti výskumných priorít základného slavistického výskumu v diachrónnom i synchrónnom pohľade. Obidva aspekty sa uplatňujú v SÚJS SAV a v SIÚ AV ČR. Špecifikom obidvoch sú blízke slavistické priority – tradičný paleoslavistický výskum, výskum byzantskej kultúry v slovanskom kontexte a výskum slovensko-slovanských i slovensko-neslovanských jazykových a kultúrnych vzťahov spolu s koordinačnými aktivitami v SÚJS SAV. Obidva koncepty vyplývajú z koncepcie interdisciplinárneho slavistického výskumu. V rámci týchto priorít, ktoré presahujú národný rozmer, sa dohodlo zintenzívnenie vzajomnej spolupráce. Silnou stránkou slavistického výskumu v slovanskom i českom prostredí – ako sa na stretnutí viackrát konštatovalo – je nezastupiteľnosť koncepcie národnej stratégie slavistického bádania pre globálny rozvoj slavistiky ako interdisciplinárnej vednej disciplíny.

V rámci MAD realizoval pracovnú cestu do Poľska Ladislav Kačic, ktorý v archíve priaristov v Krakove študoval primárne pramene (historiae domus, matriky, nekrológy a pod.) k problematike dejín piaristického kolégia v Podolínci a skúmal aj pramene k životu P. Petra Petka a S. Martiho SchP. Výskum sa uskutočnil v rámci riešenia projektu VEGA *Piaristi a školstvo, veda, kultúra na Slovensku v 17.-19. storočí* a projektu VEGA *Hudba ako fenomén v dejinách Spiša*. Výskum sa uskutočnil aj vďaka bilaterálnej slovensko-poľskej projektovej spolupráci na tematike *Hudobná kultúra na slovensko-poľskom pomedzí*.

Svorad Zavarský skúmal v roku 2011 panegyrickú zbierku *Virtus coronata* (1693), v ktorej sa nachádza 39 panegyrických rečí na uhorského kráľa sv. Ladislava. Výstupom bol príspevok na medzinárodnej konferencii *Slovensko a Chorvátsko: historické paralely a vzťahy (do roku 1780) / Slovakia and Croatia: Historical Parallels and Connections (Until 1780)*, Bratislava-Levoča 20.-24. júna 2011 (organizátor: Katedra slovenských dejín FFUK Bratislava, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), v ktorom osvetlil jednu z dôležitých nosných ideí uhorskej ideológie v barokovom období.

Aj v roku 2011 bol hlavným redaktorom časopisu *Slavica Slovaca* J. Doruľa, K. Žeňuchová pracovala ako výkonná redaktorka časopisu a pracovala aj ako výkonná redaktorka informačného bulletinu Medzinárodnej komisie slovanského folklóru pri MKS *Slavistická folkloristika*. Jedna pracovníčka ústavu (M. Košková) bola posudzovateľkou projektu pre Agentúru Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR pre štrukturálne fondy EÚ, ďalšia pracovníčka ústavu (K. Žeňuchová) posudzovala projekt v rámci výzvy medzinárodnej bilaterálnej spolupráce pre APVV, S. Zavarský posudzoval projekt *The Franciscan Contribution to National Identity* pre Croatian Science Foundation. Ďalší pracovníci ústavu (L. Kačic, P. Žeňuch, A. Škoviera) posudzovali projekty v rámci výzvy VEGA.

Pracovníci ústavu (L. Kačic, P. Žeňuch) pracovali ako školitelia doktorandov, viedli magisterské a bakalárske práce na vysokých školách doma i v zahraničí a pôsobili v obhajobných, skúšobných i konkurzných komisiách (J. Doruľa, L. Kačic, M. Košková, S. Zavarský, K. Žeňuchová a P. Žeňuch). P. Žeňuch garantoval v roku 2011 vedecký projekt *Lexika a symbolika slovenskej národnej botaniky* zahraničnej postdoktorandky Valerie Kolosovovej, PhD. (Rusko), ktorá sa venovala štúdiu materiálov a literatúry z oblasti pomenovaní rastlín v slovanskom internetníkom a interkultúrnem prostredí. Výskumný pobyt sa realizoval v rámci štipendijného mobiliteho programu agentúry SAIA. Na konzultáciách zahraničných štipendistov participovala aj pracovníčka ústavu K. Žeňuchová. Do konca augusta 2011 pôsobil P. Žeňuch ako člen Ústavu slavistiky Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne a pôsobil aj ako externý člen Katedry kulturológie Filozofickej fakulty UKF v Nitre.

V rámci medzinárodnej vedecko-technickej spolupráce sa riešili bilaterálne projekty uskutočňované v rámci MAD: *Bulharsko-slovenský slovník. 2. zväzok* (2008-2012, zodpovedná riešiteľka zo SÚJS SAV M. Košková),

Naratívna každodennosť v historicko-etnologickej a lingvistickej perspektíve (2011-2014, zodpovedná riešiteľka zo SÚJS SAV K. Žeňuchová), *Slovensko-ukrajinské jazykové, kultúrne a etnicko-konfesionálne vzťahy* (2011-2013, zodpovedný riešiteľ zo SÚJS SAV P. Žeňuch), *Vydanie rukopisných pamiatok z východného Slovenska z 15.-19. storočia* (zodpovedný riešiteľ zo SÚJS SAV P. Žeňuch). V rámci medzinárodnej spolupráce pôsobila v SÚJS SAV Dr. Valeria Kolosovová, vedecká pracovníčka Ústavu jazykovedných štúdií Ruskej akadémie vied v Sankt-Peterburgu. V SÚJS SAV pracovala od 1. do 30. júna 2011 v rámci štipendijného pobytu SAIA. V dňoch 12-25. septembra 2011 pricestoval do SÚJS SAV v rámci MAD profesor Dr. Dmitrij Afinogenov, DrSc., vedúci vedecký pracovník Ústavu všeobecných dejín Ruskej akadémie vied v Moskve. Záujem profesora Dmitrija Afinogenova je zameraný predovšetkým na výskum vzťahov duchovnej kultúry v kontexte *Pax Latina* a *Pax Byzantina*. V tomto kontexte sa venoval aj výskumu otázok rusizmov a helenizmov v rukopisných písomnostiach karpatskej proveniencie.

Vedeckí pracovníci ústavu sú zodpovednými riešiteľmi piatich grantových projektov VEGA: 2/0020/09-12 *Cyrilské a latinské pramene byzantsko-slovanskej tradície na Slovensku* [vedúci projektu P. Žeňuch]; 2/0108/09-12 *Piaristi a školstvo, veda, kultúra na Slovensku v 17.-19. storočí* [vedúci projektu L. Kačic]; 2/0112/09-12 *K prameňom slovenskej ľudovej prózy - rukopisná zbierka Samuela Cambela* [vedúca projektu K. Žeňuchová]; 2/7039/09 *Bulharsko-slovenský slovník (C-T)* [vedúca projektu M. Košková]; 2/0102/10-13 *Hagiografické a bohoslužobné texty súvisiace s cyrilo-metodskou misiou* [vedúci projektu A. Škoviera] a projekt 2/0067/09-12 *Postavenie latinčiny na Slovensku v 19. storočí* [vedúca projektu A. Škovierová]. A. Škovierová ako vedúca riešiteľského kolektívu grantového projektu *Postavenie latinčiny na Slovensku v 19. storočí* ukončila na vlastnú žiadosť pracovný pomer v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV. Vzhľadom na to, že problematika slovensko-latinských vzťahov je súčasťou dlhodobého výskumného záujmu SÚJS SAV, vedenie grantového projektu od 01. 07. 2011 do 31. 12. 2011 prevzal zástupca riešiteľského kolektívu S. Zavarský. Po dohode riešiteľov projektov a štatutárnych zástupcov SÚJS SAV a FF TU sa vedúcou projektu od 01. 01. 2012 stala pracovníčka Trnavskej univerzity. Svorad Zavarský pokračuje ako zástupca riešiteľského kolektívu tohto projektu.

Hoci je situácia z hľadiska ekonomiky v SAV zložitá, pre SÚJS SAV je náročnejšia v tom, že aj napriek prísľubom sa rozširovanie komplexného porovnávacieho slavistického výskumu slovensko-slovanských i slovensko-neslovanských vzťahov nedostatočne forsovalo. SÚJS SAV bojuje s problémami predovšetkým v mzdovom fonde, ktorý často nepokrýva nárokové zložky (napr. nároky na zvýšenie mzdy z dôvodu preradenia pracovníkov do vyššej platovej triedy po získaní vyššej kvalifikácie, ani do vyššieho platového stupňa po odpracovaní predpísaného počtu rokov, nehovoriac už o utváraní ďalších systemizovaných miest).

Peter Žeňuch

Zasadnutie Slovenského komitétu slavistov

Dňa 2. februára 2012 sa v sídle Slovenského komitétu slavistov a Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV v Bratislave uskutočnilo pravidelné plenárne zasadnutie Slovenského komitétu slavistov (SKS), na ktorom predsedá SKS Peter Žeňuch predniesol správu o činnosti komitétu za rok 2011 a plán jeho činnosti na najbližšie obdobie.

V správe o činnosti poukázal na zásadný význam Prvého kongresu slovenských slavistov pre ďalšie smerovanie slovenskej slavistiky. Zároveň požiadal aktívnych účastníkov kongresu, aby svoje príspevky v čo najkratšom čase odovzdali na publikovanie. Slovenský komitét slavistov pripraví kolektívnu monografiu s názvom *Slovenská slavistika včera a dnes*. Keďže v roku 2012 bolo zo strany SAV avizované krátenie príspevkov aj na časopisy SAV (Slavistický ústav Jána Stanislava SAV je spoluvydavateľom časopisu), rozhodujúcim pri vydávaní časopisu bude príspevok z Ministerstva kultúry SR. Slovenský komitét slavistov, ktorý je spoluvydavateľom časopisu *Slavica Slovaca*, predložil v roku 2012 na Ministerstvo kultúry SR žiadosť o podporu vydávania tohto časopisu. Distribúcia časopisu je zabezpečená prostredníctvom SLOVART-u, G. T. G. i prostredníctvom predajne vydavateľstva Veda. Počnúc ročníkom 46 vychádza časopis *Slavica Slovaca* v troch číslach, pričom tretím číslom je supplementum. V roku 2011 bol ako supplementum vydaný latinský apologetický spis Martina Sentivániho (ZAVARSKÝ, S.: Martin Sentiváni: Dissertatio cosmographica seu De mundi systemate / Sústava sveta. Kozmologická štúdia. Na vydanie pripravil a prekladal s komentárom vyhotovil S. Z. 154 s.). V roku 2012 sa ako supplementum pripravuje monografická štúdia J. Doruľa o slovensko-nemeckých vzťahoch.

V súvislosti so zápisom z ostatného zasadnutia SKS upozornil predseda komitétu na zoznam referentov a referátov v rámci určenej kvóty pre Slovensko (*Slavica Slovaca*, roč. 46, č. 2, s. 184-185). Dodal, že aktívnymi účastníkmi 15. medzinárodného zjazdu slavistov v Minsku sú aj organizátori a členovia jednotlivých schválených tematických blokov. Slovenský komitét slavistov však nemá možnosti zabezpečiť financovanie účasti na zjazde slavistov v Bielorusku, preto predseda SKS odporučil, aby účastníci zjazdu zahrnuli výdavky na cestovné, kongresový poplatok a pobytové náklady do grantových projektov, alebo požiadali o financovanie ciest grantové alebo príspevkové organizácie poskytujúce tieto možnosti. SKS v spolupráci so Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV sa pre členov delegácie slovenských slavistov, ktorí sú pracovníkmi zo SAV, pokúsi získať výmennú kvótu v rámci medzikašademskej dohody medzi SAV a Bieloruskou akadémiou vied. Slovenský komitét slavistov v spolupráci so Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV pripraví zborník referátov s názvom *15. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku – príspevky slovenských slavistov*. V zborníku sa môžu publikovať aj ďalšie slavistické príspevky, ktoré sú v súlade s tematikou 15. medzinárodného zjazdu slavistov, treba však dodržať všetky technické parametre ich prípravy na publikovanie. Takéto

príspevky, pravda, prejdú riadnym recenzným posúdením. Termín odovzdania príspevkov na publikovanie v spoločnom zborníku je 31. október 2012. Slovenský komitét slavistov už tradične pripraví bibliografiu slovenskej slavistiky s názvom *Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 2008-2012 (výber)*. Za bibliografický výber slavistických prác z jednotlivých vedných disciplín sú zodpovední: P. Žeňuch (jazykoveda), E. Brtňová (literárna veda a kulturológia), M. Benža (etnografia a folkloristika) a J. Bobák (história a archeológia). Bibliografické výbery prác slovenských slavistov treba poslať v tlačenej i elektronickej podobe najneskôr do konca marca 2013 na adresu Slovenského komitétu slavistov. Slovenský komitét slavistov vyzve vydateľské inštitúcie, vedecké pracoviská a ďalšie relevantné inštitúcie, aby poskytli publikácie na prezentáciu slovenskej vedy na knižnej výstave, ktorá je tradične sprievodným podujatím medzinárodného zjazdu slavistov. Knižné tituly na výstavu sa budú zhromažďovať v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV, ktorý zabezpečí ich prevoz do Bieloruska. V súvislosti s prípravou prezentácie publikovaných výstupov slovenských slavistov na minskom zjazde v roku 2013 sa hovorilo (H. Hložková) aj o možnostiach pripraviť webovú stránku, na ktorej sa budú môcť prezentovať vybrané slavistické publikácie.

Slovenský komitét slavistov pripraví v roku 2012 v spolupráci so Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV a pod patronátom primátora mesta Michalovce konferenciu *Jazyk a kultúra na Slovensku v slovenských a neslovenských súvislostiach* (23.-26. októbra 2012 v historickej budove Zemplinského múzea v Michalovciach). Prioritou konferencie je prezentácia výskumov a diskusia o vzťahoch medzi jazykmi, etnikami a kultúrami v karpatskom priestore. Konferencia sa uskutočňuje v rámci príprav na oslavy 1150. výročia príchodu slovenských vierozvestov na Veľkú Moravu. V tejto súvislosti J. Doruľa zdôraznil potrebu aktivizácie slovenských slavistov pri organizovaní podujatí z príležitosti tohto výročia.

Na rokovaní pléna SKS bola prednesená aj správa o revízii hospodárenia SKS za rok 2011, ktorú vypracovala externá spolupracovníčka SKS Helena Rummelová a na rokovaní pléna SKS ju predniesla Tatiana Štefanovičová. Revízorky SKS (T. Štefanovičová a J. Dudášová) správu preskúmali a jej správnosť potvrdili.

Plénum SKS jednomyselne schválilo správu o činnosti SKS za rok 2011, plán činnosti na rok 2012 i správu z revízie hospodárenia SKS za rok 2011.

Po skončení zasadnutia Slovenského komitétu slavistov sa o 11:00 hodine na pôde SKS a Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV uskutočnila prezentácia publikácie *Stretnutie s rozprávkou. Pohľad do života a diela etnologičky PhDr. Viery Gašparikovej, DrSc. (Bratislava: 2011)*, ktorú Slovenský komitét slavistov vydal v spolupráci s Národopisnou spoločnosťou Slovenska pri SAV, s Ústavom etnológie SAV a s finančnou podporou Spoločnosti autorov vedeckej a odbornej literatúry.

Peter Žeňuch

CONTENTS

STUDIES

J. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: The Phonological System of standard Czech from Typological Aspect in broader Context of Western-slavonic languages.....	3
M. KOŠKOVÁ: Prefix-morphem <i>ъъъ-</i> in Bulgarian and its Slovak pendants.....	19
M. LACKOVÁ: Characteristic Features of Nouns of English Origin in Contemporary Russian and Slovak Slang.....	30
S. VOJTECHOVÁ POKLAČ: The Dolenjska sub-dialects in the linguistic literature.....	36
J. SIPKO: Association tests as a Linguo-Cultural cognitive Source	50

REVIEW ARTICLES

S. ZAVARSKÝ: Voces locutionesque Latinitatis Slovaciae e litterarum monumentis excerptae II. A Contribution to Compiling a Lexicon of the Latin literature of Slovak provenance	63
M. БАШЕНКО: The Illyrian Movement in the Russian Periodicals of the 1830s, 1840s and 1850s	72
J. MOJDIS: The Slovak Question in the Works of the French Slavists of the End of the 19th and Early 20th Centuries.....	76

REPORTS and REVIEWS

I. RIPKA: A toast to Docent Jana Skladaná.....	80
J. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: On the 80th birthday of Professor PhDr. Mikuláš Štec, DrSc.	82
I. RIPKA: Modern Slovak dialectology: state of research	83
K. ŽEŇUCHOVÁ: Kováčová, V.: <i>Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína</i> z aspektu petrifikácie a nivelizácie.	86
A. RAMŠÁKOVÁ: A new book on Slavic dialectology.....	87
Ľ. KRÁLIK: <i>Этнолингвистика. Ономастика. Этимология.</i>	90
P. ŽEŇUCH: Selective Report on the Activities of Slavistický ústav Jána Stanislava in 2011.....	92
P. ŽEŇUCH: The Annual Plenary Meeting of the Slovak Committee of Slavists	96

SLAVISTICKÝ ÚSTAV JÁNA STANISLAVA SAV BRATISLAVA

SLOVENSKÝ KOMITÉT SLAVISTOV

Vychádza s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

SLAVICA SLOVACA, ročník 47 (2012), č. 1. Vychádza trikrát ročne.

Tlač: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 842 34 Bratislava.

Tel.: 02/54774253, fax: 02/54772682.

Distribúcia / Distributed by:

Slovart G. T. G., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava

ISSN 0037-6787